

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд імені Антона Макаренка

НЕПЕРЕРВНА ПРОФЕСІЙНА ОСВІТА: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

Науково-методичний журнал
Засновано у 2001 р.

ВИПУСК 3 (64). Серія: Педагогічні науки

У НОМЕРІ:

- Теорія і методологія неперервної професійної освіти
- Практика неперервної професійної освіти
- Якість вищої освіти та експертний супровід її забезпечення: досвід ЄС

Засновники:

Київський університет імені Бориса Грінченка
Благодійний фонд імені Антона Макаренка

Засновано у 2001 р.

Видається з благодійною метою
і розповсюджується безкоштовно

Реєстраційне свідоцтво

Серія КВ №21843-11743 ПР від 18.01.2016

ISSN 1609-8595

e-ISSN 2412-0774

Видання індексується:

**DOAJ; ERIH PLUS; Ulrichsweb; EBSCO; Index
Copernicus; BASE; ResearchBib; DRJI; Google
Scholar; WorldCat; MIAR; EuroPub; Eurasian
Scientific Journal Index;
Open Ukrainian Citation Index;
Бібліометрика української науки**

Контактна інформація:

Адреса редакції:
04212, м. Київ, вул. Тимошенка, 13-б
Телефон: (044) 426 84 05
e-mail: ndl.osv@kubg.edu.ua
Офіційний сайт: <http://npo.kubg.edu.ua>

Неперервна професійна освіта: теорія і практика.

2020. Вип. 3. 110 с.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3>

Головний редактор:

Світлана СИСОЄВА

Дмитро БОДНЕНКО
Ірина ВОРОТНИКОВА
Тетяна ДЕРЕКА
Станіслав КАРАМАН
Маршал КРІСТЕНСЕН (США)
Наталія МОСЬПАН
Растислав НЕМЕЦЬ (Словацька Республіка)
Ольга ОЛЕКСЮК
Роман ПАВЛЮК
Ісаак М. ПАПАДОПУЛОС (Республіка Кіпр)
Василікі ПЛІОГУ (Республіка Греція)
Євгенія ТЕОДОТУ (Велика Британія)
Ярослав ХАРХУЛА (Республіка Польща)

Випусковий редактор:

Оксана БУЛЬВІНСЬКА

Рекомендовано до друку рішенням Вченої ради Київського університету імені Бориса Грінченка від 24 вересня 2020 року, протокол № 8.

Науковий журнал з проблем філософії, теорії і практики неперервної професійної освіти адресовано науковцям, студентам, викладачам закладів вищої освіти, магістрантам, аспірантам, докторантам, слухачам системи післядипломної освіти, усім, хто цікавиться проблемами філософії і педагогіки неперервної професійної освіти.

Журнал «Неперервна професійна освіта: теорія і практика» включено до переліку наукових фахових видань України, у яких можуть публікуватися результати дисертаційних робіт на здобуття наукових ступенів доктора наук, кандидата наук та ступеня доктора філософії у галузях: 011 – Освітні, педагогічні науки, 012 – Дошкільна освіта, 013 – Початкова освіта, 014 – Середня освіта (за предметними спеціалізаціями), 015 – Професійна освіта (за спеціалізаціями), 016 – Спеціальна освіта (Затверджено наказом Міністерства освіти і науки України № 164328 від 28.12.2019).

© Київський університет імені Бориса Грінченка, 2020

© Благодійний фонд імені Антона Макаренка, 2020

Borys Grinchenko Kyiv University
Anton Makarenko Charitable Foundation

CONTINUING PROFESSIONAL EDUCATION: THEORY AND PRACTICE

Scientific-methodical journal
Founded: 2001

ISSUE 3 (64). Series: Pedagogical Sciences

IN THIS ISSUE:

- Theory and methodology of continuing professional education
- Practice of continuing professional education
- Quality assurance in higher education and its expert support: the EU experience

Founders:

Borys Grinchenko Kyiv University
Anton Makarenko Charitable Foundation

Founded: 2001

Published for charity and distributed for free

Registration certificate:

№ 21843-11743 PR (18.01.2016)

ISSN 1609-8595

e-ISSN 2412-0774

The journal has been indexed in:

DOAJ; ERIH PLUS; Ulrichsweb; EBSCO; Index Copernicus; BASE; ResearchBib; DRJI; Google Scholar; WorldCat; MIAR; EuroPub; Eurasian Scientific Journal Index; Open Ukrainian Citation Index; Bibliometrics Ukrainian science

Contacts:

13-b Marshala Timoshenko Str., 04212 Kyiv, Ukraine
Phone: +38 044 426 84 05
e-mail: ndl.osv@kubg.edu.ua
Official site: <http://np0.kubg.edu.ua>

Continuing Professional Education: Theory and Practice.
2020. №. 3. 110 p.
<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.2>

Editor-in-Chief:

Svitlana SYSOIEVA

Dmytro BODNENKO
Iryna VOROTNYKOVA
Tetiana DEREKA
Stanislav KARAMAN
Marshall CHRISTENSEN (USA)
Natalia MOSPAN
Rastislav NEMEC (Slovak Republic)
Olha OLEKSYUK
Roman PAVLIUK
Isaak M. PAPADOPOULOS (Republic of Cyprus)
Vasiliki PLIOGOU (Greek Republic)
Evgenia THEODOTOU (United Kingdom)
Jarosław CHARCHUŁA (Republic of Poland)

Executive Editor:

Oksana BULVINSKA

Recommended for publishing by the decision of the Academic Board of Borys Grinchenko Kyiv University of September 24, 2020, protocol № 8.

Scientific journal «Continuing Professional Education: Theory and Practice» publishes articles on the problems of philosophy, theory and practice of continuous professional education.

The publication is addressed for researchers, undergraduates, postgraduates and doctoral candidates, students of post-graduate education, students, higher school teachers, everyone who is interested in philosophy, psychology and pedagogy of continuous professional education.

This scientific-methodical journal is included in the List of scientific professional editions of Ukraine, in which the results of dissertations for the scientific degree of Doctor, Candidate and PhD may be published (by the order of the Ministry of Education and Science of Ukraine from December 28, 2019, No. 164328). The scientific edition is assigned the Category «B» in the Field of Study: 011 – Educational, Pedagogical sciences, 012 – Pre-School Education, 013 – Primary Education, 014 – Secondary Education (by subject specialization), 015 – Vocational education (by subject specialization), 016 – Special education.

ЗМІСТ

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Скрипник Тетяна

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ
ІНКЛЮЗИВНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ: ЕРГОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПІДХІД7

Хмелевська Марія

ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСІЇ В МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ16

Островська Галина

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ24

ПРАКТИКА НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

Креймейер Джошуа, Запорожець Оля, Сміт Джеклін, Лозова Ольга

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ
З КОНСУЛЬТУВАННЯ В ГАЛУЗІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ31

Сисоєв Олексій

ФАХІВЦІ ХХІ СТОЛІТТЯ. ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА41

Лопіна Наталія

ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ МЕДИЧНОЇ
ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ОСНОВИ
МЕТОДОЛОГІЇ РОЗРОБКИ ЕЛЕКТРОННИХ КУРСІВ У СФЕРІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ») ..49

Мосьпан Наталія, Сліпчук Валентина

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ
ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ60

Кульбашна Ярослава, Скрипник Ірина

СТРУКТУРА ПРАКСЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРА СТОМАТОЛОГІЇ71

Субашкевич Ірина, Корнят Віра, Лобода Вікторія

ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОРЕСУРСУ YOUTUBE ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО
СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ78

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЕКСПЕРТНИЙ СУПРОВІД ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ДОСВІД ЄС

Сисоєва Світлана, Проценко Олена

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ МОДУЛЮ JEAN MONNET: ДОСВІД В УКРАЇНІ.
КРОКИ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ87

Бульвінська Оксана, Червона Леся

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТІ95

Заскалета Світлана, Буглай Наталя

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ
ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ОСВІТИ102

CONTENTS

THEORY AND METODOLOGY OF CONTINUING PROFESSIONAL EDUCATION

Skrypnyk Tetiana

IMPROVEMENT OF THE CONTENT OF PROFESSIONAL ACTIVITY
OF SPECIALISTS INCLUSIVE EDUCATIONAL INSTITUTIONS:
THE OCCUPATIONAL THERAPY APPROACH 7

Chmielewska Maria

PREVENTING AGGRESSION IN YOUTH: A SOCIAL ASPECT 16

Ostrowska Galina

THE TECHNOLOGICAL APPROACH TO THE STUDYING OF LITERATURE IN SCHOOL 24

PRACTICE OF CONTINUING PROFESSIONAL EDUCATION

Kreimeyer Joshua, Zaporozhets Olya, Smith Jacqueline, Lozova Olga

EFFECTIVENESS EVALUATION OF THE POSTGRADUATE PROGRAM
IN MENTAL HEALTH COUNSELING IN UKRAINE 31

Sysoiev Oleksii

PROFESSIONALS OF THE XXI CENTURY. CIRCULAR ECONOMY 41

Lopina Nataliia

TRAINING PROGRAM FOR TEACHERS OF THE HEALTH EDUCATION INSTITUTIONS
(ON THE EXAMPLE OF THE ELECTRONIC TRAINING COURSE «FUNDAMENTALS
OF THE METHODOLOGY OF THE DEVELOPMENT OF THE ELECTRONIC COURSE
IN THE FIELD OF MEDICAL EDUCATION») 49

Mospan Natalia, Slipchuk Valentina

INTERNATIONAL STUDENTS IN HIGHER EDUCATION MEDICAL INSTITUTIONS IN
UKRAINE: CURRENT STATE OF PLAY AND PROSPECTS 60

Kulbashna Yaroslava, Skrypnyk Iryna

THE STRUCTURE OF MASTER'S IN DENTISTRY PRAXEOLOGICAL COMPETENCE 71

Subashkevych Iryna, Korniat Vira, Loboda Viktoriya

USING YOUTUBE VIDEO RESOURCES TO FORM A TOLERANT ATTITUDE
TOWARDS CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS 78

QUALITY ASSURANCE IN HIGHER EDUCATION AND ITS EXPERT SUPPORT: THE EU EXPERIENCE

Sysoieva Svitlana, Protsenko Olena

LEARNING OUTCOMES FOR MODULE JEAN MONNET:
AN EXPERIENCE IN UKRAINE. STEPS TO IMPROVE QUALITY 87

Bulvinska Oksana, Chervona Lesya

STUDENTS' PARTICIPATION IN QUALITY ASSUARANCE AT UNIVERSITY 95

Zaskaleta Svitlana, Buglay Natalia

APPLICATION OF THE INTERDISCIPLINARY RELATIONS
FOR HIGHER EDUCATION QUALITY ASSUARANCE 102

ТЕОРІЯ І МЕТОДОЛОГІЯ НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

THEORY AND METODOLOGY OF CONTINUING PROFESSIONAL EDUCATION

УДК 376.018:[62+64]:615.8]

Тетяна Скрипник

ORCID iD 0000-0002-8511-4984

доктор психологічних наук,
старший науковий співробітник,
професор кафедри спеціальної та інклюзивної освіти
Інституту людини,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Маршала Тимошенка, 13 б, 04212 Київ, Україна,
t.skrypnyk@kubg.edu.ua

УДОСКОНАЛЕННЯ ЗМІСТУ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ФАХІВЦІВ ІНКЛЮЗИВНИХ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ: ЕРГОТЕРАПЕВТИЧНИЙ ПІДХІД

У статті йдеться про зміст роботи фахівців закладів освіти з інклюзивною формою навчання. Визначено, що ерготерапевтичний підхід враховує систему важливих чинників, які уможливають принципове покращення методичних засад та практичних орієнтирів діяльності фахівців в інклюзивному середовищі. Мета статті полягає у представленні шляхів удосконалення діяльності команд супроводу дітей з особливими освітніми потребами (ООП) в інклюзивному освітньому середовищі з опорою на критерії ерготерапевтичного підходу. Серед використаних методів дослідження – порівняльно-педагогічний аналіз для диференціації змісту діяльності ерготерапевтів та сенсорних терапевтів у контексті інклюзивного навчання; системний аналіз, завдяки якому узагальнено чинники ефективної діяльності команди супроводу дітей з ООП з опорою на ерготерапевтичний підхід; метод прогнозування для розроблення особливої педагогічної реальності, що уможливує впровадження стратегічних напрямів діяльності учасників команд супроводу з орієнтиром на визначені критерії успішності, етапи й відповідні їм методи та засоби. Представлено порівняльний аналіз сфер відповідальності та особливості змісту, обсягу та алгоритму діяльності ерготерапевта та сенсорного терапевта як фахівця, який частково дублює функції ерготерапевта, що дає змогу визначити умови по-справжньому відповідального підходу, закладеного у практиці роботи фахівців ерготерапевтичного напрямку, та сформулювати настанови щодо ефективності організації підтримки дітей з ООП у закладі освіти. Подано розроблені нами чинники успішної діяльності команди супроводу дітей з ООП з опорою на системність, ресурсність, колегіальність, технологічність та науково доведену ефективність як головні критерії ерготерапевтичного підходу. Орієнтир саме на ці критерії, на наш розсуд, дає змогу фахівцям здійснювати осмислену, відповідальну й послідовну діяльність щодо розбудови стимулюючого й розвивального середовища для усіх учасників освітнього процесу, у тому числі для дітей з ООП.

Ключові слова: ерготерапевтичний підхід; інклюзивне навчання; особливі освітні потреби; методи з доведеною ефективністю; міждисциплінарний супровід.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.1>

Вступ. На сьогодні питання інклюзивного навчання для дітей з особливими освітніми потребами (ООП) звучить надзвичайно гостро: наявні суттєві

прогалини на рівнях інформаційного, нормативно-правового, навчально-методичного, кадрового і фінансового забезпечення цього процесу, тож кроки у реалізації інклюзії в освіті лишаються непродуманими й непослідовними, що зумовлює неефективність

освіти для дітей з ООП, безпорадність і знервованість педагогів, обурення батьків нормотипових дітей тощо.

За успішною світовою практикою відомо, що введення дітей з ООП в освітній простір – це системне явище, коли необхідно здійснювати підготовку як самої дитини, щоб сформувати у неї передумови навчання і здатності до перебування у закладі освіти (внутрішні ресурси), так і підготовку освітнього середовища (зовнішні ресурси), а саме: фізичний простір, який має стати привабливим, підтримувальним і розвивальним для всіх дітей, а також висококваліфіковану діяльність міждисциплінарної команди супроводу.

Зрозуміло, що і батьки, і педагоги прагнуть підготувати дітей з ООП до інклюзивного навчання, але їхні зусилля при цьому спрямовані переважно на оволодіння дитиною навчальними навичками, тоді як міжнародні практики підготовки таких дітей і наш власний досвід свідчать про те, що на першому місці має бути таке завдання, як *підвищення адаптивних можливостей дитини*. Саме це завдання, на наше переконання, має бути ключовим у процесі формування передумов навчання і розвитку дітей з ООП (Скрипник, 2019), адже найбільшу складність для педагогів викликають такі прояви цих дітей, як порушення ними навчальної дисципліни, коли вони не реагують на звернення, не виконують завдань разом з іншими, можуть зриватися і бігати по класу під час уроку, вигукувати, у найгірших випадках – вибігати з класу, здійснювати дії, які спричиняють шкоду їм самим або іншим. Типовими наслідками таких проявів дітей з ООП є те, що їх ситуативно виводять за межі освітнього простору або переводять на індивідуальне (або навіть надомне) навчання.

У країнах, які десятиріччями реалізують висококваліфіковану підтримку осіб з ООП (США, Канада, Нідерланди та ін.), адресну допомогу надають дитині та її родині вже починаючи з системи раннього втручання. Продуманим і послідовним також є перехід (транзит) з однієї ланки освітнього процесу до іншої. І якщо дитині, яка вже потрапила до школи, важко здійснювати шкільну діяльність (наприклад, у неї недостатній рівень довільної уваги, через що вона не може зосереджуватися на словах і діях учителя, виконувати його прохання або інструкції; не сформовані базові психомоторні якості, що зумовлює непосидючість дитини, низький рівень її витривалості тощо), то одним з найпотрібніших для такої дитини фахівців у закладі освіти постає ерготерапевт.

В Україні спеціальність ерготерапевт (від грець. *Εργον* – труд, заняття, *θεραπευτής* – терапевт) стає поступово відомою, але тільки у напрямі реабілітації, водночас в США, наприклад, 20–25 % ерготерапевтів (англійською мовою ці фахівці мають назву «occupational therapist») працюють у системі освіти і є необхідними учасниками команди супроводу дітей з ООП.

Актуальність теми дослідження. Незважаючи на те, що наразі серед фахівців, яких готують в Україні

для впровадження освіти та міждисциплінарного супроводу дітей з ООП ерготерапевти відсутні, надзвичайно ефективним і дієвим для допомоги цим дітям, на нашу думку, є організаційні орієнтири – стандартні вимоги і настанови ерготерапевтичного напрямку втручання. Ці організаційні орієнтири повністю перегукуються з:

- головними ідеями інклюзивної освіти (за Конвенцією про права осіб з інвалідністю, ратифікованою Законом України № 1767-VI (Закон України, 2009), які досі відсутні в українській нормативно-правовій базі, а саме: розвиток «особистості, талантів і творчості осіб з інвалідністю, а також їхніх розумових і фізичних здібностей *у найповнішому обсязі*»; створення умов, які б *максимально сприяли* засвоєнню їхніх знань та соціальному розвитку, *відповідно до мети повного охоплення*;

- концептами міжнародної класифікації функціонування (МКФ, 2001, затвердженої Розпорядженням Кабінету міністрів України від 27 грудня 2017 р. № 1008-р. як новий орієнтир для реалізації фахової підтримки осіб з ООП), що охоплюють такі три важливі напрями допомоги, як: 1) можливості дитини (розкриття особливостей стану розвитку дитини, її функціональні обмеження і шляхи підвищення її можливостей); 2) аналіз чинників середовища та позитивне перетворення довкілля; 3) *активізацію участі осіб з функціональними обмеженнями* в освіті та житті соціуму нарівні з іншими особами.

Серед українських фахівців психолого-педагогічного профілю, які опікуються дітьми з ООП, уявлення про ерготерапевтичний підхід почало формуватися передусім завдяки працям Дж. Айрес, науковця, методиста, розробника діагностичного інструментарію, практика-ерготерапевта. Знаменита книга Дж. Айрес «Sensory Integration and the Child» (2013), перекладена російською, відкрила проблематику дітей з ООП на чинниковому рівні. При цьому хотілося б зазначити недостатнє розуміння українською спільнотою науковців, методистів та практиків потенціалу представлених у цій книзі ідей для розбудови процесу успішної підготовки дітей з ООП до освітнього процесу, які набагато повніше розкриваються завдяки знайомству з іншими науково-методичними розробками автора: «Sensory Integration and Learning Disorders» (Ayres, 1983), «Sensorimotor foundations of academic ability» (Ayres, 1975) та ін.

Мета статті – представити шляхи удосконалення діяльності команд супроводу дітей з ООП в інклюзивному освітньому середовищі з опорою на такі критерії ерготерапевтичного підходу, як: системність, ресурсність, колегіальність, технологічність та доказову ефективність.

Методи дослідження: порівняльно-педагогічний аналіз для визначення відмінностей щодо інклюзивних процесів в Україні та інших країнах, а також для диференціації змісту діяльності ерготерапевтів та сенсорних терапевтів у контексті інклюзивного навчання; системний аналіз, завдяки якому

узагальнено чинники ефективної діяльності команди супроводу дітей з ООП з опорою на ерготерапевтичний підхід, а також визначено стратегічні напрями процесу формування базових передумов навчання і розвитку дітей з ООП; метод прогнозування для розроблення особливої педагогічної реальності, що уможливорює впровадження стратегічних напрямів діяльності учасників команд супроводу з орієнтиром на визначені критерії успішності, етапи й відповідні їм методи та засоби.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Фахівці-ерготерапевти, послідовники Дж. Айрес, регулярно представляють результати рандомізованих контрольованих досліджень, що ґрунтуються на критеріях інклюзивного навчання дітей з ООП (Schaaf et al., 2014). Як відомо, рандомізовані дослідження мають один з найвищих рівнів в ієрархії доказової бази, адже це наукові експерименти, мета яких полягає в перевірці нових стратегій втручання.

Так, наприклад, доведено, що діти з розладами аутистичного спектра (РАС), які отримували послуги з сенсорно-інтегративної терапії від ерготерапевтів, окрім інших видів терапій, досягають значно більшого покращення в різних видах діяльності, що стосуються повсякденного життя, ніж діти, які отримували такі ж стандартні методи терапевтичних утручань, але без допомоги ерготерапевтів (Mailloux et al., 2011; Schoen et al., 2019 та ін.). Ці покращення стосуються так званої проблемної поведінки, процесів сприймання, заходів із самообслуговування, ігрових, соціальних та комунікативних навичок. Наукові розвідки доводять позитивний вплив діяльності ерготерапевтів у співпраці з батьками дітей з ООП щодо самовизначення цих дітей, становлення їхньої самостійності, соціальної мотивації, соціальної комунікації та саморегуляції (D'Arrigo et al., 2020; Kalmbach et al., 2020; Kramer-Roy et al., 2020 та ін.).

Результати наукових оглядів підкреслюють важливість використання систематичних процесів оцінювання результативності та участі дітей з ООП у щоденних заходах та процедурах, що обов'язково здійснюють фахівці ерготерапевтичного напрямку і демонструють наукову доказовість отриманих результатів (Beaudry-Bellefeuille et al., 2018; Schaaf et al., 2018). Так, наприклад, йдеться про те, що ґрунтовна опора на вивірений діагностичний інструментарій, гнучка система обирання стратегій втручання і постійний моніторинг досягнення цілей складають суттєві переваги підходу, започаткованому Дж. Айрес (Schoen et al., 2019; Watling & Hauer, 2015). Прямим наслідком дієвої допомоги дітям з ООП з боку ерготерапевтів зазначено передусім те, що не тільки покращує функціонування сенсо-моторної сфери і підвищує рівень оволодіння академічними навичками, але й у більшому ступеню відповідає таким запитам батьків, як покращення саморегуляції цих дітей (що дає змогу нормалізувати їхню лабільну емоційну систему і запобігати спалахам роздратування і гніву), а також підвищення здатності брати участь в освітніх

процесах і соціальному житті (Kilroy et al., 2019; Schaaf et al., 2018).

Послідовники Дж. Айрес відстоюють позицію унікальності ерготерапевтичного підходу та його ефективності в здійсненні сенсорно-інтегративної терапії, що відповідає всім критеріям для заснованого на фактичних даних втручання з огляду на норми доказової бази практики, розроблені Радою зі стандартів для дітей з особливими потребами (Schoen et al., 2019). Ці критерії пов'язані передусім з методичною доведеністю практичної користі підходу, що підтверджено чітко визначеними схемами досліджень, а також застосуванням шкали досягнень цілі як головного показника результативності набутих досліджуваними функціональних навичок, необхідних для активної участі у повсякденному житті. Науковці роблять висновок, що підхід, продемонстрований у межах ерготерапевтичного напрямку, має стати прикладом для фахівців, які здійснюють фахову діяльність у терапевтичній (корекційно-розвивальній) галузі практики.

Результати дослідження.

Відмінності між підходами фахівців ерготерапевтичного напрямку та сенсорних терапевтів. Предметна унікальність діяльності ерготерапевтів – це їхня спрямованість на чинниковий рівень проблематики і вміння вибудувати програми послідовного досягнення бажаних результатів. Якщо йдеться про формування передумов дітей з ООП до інклюзивного навчання, то таким чинниковим рівнем є досягнення ними так званої сенсорної інтеграції – нормалізації базових сенсорних систем та узгоджене функціонування сенсорних аналізаторів, що уможливорює повноцінний процес сприймання дитини і її здатність взаємодіяти з довкіллям (у тому числі – навколишніми людьми) та пізнавати світ (Скрипник, 2017).

Поняття «сенсорна інтеграція» частіше за все зустрічається у двох контекстах допомоги дітям з ООП. Перший контекст – це сенсорно-інтегративна терапія, або сенсорна інтеграція за Дж. Айрес, тобто – діяльність ерготерапевтів у напрямі досягнення сенсорної інтеграції. Другий контекст – це діяльність так званого сенсорного терапевта, і напрям терапії у цьому випадку називають «Сенсорна інтеграція». Це напрям допомоги полягає в тому, що сенсорні терапевти в сенсорних кімнатах (спеціально обладнаному просторі із застосуванням привабливого різнопланового обладнання) проводять певні заняття з фізичної активності дитини. Але по суті ці заняття не мають нічого спільного зі змістовним і послідовним корекційно-розвивальним процесом». Тому розведення підходів ерготерапевта й сенсорного терапевта є важливим з огляду на певну плутанину (коли батьки або педагоги, почувши про необхідність для дитини з ООП досягати сенсорної інтеграції, покладають надії на допомогу з боку сенсорних терапевтів, а ці надії не виправдовуються, що дискредитує уявлення про сенсорну інтеграцію

в цілому), а також задля підкреслення важливих професійних орієнтирів ерготерапевтичного напрямку як ефективного напрямку допомоги дітям з

ООП. Конкретні відмінності між ерготерапевтом і сенсорним терапевтом представлено у здійсненому нами порівняльному аналізі (табл.1).

Таблиця 1

Принципові відмінності між ерготерапевтом та сенсорним терапевтом

Ерготерапевт	Сенсорний терапевт
Компетентність щодо закономірностей розвитку людини (психофізіологія, нейронауки)	
Обов'язкова умова	Відсутність будь-яких вимог до фахівців, які працюють у сенсорних кімнатах
Спрямованість втручання	
Нормалізація сенсорних дисфункцій, психофізіологічний та психомоторний розвиток для підвищення здатності дитини до сприймання, навчання, соціальної адаптації, орієнтир на долаання обмежень у життєдіяльності дитини	Фрагментарна робота зі становлення певних рухових навичок (можливо, навіть рефлексів), яку сам фахівець вважає самодостатньою, тобто такою, що починається і закінчується у стінах сенсорної кімнати
Визначений зміст та чітка послідовність занять	
Так, визначення наявного етапу розвитку дитини, формулювання цілей, змісту і послідовності завдань, а також напрямку роботи на цьому етапі для батьків	Ні
Модифікує освітнє середовище для успішної діяльності дитини	
Так, компетентний у цьому і вважає це суттєвою частиною своєї допомоги, що уможливає системний вплив на розвиток дитини	Ні
Встановлює повноцінне партнерство з командою супроводу	
Продумує з батьками та фахівцями узгоджений вплив на стан дитини; допомагає їм оволодіти певними прийомами, вправами та засобами	Ні
Здійснює неперервний моніторинг та оцінювання досягнень дитини	
Так, і це є важливим складником його відповідального і заснованого на доведеній ефективності підходу. Має відповідну супровідну документацію, долучає до моніторингу учасників команди супроводу	Ні
Досягнення поставлених цілей	
Так, наявні чіткі цілі, способи, методи, умови їх досягнення, що зумовлює ефективність занять	Ні, чіткі цілі відсутні, методи і засоби невизначені, тому й досягнення обмежені та мінімальні

За представленою в таблиці конкретизацією двох професійних підходів стає зрозумілим, на які параметри необхідно орієнтуватися, щоб стратегії втручання були успішними. Ці орієнтири важливі для всіх тих фахівців, які здійснюють корекційно-розвивальну роботу (або надають додаткові освітні послуги) у центрах, приватних кабінетах або закладах освіти, а також для батьків дітей з ООП.

Ерготерапевтичний підхід до формування передумов навчання і розвитку дітей з ООП. Аналіз особливостей організації та впровадження діяльності ерготерапевтів дав нам змогу визначити критерії ерготерапевтичної допомоги особам з ООП, а саме:

- *системність*: урахування закономірностей розвитку осіб з ООП, а також особливостей її життєдіяльності у мікросоціумі (родині) та макросоціумі (системі освіти та довкіллі в цілому);

- *ресурсність*: спрямованість на перетворення на чинниковому рівні та розкриття внутрішніх ресурсів (потенціалу самої особи з ООП) та зовнішніх ресурсів (можливостей середовища);

- *колегіальність*: долучення всіх дотичних до

особи з ООП особистостей (фахівців, членів родини) до послідовної й узгодженої її підтримки на засадах командного підходу, розроблення та впровадження стратегії втручання, а також індивідуальної програми розвитку;

- *технологічність*: визначення і використання системи необхідних прийомів, методів, засобів для максимального долучення дитини до різних видів діяльності разом з однолітками й підвищення якості її життя у цілому;

- *доказовість ефективності*: використання відповідного діагностичного інструментарію для оцінювання стану розвитку дитини на початку, проміжному зрізі та наприкінці визначеного часу; встановлення чітких критеріїв з досягнень дитини на кожному етапі розвитку та здійснення неперервного моніторингу динаміки її успіху з подальшим коригуванням цілей та стратегій втручання.

На основі цих структурних компонентів нами розроблено модель, де узагальнено головні орієнтири ерготерапевтичного підходу як чинники ефективної діяльності команди супроводу дітей з ООП (рис. 1).

Рис. 1. Чинники ефективної діяльності команди супроводу дітей з ООП з опорою на ерготерапевтичний підхід

За рис. 1 стає зрозуміло, що ерготерапевтичний напрям втручання дає змогу адресно розробити стратегію допомоги кожній дитині, враховуючи її унікальну психічну систему (стан її розвитку, чинники обмеження її участі в освітньому процесі й соціальній взаємодії), спираючись на командний підхід і доказову базу та спрямовуючи зусилля на підвищення якості життя цієї дитини.

У відповідності до критеріям «Системність» та «Ресурсність» нами розроблено Програму формування базових передумов інклюзивного навчання дітей з ООП, зміст якої склали такі три стратегічні напрями, як: нормалізація психомоторного стану цих дітей; становлення їхньої соціально-комунікативної сфери; формування основ навчальної діяльності.

Так, стратегічний напрям «Нормалізація психомоторного стану» має 4 етапи становлення, вибудовані нами за ідеями послідовного розвитку Дж. Айрес (2013) та М. Бернштейна (2004):

1) набуття дитиною впевненості у собі на фізичному рівні: нормалізація її тонічної регуляції, розвиток здатності до тонічного підлаштування; набуття біомеханічної рівноваги (статичної та динамічної), формування функції ніг як опори для тіла;

2) розвиток координації на рівні тіла: розвиток здатності до внутрішньої мобілізації, узгодженості, якості та різноманіття у виконанні автоматизованих дій;

3) психомоторна інтеграція на рівні системи «Я-Довкілля»: досвід узгодженого функціонування тіла у навколишньому просторі; зорово-моторна координація; формування функції руки як органу пізнання світу;

4) тіло як вправне сенсомоторне ціле: формування цілісних предметних дій, набуття пластичності; поява самоконтролю та впевненості у собі.

Очікувані результати внаслідок впровадження

поетапної допомоги на цьому рівні – розвинені у дитини з ООП такі процеси, функції та компетентності, як: витривалість, працездатність, посидючість, здатність витримувати емоційні та фізичні навантаження. Формування в дітей базових психофізичних якостей уможливорює послідовний розвиток у них властивостей вищого ґатунку, безпосередньо пов'язаних з соціальним розвитком, а також навчальними вміннями та навичками.

По 4 етапи мають й інші два стратегічні напрями формування передумов до інклюзивного навчання дітей з ООП.

Етапи роботи команди супроводу за стратегічним напрямом «Соціально-комунікативний розвиток»:

1) толерантність до інших людей: позитивний досвід перебування в колективі однолітків;

2) основи соціальної перцепції: здатність орієнтуватися на іншу людину, наслідувати її, розпізнавати емоційні стани та мову тіла; поводити себе у відповідності до контексту ситуації; усвідомлювати правильність / неправильність дій (у тому числі, своїх); здатність застосовувати стратегії самозаспокоєння в ситуаціях тривоги, роздратування та стресу;

3) основи діалогу: здатність до вербальних та невербальних комунікативних відгуків на звернення, запитання чи прохання; здатність виявляти комунікативну ініціативу, а також навички підтримання розмови та її закінчення; вміння задавати запитання;

4) вміння взаємодіяти: робити завдання та вправи разом з однолітками, виконувати певні дії по черзі, підтримувати правила ігрової та навчальної взаємодії; формувати соціальну роль «учень».

Очікувані результати внаслідок впровадження цих етапів на рівні соціально-комунікативного розвитку – поява уваги до проявів іншої людини, вміння наслідувати; емоційна врівноваженість; довільність поведінки та соціально прийнятні дії; здатність брати участь у різноманітних соціальних ситуаціях

та в заходах типової для однолітків з нормотиповим розвитком життєдіяльності.

Ретельний підхід учасників команди супроводу, що враховує ці послідовні етапи розвитку, дає змогу чітко визначати, які є потреби в дитини, як у відповідності до цього складати зміст занять, які будуть критерії досягнень успіху, що дадуть змогу ставити нові цілі й все більше, все повніше розкривати нові можливості дитини й допомагати їй реалізовувати себе в освіті та соціальному житті.

Етапи роботи команди супроводу за стратегічним напрямом «*Формування основ навчальної діяльності*» у дітей з ООП:

1) формування передумов навчальної поведінки та навчальних навичок: довільність та здатність до самостійного планування і послідовного розгортання власних дій;

2) освоєння просторово-часових параметрів, що стосуються процесу перебування в закладі загальної середньої освіти: засвоєння певних організаційних моментів, стереотипу уроку, поведіння на перерві тощо;

3) оволодіння адекватним стереотипом шкільного життя: засвоєння порядку перебування у школі, схеми необхідних маршрутів, маніпулювання зі шкільним обладнанням тощо;

4) формування навчальних навичок: читання, письмо, рахунок; здатність до генералізації навчальних умінь та навичок (здатність їх застосовувати в різних умовах).

Очікувані результати – наявне розуміння навчальної ситуації, особливостей та порядку виконання завдань; сформовано вміння вчитися (керований характер пізнавальної діяльності, здатність до планування навчальних дій); розвинуто базові навчальні навички.

У відповідності до критерію ерготерапевтичного підходу «*Технологічність*» у зазначених стратегічних напрямках допомоги під кожний етап формування передумов навчання і розвитку дітей з ООП нами визначено підходи та методи (наприклад, метод «Спів-творення» О. Максимової (2015), Wilbarger-протокол, метод «Нейродинамічне моделювання руху» А. Смолянінова (2011), метод розвивального руху В. Шерборн та ін.), а також інструменти й засоби (наприклад, балансири, платформи на колесах, система еспандерів, «координаційна драбина», «гладіаторська сітка», ходулі, засоби з обтяжувачами, Т-стілець тощо).

Велике значення у контексті досягнення очікуваних результатів має орієнтир на такий критерій допомоги дітям з ООП, як «*Колегіальність*». Тут йдеться про узгоджену командну роботу фахівців та батьків дітей з ООП щодо вивчення стану розвитку дитини (кожний із фахівців команди супроводу застосовує відповідно до тієї сфери, якою він опікується, діагностичні методики, за якими визначає сильні сторони дитини та її потреби. Разом учасники команди супроводу визначають і формулюють SMART-цілі для дитини, (конкретні, вимірювані, найактуальніші, досяжні і

визначені у часі цілі), послідовне досягнення яких дає змогу реалізовувати неперервну позитивну динаміку розвитку дитини з ООП. Після цього відбувається розподіл зон відповідальності між учасниками команди супроводу та алгоритм надання послуг, які вони узгоджено і гнучко впроваджують.

Важливо зазначити, що у відповідності до ерготерапевтичних орієнтирів формат допомоги дітям з ООП за нашою Програмою виходить за межі кабінетів та стін освітніх закладів, адже підвищення якості життя дитини може відбуватися тільки тоді, коли вона набуває нових якостей та компетентностей не тільки в спеціальних, але й у природних умовах. Тут йдеться про так звану генералізацію умінь та навичок, а саме застосування набутого в різних умовах життєдіяльності. Тільки за такою умовою новоутворення дитини інтегруються нею в цілісну психічну організацію, стають стійкими проявами її як особистості.

Забезпечення надійності результатів та опора на критерій «*Доказова ефективність втручання*» за пропонуванням нами підходом відбувається завдяки налагодженій системі моніторингу та оцінювання в контексті реалізації інклюзивного навчання. Загальні висновки результатів діяльності, що здійснювалася задля впровадження інклюзивного навчання дитини з ООП, мають ґрунтуватися на аналізі таких ідей, як:

- наскільки були досягнуті сформульовані командою супроводу актуальні цілі навчання і розвитку дитини (кількісний та якісний аналіз)?

- які саме аспекти діяльності (планування, розроблення, реалізація, оцінювання) були ефективними, а які треба удосконалити?

- наскільки ефективно були використані людські та матеріальні ресурси?

- які прогнози можна зробити на близьке / віддалене майбутнє стосовно отриманої ситуації в плані навчання, розвитку та соціалізації цієї дитини?

Проведена рефлексія та розроблений план до змін й вдосконалення діяльності учасників команди супроводу свідчитимуть про їхню налаштованість на успіх та здатність до самовдосконалення, у тому числі – підвищення інклюзивної компетентності та здатності працювати у форматі командної взаємодії.

Таким чином, головні орієнтири ерготерапевтичного напрямку допомоги дитині з ООП сприяють налагодженню високопрофесійної, продуманої й відповідальної діяльності команди супроводу заради повноцінного долучення цієї дитини до освітнього процесу, розкриття її можливостей та підвищення якості її життя.

Висновки. Дефіцитарні умови для впровадження інклюзивного навчання в українських реаліях зумовлюють пошук ефективних напрямів діяльності міждисциплінарних команд супроводу дітей з ООП, що вже десятиріччями мають доведену ефективність в інших країнах. Представлені нами головні орієнтири втручання, розроблені в межах ерготерапевтичного напрямку, дають змогу вибудовувати цілеспрямовану

й послідовну професійну підтримку дітей з ООП в освітньому процесі, а також в їхньому соціальному й особистісному розвитку. Системність як критерій ерготерапевтичного підходу спрямовує учасників команди супроводу на визначення структурних компонентів психічної організації дитини з ООП та урахування особливостей її мікро- та макросоціуму. Орієнтир на критерій «Ресурсність» дає змогу досягати позитивних змін на чинниковому рівні, що в плані підготовки дитини з ООП до інклюзивного навчання передбачає підвищення її адаптивних можливостей. Урахування критеріїв «Колегіальність» та «Технологічність» уможливує досягнення визначення актуальних цілей навчання і розвитку дитини, а «Доказова ефективність», що реалізується завдяки впровадженню системи оцінювання та

моніторингу, розкриває кількісний та якісний зміст динаміки її успіху. Впровадження в практику роботи фахівців міждисциплінарного супроводу дітей з ООП систематизованих нами головних критеріїв ерготерапевтичного підходу уможливить високу ефективність та результативність фахової допомоги цим дітям та відкриє для цих фахівців широкі можливості для подальшої професійної самореалізації.

Перспективи подальших досліджень ми вбачаємо в розробленні та впровадженні алгоритму ефективної діяльності міждисциплінарних команд супроводу дітей з ООП у закладах освіти, що відповідає критеріям ерготерапевтичного підходу та дає змогу створювати освітній процес, який є таким, що викликає почуття задоволення: яскравим, привабливим, дієвим, розвивальним для всіх його учасників.

Література

- Айрес Э. Дж. Ребенок и сенсорная интеграция. Понимание скрытых проблем развития. Москва: Теревинф, 2013. 272 с.
- Бернштейн Н. А. Биомеханика и физиология движений: избранные психологические труды. Москва: МОДЭК, 2004. 700 с.
- Закон України Про ратифікацію Конвенції про права осіб з інвалідністю від 16.12.2009 № 1767-VI. URL: http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T091767.html (дата звернення: 20.05.2020).
- Максимова Е. В. Уровни общения: причины возникновения раннего детского аутизма и его коррекция на основе теории Н. А. Бернштейна. Москва: Диалог-МИФИ, 2015. 288 с.
- Скрипник Т. В. Діти з аутизмом в інклюзії: сценарії успіху: монографія. Київ: КУБГ, 2019. 208 с.
- Скрипник Т. В. Сенсорна інтеграція як підґрунтя цілісного розвитку дітей з аутизмом. *Особлива дитина: навчання і виховання*. 2017. № 80 (4). С. 24–31.
- Смолянинов А., Ванцова А. Рука – мозг. Братислава: EPSYNET, 2011. 109 с.
- Ayres A. J. Sensorimotor foundations of academic ability. W. M. Cruickshank, D. P. Hallahan (Eds.). *Perceptual and Learning Disabilities in Children*. Syracuse, New York: Syracuse University Press, 1975. P. 301–358.
- Ayres J. Sensory integration and learning disorders. Los Angeles: Western Psychological Services, 1983. 294 p.
- Beaudry-Bellefeuille I., Lane S. J., Lane A. E. Sensory Integration Concerns in Children With Functional Defecation Disorders: A Scoping Review. *American Journal of Occupational Therapy*. 2019. № 73 (3). P. 7303205050–7303205050. DOI: <https://doi.org/10.5014/ajot.2019.030387>.
- Crowell C. C., Mora-Guiard J., Pares N. Impact of Interaction Paradigms on Full-Body Interaction Collocated Experiences for Promoting Social Initiation and Collaboration. *Human-Computer Interaction*. 2018. Vol. 33. Issue 5–6. P. 422–454. DOI: <https://doi.org/10.1080/07370024.2017.1374185>.
- D'Arrigo R. G., Copley J. A., Jodie A., Poulsen A. A., Ziviani J. Strategies occupational therapists use to engage children and parents in therapy sessions. *Australian occupational therapy journal*. 2020. DOI: 10.1111/1440-1630.12670.
- Kalmbach D., Wood W., Peters B.C. Parental Perspectives of Occupational Therapy in an Equine Environment for Children with Autism Spectrum Disorder. *Occupational therapy in health care*. 2020. DOI: 10.1080/07380577.2020.1751903.
- Kilroy E., Aziz-Zadeh L., Cermak S. Ayres Theories of Autism and Sensory Integration Revisited: What Contemporary Neuroscience Has to Say. *Brain Sciences*. 2019. № 9 (3). P. 68. DOI: 10.3390/brainsci9030068.
- Kramer-Roy D., Hashim D., Tahir N., Khan A., Khalid A., Faiz N., Minai R., Jawaid S., Khan S., Rashid R. The developing role of occupational therapists in school-based practice: Experiences from collaborative action research in Pakistan. *British journal of occupational therapy*. 2020. № 83 (6). P. 375–386. DOI: 10.1177/0308022619891841.
- Mailloux Z., Mulligan S., Roley S. S., Blanche E., Cermak S., Coleman G. G., Bodison S., Lane C. J. Verification and clarification of patterns of sensory integrative dysfunction. *American Journal of Occupational Therapy*. 2011. № 65 (2). P. 143–151. DOI: 10.5014/ajot.2011.000752.
- Schaaf R. C., Dumont, R. L., Arbesman, M., May-Benson, T. A. Efficacy of occupational therapy using Ayres Sensory Integration ®: A systematic review. *American Journal of Occupational Therapy*. 2017. Vol. 72. DOI: 10.5014/ajot.2018.028431.
- Schoen S. A., Lane S. J., Schaaf R. C., Mailloux Z., Parham L. D., May-Benson T., Roley S. S. Ayres Sensory Integration Meets Criteria for an Evidence-Based Practice: A Response to Stevenson. *Autism Research*. 2019. Volume 12. Issue 8. P. 1154–1155. DOI: 10.1002/aur.2164.

Watling R., Hauer S. Effectiveness of Ayres Sensory Integration ® and Sensory-Based Interventions for People with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review. *American Journal of Occupational Therapy*. 2015. Vol. 69. DOI: 10.5014/ajot.2015.018051.

References

- Ayres, A. (2013). *Rebenok i sensornaya integraciya. Ponimanie skrytyh problem razvitiya [Sensory Integration and the Child]*. Terevinf.
- Bernshtejn, N. A. (2004). *Biomehanika i fiziologiya dvizhenij: izbrannye psihologicheskie trudy [Biomechanics and physiology of movements: selected psychological works]*. MODEK.
- Zakon Ukraini Pro ratifikaciju Konvenciji pro prava osib z invalidnistyu vid 16.12.2009 № 1767-VI [Law of Ukraine on Ratification of the Convention on the Rights of Persons with Disabilities of 16.12.2009 № 1767-VI]. http://search.ligazakon.ua/l_doc2.nsf/link1/T091767.html.
- Maksimova, E. V. (2015). *Urovni obsheniya: prichiny vozniknoveniya rannego detskogo autizma i ego korrekciya na osnove teorii N. A. Bernshtejna [Levels of communication: the causes of early childhood autism and its correction based on the theory of N. A. Bernstein]*. Dialog-MIFI.
- Skrypnyk, T. V. (2019). *Diti z autizmom v inklyuziji: scenariyi uspihu: monografiya [Children with autism in inclusion: scenarios of success: a monograph]*. KUBG.
- Skrypnyk, T. V. (2017). Sensorna integraciya yak pidgruntya cilnogo rozvitku ditej z autizmom [Sensory integration as the basis of a integrated development of children with autism]. *Osobliwa ditina: navchannya i vihovannya*, 80 (4), 24–31.
- Smolyaninov, A., Vancova, A. (2011). *Ruka – mozg [Hand – brain]*. EPSYNEL.
- Ayres, A. J. (1975). Sensorimotor foundations of academic ability. In W. M. Cruickshank, D. P. Hallahan (Eds.), *Perceptual and Learning Disabilities in Children* (pp. 301–358). Syracuse University Press.
- Ayres, J. (1983). *Sensory integration and learning disorders*. Western Psychological Services.
- Beaudry-Bellefeuille, I., Lane, S. J., Lane, A. E. (2019). Sensory Integration Concerns in Children With Functional Defecation Disorders: A Scoping Review. *American Journal of Occupational Therapy*, 73 (3), 7303205050–7303205050. <https://doi.org/10.5014/ajot.2019.030387>.
- Crowell, C. C., Mora-Guiard, J., Pares, N. (2018). Impact of Interaction Paradigms on Full-Body Interaction Collocated Experiences for Promoting Social Initiation and Collaboration. *Human-Computer Interaction*, 33 (5–6), 422–454. <https://doi.org/10.1080/07370024.2017.1374185>.
- D'Arrigo, R. G., Copley, J. A., Jodie, A., Poulsen, A. A., Ziviani, J. (2020). Strategies occupational therapists use to engage children and parents in therapy sessions. *Australian occupational therapy journal*. DOI: 10.1111/1440-1630.12670.
- Kalmbach, D., Wood, W., Peters, B. C. (2020). Parental Perspectives of Occupational Therapy in an Equine Environment for Children with Autism Spectrum Disorder. *Occupational therapy in health care*. DOI: 10.1080/07380577.2020.1751903.
- Kilroy, E., Aziz-Zadeh, L., Cermak, S. (2019). Ayres Theories of Autism and Sensory Integration Revisited: What Contemporary Neuroscience Has to Say. *Brain Sciences*, 9 (3). 68. [10.3390/brainsci9030068](https://doi.org/10.3390/brainsci9030068).
- Kramer-Roy, D., Hashim, D., Tahir, N., Khan, A., Khalid, A., Faiz, N., Minai, R., Jawaid, S., Khan, S., Rashid, R. (2020). The developing role of occupational therapists in school-based practice: Experiences from collaborative action research in Pakistan. *British journal of occupational therapy*, 83 (6), 375–386. DOI: 10.1177/0308022619891841.
- Mailloux, Z., Mulligan, S., Roley, S. S., Blanche, E., Cermak, S., Coleman, G. G., Bodison, S., Lane, C. J. (2011). Verification and clarification of patterns of sensory integrative dysfunction. *American Journal of Occupational Therapy*, 65 (2), 143–151. [10.5014/ajot.2011.000752](https://doi.org/10.5014/ajot.2011.000752).
- Schaaf, R. C., Dumont, R. L., Arbesman, M., May-Benson, T. A. (2017). Efficacy of occupational therapy using Ayres Sensory Integration ®: A systematic review. *American Journal of Occupational Therapy*, 72. [10.5014/ajot.2018.028431](https://doi.org/10.5014/ajot.2018.028431).
- Schoen, S. A., Lane, S. J., Schaaf, R. C., Mailloux, Z., Parham, L. D., May-Benson, T., Roley, S. S. (2019). Ayres Sensory Integration Meets Criteria for an Evidence-Based Practice: A Response to Stevenson. *Autism Research*, 12 (8), 1154–1155. [10.1002/aur.2164](https://doi.org/10.1002/aur.2164).
- Watling, R., Hauer, S. (2015). Effectiveness of Ayres Sensory Integration ® and Sensory-Based Interventions for People with Autism Spectrum Disorder: A Systematic Review. *American Journal of Occupational Therapy*, 69. [10.5014/ajot.2015.018051](https://doi.org/10.5014/ajot.2015.018051).

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СОДЕРЖАНИЯ ПРОФЕССИОНАЛЬНОЙ ДЕЯТЕЛЬНОСТИ СПЕЦИАЛИСТОВ ИНКЛЮЗИВНЫХ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫХ УЧРЕЖДЕНИЙ: ЭРГОТЕРАПЕВТИЧЕСКИЙ ПОДХОД

Скряпник Татьяна, доктор психологических наук, старший научный сотрудник,
профессор кафедры специального и инклюзивного образования,
Институт человека, Киевский университет имени Бориса Гринченко,
ул. Маршала Тимошенко, 13 б, 04212 Київ, Україна,
t.skrypnyk@kubg.edu.ua

В статье речь идет о содержании работы специалистов образовательных учреждений с инклюзивной формой обучения. Определено, что эрготерапевтический подход учитывает систему важных факторов, позволяющих принципиально улучшить методические основы и практические ориентиры деятельности специалистов в инклюзивной среде. Раскрыты условия для разработки эффективных стратегий вмешательства, способствующие формированию фундамента обучения и развития детей с особыми образовательными потребностями. Главное внимание уделено содержанию критериев эрготерапевтического подхода, среди которых: системность, ресурсность, технологичность, коллегиальность и научная доказательность. Ориентир на эти критерии позволяет специалистам осуществлять осмысленную, ответственную и последовательную деятельность по развитию стимулирующей и развивающей среды для всех участников образовательного процесса.

Ключевые слова: инклюзивное обучение; междисциплинарное сопровождение; методы с доказанной эффективностью; особые образовательные потребности; эрготерапевтический подход.

IMPROVEMENT OF THE CONTENT OF PROFESSIONAL ACTIVITY OF SPECIALISTS INCLUSIVE EDUCATIONAL INSTITUTIONS: THE OCCUPATIONAL THERAPY APPROACH

Skrypnyk Tetiana, Doctor of Science in Psychology, Senior Researcher,
Professor of the Department of Special and Inclusive Education,
Institute of Human Sciences, Borys Grinchenko Kyiv University,
13 b Marshal Timoshenko Str., 04212 Kyiv, Ukraine, t.skrypnyk@kubg.edu.ua

The article addresses the issue of the effectiveness of intervention strategies to prepare children with special educational needs for inclusive learning. It was determined that the occupational therapy approach takes into account a system of factors that can fundamentally improve the methodological foundations and practical guidelines for the activities of specialists in an inclusive environment.

This system of factors covers interconnected components: 1) patterns of stages of sequential development of the child and creating a step-by-step intervention program; 2) modification of the child's living environment so that it becomes stimulating and developing; 3) partnership of the occupational therapist with other IEP team members of, which provides for a joint determination of his needs, the formulation of SMART goals, its coordinated achievement, peer monitoring and appropriate adjustment of goals.

We present in the article a comparative analysis of areas of responsibility and features of the occupational therapist and sensory therapist as a specialist, which partially duplicates the functions of an occupational therapist. The importance of distinguishing between them helps to determine the responsible position of the practices from the irresponsible one and to formulate guidelines for successful support of children with special needs.

We have developed a model for creating the prerequisites for inclusive education for children with special needs, relying on the following criteria for an occupational therapy approach, such as systematic, resourceful, collegial, technological and evidence-based effectiveness. The scientific evidence of an occupational therapy approach is disclosed, as well as the technological aspect of the presented model of intervention in the direction of preparing a child with special educational needs for the educational process.

Keywords: evidence based practice; inclusive education; multidisciplinary support; occupational therapy approach; special educational needs.

Стаття надійшла до редакції 13.07.2020
Прийнято до друку 24.09.2020

УДК 364.4-053.6:316.613.434

Марія Хмелевська

ORCID iD 0000-0001-5622-1441

доктор педагогічних наук, декан педагогічного факультету,
Вища школа ім. Павла Влодковіца в Плоцьку,
ал. Яна Кілінського 12, 09-402 Плоцьк, Республіка Польща,
pedagogika@wlodkowic.pl

ПОПЕРЕДЖЕННЯ АГРЕСІЇ В МОЛОДІ: СОЦІАЛЬНИЙ АСПЕКТ

Стаття присвячена феномену агресії як соціальному явищу, яке має і соціальні, і біологічні (психологічні) умови виникнення і розвитку. Авторка на основі аналізу наукових джерел здійснила класифікацію типів агресії, підкреслюючи, що типологія залежить від критерію поділу. Результати дослідження спираються на найбільш вживану класифікацію агресії на фізичну та словесну (психологічну), а також самоагресію. Особливу увагу в статті приділено соціокультурним детермінантам агресії та насильства молоді, серед яких виокремлено моделі агресії, що молоді люди спостерігають в близькому (сім'я, освітнє середовище) та віддаленому (ЗМІ, інтернет, телевізійні програми) оточенні. Наголошено, що обставинами, які обтяжують прояви агресії, є вживання алкоголю, наркотиків, комп'ютерна залежність. У статті підкреслюється, що ймовірність прояву агресивних форм поведінки залежить від частоти агресії в навколишньому середовищі, від її проявів авторитетними особами (наприклад вихователями), від спостереження вигоди агресії (наприклад у вигляді отриманої переваги), а також від частоти можливостей для агресивної поведінки. У статті акцентується, що допомоги потребують не тільки жертви агресії, а й агресори. Для того, щоб протидіяти агресії як складнику соціального життя молодої людини, мало виявити проблему; важливо усунути причини агресії. Обмеження, попередження і протидія цьому явищу потребує організації ефективної мережі соціальних послуг, а також активізації місцевих громад. На прикладі програм запобігання та усунення агресії в Республіці Польща авторка доводить, що допомогу, спрямовану на припинення агресії, слід вжити не лише заради особистого добробуту молодої людини, а й через соціальні і психологічні наслідки цього явища.

Ключові слова: агресія; молода людина; соціальна допомога; соціокультурні детермінанти.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.2>

Вступ. Феномен агресії в сучасному світі – це велика соціальна проблема. Вона має і соціальні, і біологічні (психологічні) умови виникнення і розвитку. Особливо гостро ця проблема стоїть у молодіжному середовищі. Обмеження, попередження і протидія агресії важливі не лише заради особистого добробуту молодої людини, а й через соціальні і психологічні наслідки цього явища. Для того щоб протидіяти агресії як складнику соціального життя молодої людини, важливо усунути причини агресії, а також організувати психологічну і соціальну допомогу не тільки жертвам агресії, а й самому агресору.

Метою статті є аналіз і типологізація явища агресії, а також обґрунтування соціальних засобів попередження агресії у молоді.

Методи дослідження. Дослідження ґрунтується на теоретичному аналізі наукових джерел для вивчення агресії як соціального і біологічного (психологічного) феномену; на класифікації і систематизації видів агресії; на аналізі практичної діяльності мережі соціальних послуг в Республіці Польща, що надають психологічну, медичну та соціальну допомогу як жертвам насильства, так і

самим агресорам для обмеження і попередження агресії.

Результати дослідження.

Види та форми агресії. У науковій літературі, присвяченій агресивній поведінці, описано кілька типів агресії (Wolińska, 2000, с. 16–20). По-перше, це реактивно-емоційна агресія, в основі якої лежать гнів і злість як вроджені реакції організму на перешкоди в досягненні мети; єдина мета такої агресії – завдати шкоди у відповідь. По-друге, інструментальна агресія, основна функція якої – завдання шкоди – є засобом для досягнення певних цілей і планів; так звана «холодна» агресія. По-третє, агресія, викликана певним завданням, наприклад пов'язаним із соціальною роллю батька.

J. Obuchowska (1989), враховуючи соціокультурні фактори як критерії класифікації типів агресії, наголошує на агресії, дозволеній певною культурою, тобто прийнятними формами соціальної поведінки (наприклад дисциплінарні покарання, тюрма, війна), і на агресії як порушенні норм і цінностей суспільної моралі (с. 27–41).

J. Ranschburg (1980) здійснив класифікацію типів агресії на антисоціальну агресію та просоціальну на основі морального змісту поведінки. Науковець

розрізняє також афективну та інструментальну агресію, поклавши в основу такого розподілу критерій, чи є агресія ціллю дії чи інструментом. Інструментальну агресію він розділив на дві групи в залежності від характеру поведінки: оборонну і атакуючу (с. 56).

P. G. Zimbardo (1996) дає визначення просоціальної агресії як дій з метою досягнення соціально

прийнятних службових цілей, таких, як примус дотримуватися закону або покарання за порушення правил. Агресія з протилежною метою є соціально неприйнятною (деструктивною) і характеризується як асоціальна (с. 584).

Отже, підсумовуючи огляд наукової літератури, зазначимо, що тип агресії залежить від критерію поділу.

Таблиця 1.

Класифікація типів агресії

Критерій поділу	Типи агресії
Спрямування	1. а) спрямована на живих істот: <ul style="list-style-type: none"> • на інших людей; • на себе (самоагресія). б) спрямована на неживі об'єкти (руйнування, вандалізм) 2. а) спрямована на групу; б) спрямована на окрему особу
Масовість суб'єкту агресії	а) індивідуальна агресія (агресор – конкретна особа); б) групова агресія (агресор – група людей)
Форми	1. а) пряма агресія; б) непряма; в) зміщена агресія 2. а) активна агресія; б) пасивна агресія 3. а) словесна агресія: <ul style="list-style-type: none"> • пряма; • непряма; б) фізична агресія: <ul style="list-style-type: none"> • пряма; • непряма. 4. а) відкрита; б) прихована
Складність	а) проста агресивна поведінка; б) складна агресивна поведінка
Шляхи реалізації	1. а) поведінкова агресія; б) образна агресія 2. а) поведінкова агресія; б) символічна агресія; в) тематична агресія
Механізми агресії	а) реактивно-емоційна агресія; б) агресія через внутрішню потребу викликати біль і страждання в інших; в) агресія як інструмент досягнення життєвих цілей особистості
Умови виникнення і функціонування	1. а) імпульсивна агресія; б) інструментальна агресія 2. а) агресія фрустрації; б) контрольована агресія 3. а) агресія, викликана поведінкою інших людей; б) агресія, викликана заявами інших людей; в) агресія, викликана невдачами у власних діях
Мета	а) навмисна агресія; б) ненавмисна

У наукових джерелах найчастіше використовується класифікація агресії на фізичну та словесну (психологічну), а також самоагресію, тому в статті спираємося саме на таку класифікацію.

Фізична агресія. Фізична агресія – це фізичне насильство, яке має на меті підпорядкування іншої людини наказам та вимогам від неї певної поведінки (Liberska, & Matuszewska, 2001, с. 81). Ця насильницька поведінка тісно пов'язана з порушенням недоторканності тіла іншої людини через свідоме і навмисне заподіяння тілесних ушкоджень. Фізична агресія виявляється в такій поведінці, як удари, ривки, штовхання, тілесні ушкодження, побиття, нанесення ударів холодною зброєю, поранення за допомогою вогнепальної зброї. Серед молодих злочинців фізична агресія часто виявляється у вигляді бійки, лякання, спалахів гніву, спрямованих на когось. Це пряма агресія.

Непряма фізична агресія з метою заподіяння шкоди конкретному об'єкту не приймає форми прямої атаки на цей об'єкт. Вона виявляється у викликанні в особи занепокоєння, тривожності, відволікання шляхом неприємних або дратівливих для іншої людини дій (образливі малюнки, приховування або псування предметів, що належать іншій особі тощо) (Skorny, 1968, с. 180–214).

Фізична агресія може також бути спрямована проти речей; у цьому випадку вона набуває форми вандалізму. Це знищення предметів чи чужого майна, що часто набуває форми тотального руйнування (Schmidt, 1998, с. 20–25).

Вербальна агресія та самоагресія. Вербальна (словесна) агресія небезпечна тим, що приймає форму ментального насильства. «Йдеться про використання словесних подразників, шкідливих для особистості, що заподіюють їй страх, почуття шкоди або емоційне відторгнення» (Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku, 2003, с. 42). Мета вербальної агресії – «вимагати повірити неправді або давати неправдиве свідчення, використовуючи слова, які нападають, шкодять, карають вас» (Evans, 1996, с. 87–111). Немає сумнівів, що це агресія, яка шкодить не тілу, а душі; це напад, спрямований на особистість, рівнозначний маніпуляціям і спробам здійснення контролю. Цей тип агресії тим більше небезпечний, що не завжди помітний збоку. Часто цей вплив на людину проявляється в образливих і принизливих заявах, сказаних нібито щирим і турботливим тоном.

Психічне насильство зазвичай приймає форму усного позбавлення або обмеження свободи та права певної особи. Це тип насильства, який важко помітити, бо він не залишає слідів на тілі, але травмує психіку молодої людини. Найбільш поширеною формою словесної агресії є заяви, що принижують людину – глузування, злісні зауваження в поєднанні з імітацією жестів, міміки, зовнішності, манери поведінки іншої людини, образливі прізвиська. Різновидом словесної агресії є також поширення неправди або упередженої інтерпретації інформації

про особу: наклеп, плітки, висловлення образливих думок. Типовий для цієї форми тип поведінки: бажаючи завдати шкоди конкретній людині і сподіваючись спричинити неприємні наслідки для неї, скаржитися, пліткувати третій людині про неї, незважаючи на порушення правил суспільної поведінки і людського співіснування.

Агресивна поведінка може проявити себе також у словесному заохоченні інших молодих людей до агресії, тобто підбурювання до фізичного або словесного нападу (Skorny, 1968, с. 180–214), за що настає кримінальна відповідальність за ст. 18 § 2 Кримінального кодексу Республіки Польща (Акт від 6 червня 1997 р.).

Слід зазначити, що будь-який прояв словесної агресії порушує особисті межі людини, що захищають його індивідуальність. Психологічні рани залишають незгладимий слід. Минулі образи, страждання від приниження не дають себе забути.

Самоагресія є частим проявом нападу на себе в словесній чи фізичній формі (Kubacka-Jasiecka, 1975, с. 30); вона часто призводить до самопошкодження або самогубства неповнолітнього в результаті відчуття себе джерелом розчарування. Часто самоагресія є наслідком ворожого ставлення до навколишнього середовища в умовах блокування інших можливостей вираження агресії (Suchańska, 2001, с. 153–166).

Найпоширеніші форми самопошкодження неповнолітніх – це порізи шкіри, опіки водою, парою або хімічними речовинами, удари об стіну, подряпини, укули, укуси, порізи, набивання синців. Рідше зустрічаються зв'язування кінцівок, висмикування волосся, ковтання гострих предметів або шкідливих речовин (Babiker & Arnold, 2003, с. 21–25).

Самоагресія відрізняється від інших форм поведінки руйнівним ступенем загрози для життя, соціальною інтерпретацією, наміром, метою та безпосередністю травм.

Причини агресивної поведінки. Аналіз наукових досліджень дав змогу виокремити основні фактори, що викликають і стимулюють агресивну поведінку молодих людей. Ця група факторів включає передусім зменшення контактів батьків з дітьми, незадовільне матеріальне становище сім'ї, емоційне сприйняття інформації, що повідомляється в засобах масової інформації, стимулювання уяви агресивними образами в телевізійних програмах та в інтернеті, відсутність навичок ведення переговорів, розв'язання проблем і посередництва, перенесення нерозв'язаних проблем на дітей та підлітків (Nowakowska, 1998, с. 11–15).

Це лише деякі фактори, до яких також слід додати відсутність корисної активності, нудьга або почуття безпорадності, які є причиною створення неформальних груп неповнолітніх, що скоюють агресивні злочинні діяння.

Під час розгляду соціокультурних детермінант

агресії та насильства слід відзначити в першу чергу прийняття цінностей та поведінки, неприйнятних у соціальному середовищі, як нормальних і прийнятих, наприклад крадіжка речей та вимагання їх в інших людей для задоволення власних потреб (Pospieszyl, 1994, с. 119–136).

У науковому дискурсі прийнято, що сімейне середовище (емоційні зв'язки, повага, внутрішня рівновага, емоційні звички) є найважливішим зовнішнім фактором розвитку агресії. Виховання в агресивній сім'ї призводить до появи в дитини усталеної моделі агресивної поведінки. Розвиток агресії в молодій людині є також наслідком толерантності батьків до агресивної поведінки своїх дітей. Ця терпимість може мати форму дозволу агресивної поведінки і навіть схвалювання її замість засудження (Liberska, & Matuszewska, 2001, с. 80–87). Тому немає сумнівів, що агресія в сім'ї – наслідок неправильного батьківського виховання. Вважається, що загроза правильного функціонування родини тим більша, чим більше в ній накопичено різних проблем (Pospieszyl, 1994, с. 119–136). Це й економічні, і проблеми між подружжям, що призводять до певної соціальної ізоляції (Pospieszyl, 1994, с. 146).

Як доведено раніше, агресія молодій людині може бути наслідком деяких негативних закономірностей та моделей агресії, які вона спостерігає в близькому та віддаленому оточенні. У науковій літературі зазначено, що агресивність з'являється як результат спостереження та наслідування агресії в освітньому середовищі.

Ймовірність прояву агресивних форм поведінки залежить від частоти агресії в навколишньому середовищі, від її проявів авторитетними особами (наприклад вихователями), від спостереження вигоди агресії (наприклад у вигляді отриманої переваги), а також від частоти можливостей для агресивної поведінки.

Агресивна поведінка надає не тільки зразки поведінки, а й способи інструментального використання агресії. Науковці попереджають, що винятково впливовими чинниками соціального навчання є засоби масової інформації, особливо телебачення та інтернет (Aronson, 2001, с. 259). Як зазначають М. Braun-Gałkowska і І. Ulfik (2000), «взаємозв'язок між переглядом сцен насильства та агресивністю в дітей та молодих людей дослідники визнали вже таким очевидним, що з 1980-х рр. дослідження не доводять існування цієї проблеми, а лише вказують на все більше і більше різних аспектів цього взаємозв'язку» (с. 53).

Слід визнати, що телебачення показує насильство та агресію у вигляді бійок, нападів, згвалтування та вбивства як належний елемент життя. Тим більше, що агресія є моделлю поведінки соціально прийнятних або навіть тих персонажів, хто має певні повноваження. Починає працювати механізм отождолення з цим персонажем, що виявляється в схожості на нього зовнішнім виглядом, одягом та

поведінкою (слід пам'ятати, що агресивність також збільшується внаслідок зниження чутливості до страждань інших людей через вплив перегляду сцен, що містять агресію, і, крім того, через підвищення толерантності до агресії). Як вказує Р. G. Zimbardo (1996), «перегляд актів агресії, знятих реалістично, може бути дуже захоплюючим. Глядачі збуджуються емоційно і зазвичай запам'ятовують більше агресивного змісту, ніж неагресивного. Однак глядачі після того, як багато разів бачили сцени насильства, звикають до цього і переживають менш емоційне збудження, ніж на початку».

Слід відзначити, що велика кількість часу, яку проводить молода людина перед екраном, на якому бачить насильство, викликає словесну агресію, вживання нецензурної лексики, запусає агресивні фантазії шляхом зниження чутливості до зла і завдання шкоди іншому. Це поєднується з тривожною поведінкою, труднощами із засинанням і кошмарами. Таким чином, молода людина оцінює поведінкові моделі, які спостерігає в засобах масової інформації, як соціально прийнятні.

Зрозуміло, що ступінь і частота наслідування залежить від позиції глядача, його попереднього досвіду, психологічного стану, а також зразків поведінки в безпосередньому оточенні. Е. Aronson (2001) вказує на кілька видів реакції тих, чий контакт із насильством, показаним по телебаченню, може посилити агресивність: «Якщо вони зможуть, то і я можу це зробити», «А, так ви це робите», «Я думаю, що почуття, які герой переживає, повинні бути агресивними почуттями», «Гм, ще одна жорстока бійка; що на іншому каналі?»

Вважається, що систематичний перегляд порнографії з насильством може призвести до наркозу емоційного та позитивного ставлення до себе та інших. Схожа ситуація з комп'ютерними іграми, що викликають деформацію основних моральних цінностей, нерозуміння, що добре, а що погано.

Відомо, що в 2018 р. Всесвітня організація охорони здоров'я класифікувала залежність від відеоігор як розлад психічного здоров'я. Інтернет глибоко проник у соціальне життя. Він подолав вікові бар'єри, вплинув на нашу свідомість і підсвідомість. Він встановив зразок рівня і характеру життя, зробив можливим задоволення потреб, вплинув на формування цінностей та визначив шляхи і форми спілкування.

Розглядаючи проблему агресії, не можна ігнорувати впливу на поведінку агресивної молоді людини навіть невеликої дози алкоголю, особливо якщо молода людина перебуває під впливом провокації і не має вибору альтернативної поведінки.

Немає сумнівів, що більшість правопорушень скоюється неповнолітніми під впливом алкоголю. Вони забувають, що алкоголь не є ні пом'якшувальною обставиною, ні виправданням перед судом, і наслідком частого вживання алкоголю є руйнування особистості. Алкогольна залежність призводить до

сильної дратівливості, різкого наростання агресії в процесі тверезіння, неприємних фізичних недуг і нестримного бажання негайно отримати ще одну дозу алкоголю. Алкозалежна молода людина готова скоїти злочин або здійснити напад помсти на тих, хто (як їй здається) її принижує чи руйнує плани. Цей стан часто призводить до самогубств і самопошкодження.

Ще одним фактором агресії поруч із алкоголем є прийом наркотиків або їхніх легальних замінників. Ці стимулятори викликають параноїдальні розлади, посилюючи ворожість і обмеження ефективної соціальної взаємодії.

Допомога жертвам агресії та насильства.

У Польщі існує багато організацій, що надають допомогу жертвам агресії та насильства: асоціації, фонди та клуби з телефонними лініями для жертв насильства, пункти інформації та консультації, центри допомоги, притулки та громадські центри для дітей.

Однак постає питання: як допомогти агресору? Найважливіше в протидії та запобіганні агресивній поведінці – це виявити проблему і усунути причини агресії. Наукові дослідження доводять, що важливим фактором зниження рівня агресії є усунення джерел фрустрації молоді шляхом розвитку для них відповідних освітніх програм, створення робочих місць, особливо якщо мова йде про підлітків з проблемних сімей, що виживають на межі бідності і де бути «жорстким хлопцем» або «приспосованцем» стає природним захисним рефлексом. На думку Е. Кубе (1997), попередження агресії та насильства потребує організації ефективної мережі соціальних послуг з кваліфікованим персоналом, який володіє дієвими механізмами медіації, для надання допомоги і зміни соціального статусу агресора. Захист від високого рівня загрози агресії і надання почуття безпеки – безумовний обов'язок підвищення ефективності поліцейських операцій, але важливою є також активізація місцевих громад для захисту від агресії та вандалізму і формування більш безпечних умов життя.

Великим внеском у профілактику злочинів є заходи ЗМІ з демонстрацією закономірностей розв'язання проблем з насильством. Засоби масової інформації допомагають засудити агресію та пропонують варіанти ненасильницького розв'язання конфлікту.

Найкраща форма допомоги при агресії – це психологічна допомога, тобто застосування психотерапії. За визначенням А. Frączek, «психотерапія – це набір психологічних прийомів, які використовуються в лікувальних цілях, а також сам процес лікування».

Різні способи цілеспрямованої взаємодії на психологію людини розглядають з позицій різних наукових напрямів: психоаналітичного, біхевіористського, гуманістичного, когнітивного. Ці наукові психологічні напрями по-різному трактують психологію людини: як істоти, реакції якої залежать від зовнішнього середовища або від внутрішньопсихологічних

причин; як незалежної істоти, хорошої за своєю природою, що розвиває себе і оновлює власні здібності; як істоти, що розвивається відповідно до знань, адаптуючись до світу і формуючи його.

Доведено, що саме покарання агресора не вирішує його проблем і часто дає зворотний ефект, оскільки спонукає його шукати більш складні форми насильства. Допомогу агресору забезпечують різні психокорекційні форми. Це насамперед зміна переконань агресора, його уявлень про насильство, а також надання інформації про наслідки застосування насильства.

По-друге, мотивація агресора для поглиблення самосвідомості, усвідомлення пережитих емоцій у певних міжособистісних ситуаціях, особливо в тих, що провокують до агресії. Важливою ланкою психологічної допомоги агресору є також освоєння способів впоратись зі стресом та формування навичок контролювати гнів.

Інша форма допомоги згідно із Законом Польщі про виховання в тверезості та протидію алкоголізму (2016) забезпечується муніципальними органами влади. Так, муніципальні програми запобігання та усунення проблем з алкоголем серед інших завдань передбачають, наприклад, психологічну та правову допомогу сім'ям з проблемами з алкоголем, а також захист від домашнього насильства. Слід відмітити, що допомогу в рамках муніципальної програми можуть отримати жертви насильства і в родинях, де не зловживають алкоголем.

Ще один тип установ, які можуть надати допомогу – це медичні установи. Явище агресії та насильства супроводжується ситуаціями, пов'язаними з проблемами зі здоров'ям, оскільки часто існує загроза пошкодження соматичного здоров'я і завжди є серйозна шкода здоров'ю психологічному.

Крім надання медичної допомоги жертвам агресії і насильства, важливо діагностувати сигнали про насильство, бо відомо, що жертви, як правило, приховують його. Ще одне важливе завдання служби охорони здоров'я – це інформування про місце та умови судової експертизи, видача медичної довідки про встановлену травму, повідомлення поліції та інших правоохоронних органів про скоєння або підозру на злочин, наприклад, сліди серйозних травм, а також соціальна допомога жертвам у скрутній ситуації.

Важливим питанням є також діяльність центрів соціального забезпечення, які володіють механізмами подолання складних життєвих ситуацій, з якими сім'ї не можуть впоратись самостійно. Може надаватися соціальна допомога у випадку бідності, сирітства, бездомності, алкоголізму, наркоманії, проблем з вихованням, бо всі ці ситуації можуть мати вплив на виникнення агресії і насильства над родичами або бути наслідком їх.

Серед закладів допомоги жертвам насильства і агресії, а також агресорам – Національна служба швидкої допомоги жертвам домашнього насильства –

Блакитна лінія. Важливою є процедура застосування «Блакитних карток» – офіційного документу, який заповнюється поліцейським, співробітником підрозділу соціальної допомоги чи охорони здоров'я для документування фактів, пов'язаних з насильством у певній сім'ї та для оцінки ризику подальшого насильства. Цей документ може бути свідченням у судових справах. Серед інших форм слід назвати довідкові телефони, групи зустрічей (самодопомога), наприклад групи анонімних алкоголіків (АА), жіночі та дитячі притулки жертв насильства, а також довідники у вигляді брошур з адресами та номерами телефонів установ, що надають допомогу жертвам насильства. Такі довідники звертають на себе увагу жертв насильства за допомогою включення словесних паролів типу «ви не заслуговуєте на те, щоб вас побили або травмували», «насильство є злочином» тощо.

Висновки. На основі спостережень поки що можна сказати, що повсякденне життя забезпечує численні приклади агресії серед молоді. Причин прояву агресії багато, однак це питання не підлягає узагальненню, для кожної ситуації агресії слід підходити індивідуально і розглядати детально. Вважаємо, що перш за все слід звернути увагу на сімейне середовище.

Аналіз наукових джерел дає змогу зробити

висновок, що явище агресії в сучасному світі – велика соціальна проблема. Вивчення наслідків агресії психологічної, соціологічної, економічної природи вимагає посиленого співробітництва представників громадськості та науковців. Звичайно, стаття не вичерпує всіх питань, пов'язаних з агресією серед неповнолітніх, але проведений аналіз показує, що часто повідомлення про це явище можуть бути неточними і ненадійними, тому що багато людей приховують акти агресії проти них або, навпаки, фантазуючи, повідомляють про агресію як про власний досвід.

Підсумовуючи, можна сказати, що проблема існує і збільшується, і відкритість соціального життя викриває її, роблячи більш помітною. Незалежно від того, чи явища агресії є маргінальним випадком або правилом, ви повинні зробити все, щоб їх мінімізувати. Профілактику та допомогу, спрямовані на припинення агресії, слід вжити не лише заради особистого добробуту молодої людини, але також через соціальні і психологічні наслідки цього явища. Людина, яка живе в певному соціальному середовищі, не має бути безпорадною жертвою.

Перспективи подальших досліджень полягають у дослідженні потенціалу освітнього середовища в обмеженні, попередженні і протидії агресії і насильству.

References

- Suchańska A. (2001). Autodestruktywność pośrednia – samoagresja czy deficyt ochronny? In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Aronson, E. (2020). *Człowiek istota społeczna*. Wydawnictwo Naukowe PWN.
- Babiker, G., Arnold, L. (2003). *Autoagresja – mowa zranionego ciała*. Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne.
- Brawn-Gałkowska, M., Ulik, I. (2000). *Zabawa w zabijanie*. Wydawnictwo Krupski i S-ka.
- Danielewska, J. (2002). *Agresja u dzieci – szkoła porozumienia*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku* (2003). Żak.
- Evans, P. (2018). *Toksyczne słowa. Słowna agresja w związkach*. Wydawnictwo Czarna Owca.
- Frączek, A., Szostek, M. (1967). Programowanie psychoterapii w oparciu o teorię uczenia się. *Psychologia wychowawcza*, 4.
- Gajewski, M. (2001). Niebezpieczne gry komputerowe. *Wychowawca – Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich*, 12 (108).
- Kirwil, L. (1995). Wpływ telewizji na dzieci i młodzież. *Problemy opiekuńczo-wychowawcze*, 6.
- Kołodziejska, D. (2002). Telewizja wpływa na rozwój dziecka. *Edukacja i dialog*, 3.
- Kosińska-Dec, K., Jelonkiewicz, I. (2000). Picie alkoholu a agresja interpersonalna wśród młodych dorosłych. *Alkoholizm i Narkomania*, 13 (2), 223–233.
- Kubacka-Jasiecka, D. (1975). *Funkcjonowanie społeczne osób agresywnych i samoagresywnych*. Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk.
- Kube, E. (1997). Przestępczość młodocianych z użyciem przemocy. Możliwości i szanse jej zapobiegania. In B. Hołyst (red.), *Przemoc w życiu codziennym*. Agencja wydawnicza CB.
- Cierpiąłkowska, L. (2001). Grupy samopomocy – niewykorzystana forma leczenia przemocy. In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Liberska, H., Matuszewska, M., (2001). Wybrane czynniki i mechanizmy powstawania agresji w rodzinie. In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Nowakowska, M. (1998). Cywilizacyjna stymulacja zjawisk agresji i przemocy. In K. Ostrowska i J. Tatarowicz (red.), *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Obuchowska, I. (2001). Agresja w perspektywie rozwojowej In M. Binczycka-Anholcer (red.), *Agresja i przemoc a zdrowie psychiczne*. PTHP.
- Obuchowska, J. (1989). Przemoc w wychowaniu. *Kwartalnik Pedagogiczny*, 4.

- Oddziaływanie środków masowego przekazu na dzieci (2001). *Wychowawca – Miesięcznik nauczycieli i wychowawców katolickich*, 12 (108).
- Pospieszyl, I. (1994). *Przemoc w rodzinie*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Raczkowska, J. (1993). Zagrożenie, poczucie bezpieczeństwa, agresja przemocą, okrucieństwem. *Problemy opiekuńczo-wychowawcze*, 10, 417–425.
- Ranschburg, J. (1980). *Lęk, gniew, agresja*. Wydawnictwa Szkolne i Pedagogiczne.
- Schmidt, H. L. (1998). Przemoc w szkołach niemieckich. In K. Ostrowska i J. Tatarowicz (red.), *Agresja i przemoc w szkołach polskich i niemieckich*. Centrum Metodyczne Pomocy Psychologiczno-Pedagogicznej MEN.
- Skorny, Z. (1968). *Psychologiczna analiza agresywnego zachowania się*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.
- Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 1769. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20040640593/O/D20040593.pdf>
- Ustawa o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, tekst jedn. Dz. U. z 2018 r., poz. 487. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU20160000487/U/D20160487Lj.pdf>
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks Karny, tekst jedn. Dz. U. z 2017 r., poz. 2204. <http://isap.sejm.gov.pl/isap.nsf/download.xsp/WDU19970880553/O/D19970553.pdf>
- Wolińska, J. M. (2000). *Agresywność młodzieży. Problem indywidualny i społeczny*. Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej.
- Zimbardo, P. G., Ruch, F. L. (2019). *Psychologia i życie*. Państwowe Wydawnictwo Naukowe.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ АГРЕССИИ У МОЛОДЕЖИ: СОЦИАЛЬНЫЙ АСПЕКТ

Хмелевская Мария, доктор педагогических наук, декан педагогического факультета,
Высшая школа им. Павла Влодковица в Плоцке,
ал. Яна Килинского, 12, 09-402 Плоцк, Республика Польша,
pedagogika@wlodkowic.pl

Статья посвящена феномену агрессии как социальному явлению, которое имеет и социальные, и биологические (психологические) условия возникновения и развития. Автор на основе анализа научных источников осуществила классификацию типов агрессии, подчеркивая, что типология зависит от критерия деления. Результаты исследования опираются на наиболее часто применяемую классификацию агрессии на физическую и словесную (психологическую), а также самоагрессию. Особое внимание в статье уделено социокультурным детерминантам агрессии и насилия молодежи, среди которых выделяются модели агрессии, которые молодые люди наблюдают в близком (семья, образовательная среда) и отдаленном (СМИ, интернет, телевизионные программы) окружении. Отмечено, что отягчающими обстоятельствами агрессии являются употребление алкоголя, наркотиков, компьютерная зависимость. В статье подчеркивается, что вероятность проявления агрессивных форм поведения зависит от частоты агрессии в окружающей среде, от ее проявлений авторитетными лицами (например воспитателями), от наблюдения выгоды агрессии (например в виде полученного преимущества), а также от частоты возможностей для агрессивного поведения. В статье акцентируется, что в помощи нуждаются не только жертвы агрессии, но и агрессоры. Для того, чтобы противодействовать агрессии как составляющей части социальной жизни молодого человека, мало выявить проблему; важно устранить причины агрессии. Ограничение, предупреждение и противодействие этому явлению требует организации эффективной сети социальных услуг, а также активизации местных общин. На примере программ предотвращения и устранения агрессии в Республике Польша автор доказывает, что помощь, направленную на прекращение агрессии, следует оказывать не только ради личного благополучия молодого человека, но и из-за социальных и психологических последствий этого явления.

Ключевые слова: агрессия; молодой человек; социальная помощь; социокультурные детерминанты.

PREVENTING AGGRESSION IN YOUTH: A SOCIAL ASPECT

Chmielewska Maria, Doctor of Sciences in Education, Dean of the Faculty of Pedagogy,
Pawel Wlodkowic University College in Plock,
12 Jana Kilińskiego al., 09-402 Plock, The Republic of Poland,
mchmielewska@wlodkowic.pl

The article deals with the phenomenon of aggression as a social phenomenon that has both social and biological (psychological) conditions. Based on the analysis of scientific sources the author has classified the types of

aggression, emphasizing that the typology depends on the division criterion. The research results are based on the most commonly used classification of aggression into physical, verbal (psychological) and self-aggression. Particular attention is paid to the socio-cultural determinants of aggression and violence among young people, including the models of aggression that young people observe in a close surrounding (family, educational environment) and in a remote surrounding (media, Internet, television programs). It has been stressed that the circumstances aggravating the manifestations of aggression are the use of alcohol, drugs, computer addiction. The article emphasizes that the likelihood of manifestation of aggressive forms of behaviour depends on the frequency of aggression in the environment, on manifestations of aggression by authority figures (for example, educators), on the observation of the benefits of aggression (for example, in the form of an advantage gained), as well as on the frequency of opportunities for aggressive behaviour. The article emphasizes that not only victims of aggression, but also aggressors need help. In order to counteract aggression as part of a young person's social life, it is not enough to identify the problem – it is important to eliminate the causes of aggression. Restricting, preventing and countering this phenomenon require an effective network of social services, as well as the activation of local communities. On the example of the programs for preventing and eliminating aggression in the Republic of Poland the author proves that assistance aimed at stopping aggression should be taken not only for a young person's personal well-being but also through the social and psychological consequences of this phenomenon.

Keywords: aggression; young person; social assistance; sociocultural determinants.

Стаття надійшла до редакції 25.07.2020

Прийнято до друку 24.09.2020

УДК 37.02/ 371.315.6

Galina Ostrovska

ORCID iD 0000-0001-5909-6607

Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Department of Theory and Methods of Learning,
Ivano-Frankivsk Regional Institute of Postgraduate Teacher Education,
3 Mickiewicz Square, 76018, Ivano-Frankivsk, Ukraine,
g20081967@gmail.com

THE TECHNOLOGICAL APPROACH TO THE STUDYING OF LITERATURE IN SCHOOL

The article covers the issue of using a technological approach in the construction of literature lessons. The educational achievements in the sphere of the problem, modern possibilities of innovative educational technologies, and their role in a modeling of school literature lessons are analyzed.

The technology of the constructed scientific literature has been revealed, focusing on the reading ability of a teacher, his (her) cognitive activity in using modern pedagogical and information technologies.

Improving the effectiveness of teaching literature in a technological pedagogical process is associated with the formation of the teacher's readiness to model a holistic system of lessons as an algorithm of step-by-step student-reader actions based on a deep understanding of lesson structure and logic, taking into account clear goals and objectives at each stage, rational use of time and modern technologies.

It is claimed that the introduction of modern information technologies in the study of fiction at school has a positive impact on the perception of works of previous eras, bridges the gap in time, increases interest in literature and a teacher-innovator, increases the level of modern literary education. Therefore, the technological lesson is a clear algorithm that provides a systematic way of its construction, connects general didactic, methodical and artistic aspects of the lesson, acts as an indicator of its modernity and efficiency.

The article indicates the typical disadvantages of introducing modern technologies by teachers and the construction of a lesson based on a technological approach. The author draws attention to the main contradiction in the work of linguists – a misunderstanding of the difference between a technologically structured lesson and a lesson with technology warns against literal technologicalization in the work of a teacher of philology.

Keywords: literature lesson; lesson structure; learning technologies; technological approach.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.3>

Introduction. Television, social networks, and gadgets have filled the time of a modern person. The introduction of innovative technologies in school education is a requirement of the time. At the same time, the fast pace of public life, clip thinking, bright loud advertising, short SMS difficult to combine with calm thoughtful reading for aesthetic pleasure. To keep up with the times, to develop students' interest in reading native and foreign literature, to reveal the potential of the art of speech for their personal development, the teacher must constantly improve, introduce advanced technology training, skillfully build the educational process based on scientificity, accessibility, effectiveness. And what distracts the reader from the book must be made a helper and motivator for reading.

Review of publications. The struggle for the reader begins with the first steps of the child in education, so pedagogical science is constantly looking for new ways to improve the effectiveness of the literary development of students. The effectiveness of the lesson depends

on a systematic approach to all its components – purpose, content, form, ideas of the lesson, analysis of the work, modern learning technologies. The using of the technological approach during the lesson is not a new problem in education. Its origins are found in the works of J. Comenius, J. Pestalozzi, V. Sukhomlinsky. The essence of technology in teaching is revealed in the works of E. Rogers, G. Selevko, O. Infantry, O. Pometun, E. Polat, H. Onkovich, and others. Elements of the technological approach are observed in the development of the structure and typology of the literature lesson (M. Kudryashov, E. Pasichnyk, B. Stepanyshyn, etc.). A. Vitchenko, O. Isayeva, Zh. Klymenko, O. Kutsevol, A. Sitchenko, T. Yatsenko, and others reveal the technologies of studying literature in modern Ukrainian science in various aspects. Scientists define pedagogical technology as «purposeful construction of the educational process for the guaranteed achievement of results» (Marynovska, 2019, p. 30), a «systematic method of creating, applying and defining the whole process of learning and mastering knowledge, taking into account technical and human resources and their

interaction, which aims to optimize education (answers the question: How to teach?)» (Vitchenko, 2013, p. 51), «new scientific approaches to the analysis and organization of the educational process», signs of which are a systematic analysis in solving practical problems and the criterion of optimality (Shuldyk, 2012, p. 18). We agree with the position of domestic and foreign scientists, who consider technology as a means of optimizing education, improving the effectiveness of learning, as a systematic method of building and learning based on available resources, and teaching as a complex intellectual work and as a continuous professional life (Cochran-Smith, Villegas, 2015). Innovative processes in the ways and means of teaching have opened a wide range of opportunities for the modern teacher and at the same time the danger of their destructive activities in the classroom.

The purpose of the article is to reveal the essence of the technological approach in the construction of a literature lesson and its non-identity of a lesson with innovative technologies. To reveal the goal, it is important to distinguish between the concepts of «technology» and «technological approach».

Presentation of the main material with substantiation of the obtained scientific results. Modern technologies are considered as means of studying literature. The rationality of their use is associated with the achievement of goals and objectives at each stage of the lesson, the optimization of time. The essential features of the technology are a clear step-by-step algorithmic sequence of educational actions (mental actions – Sytchenko, 2020, p. 56) for acquiring knowledge and developing practical skills, regulated by the logic of training, designed for a technological product, quantitatively and qualitatively defined by relevant criteria (Ostrowska, 2017, p. 94). That is why «the technologicalization of learning is not limited to the use of technical means» or a separate technology in the classroom as a means of learning (Vitchenko, 2013, p. 52).

It is advisable to pay attention to the discrepancy between the construction and purpose of traditional and technological education. Traditionally, teaching focuses on the purpose, learning content, means and results (variability or inconsistency of the first components changes the last); technology is a regulated step-by-step process or means (access to information, solving educational tasks, communication, saving time, etc.). The effectiveness of a modern lesson depends on the teacher's understanding of the purpose and skills of implementing innovative technology (Dwyer et al., 1991, p. 48). The restriction of innovation abuse should be the teacher's deep conviction that «student learning is a living dialogue and socio-cultural interaction that no technology can replace» (Joseph, 2012, p. 427).

The structure of the lesson: purpose, objectives, type, a form of the lesson, stages of the lesson, methods, and techniques of teaching, type of work (at each stage), effectiveness (results of the lesson). Today, scientists

talk about the typical and technological structure of the lesson. What is the fundamental difference? Stages of the lesson (organizational moment, the actualization of basic knowledge (the formation of cognitive motivation), the explanation of new material, the practical application of knowledge and skills, the consolidation of new knowledge, the lesson results, the formulation of homework) – its mandatory components. Each stage includes one or more learning situations (preparation for the perception of fiction literature, reading a text, preparation for the analysis of the work, analysis of the fiction text (Miroshnichenko, 2000, p. 152), which can be realized with the help of innovative technologies. The creative implementation of innovative technologies in studying literature at school should be student-oriented, act as means of mastering, and testing their knowledge, the formation of practical reading skills, reading comprehension, interpretation, speech. For example, interactive exercises will help to focus on the topic of the lesson and create mood during the organizational moment «Mood in symbols», «Exchange of wishes and smiles», «Emotions and colors in literature and life», to acquire knowledge – modular multifunctional games («Polyanna's Charm», «Art Finds»), summarize the lesson – unfinished sentences («The author was inspired to write a work ...», «Happiness is...», «I was convinced that the writer's style...»), online testing, etc.

The problem of introduction of digital technologies in studying the literature is actual (The Internet as a resource and search engine for fiction literature, reproductions, films, music, a component of blended learning, digitized educational content: electronic textbooks, e-books, dictionaries – literary, explanatory, philosophical, synonyms). ICTs are an opportunity to develop video explanations for the lesson, book trailers, electronic test tasks, etc. Students' «dependence» on smartphones should be used in studying of literature: interactive mobile applications – are an opportunity to increase interest in reading and thinking development of students. Photo and video cameras on a smartphone will help to capture expressive reading or reading by roles, staging, copying drawings, diagrams, quotes of writers to make a message about an artist or a creative project. This type of work in the classroom creates an opportunity to look at the results of their work from the side and therefore is one of the ways to develop critical thinking and self-control. Availability and fast connection to the Internet indicate the feasibility of using mobile learning in the classroom: Google forms for surveying students, the social network «Instagram» to create advertising for the artist's work or his book, online generator for creating memes, application «Patephone» for working with audiobooks, service «Kahoot» for educational games or polls, calendar of events as a mobile diary, generator of riddles and puzzles, etc. Through the QR scanner and barcodes, students have access to presentations, textbook pages, resources for studying the writer's biography, film adaptations of fiction literature, maps, educational videos, and more. In

this way, «coded» exercises can be the stages of a lesson in the form of a quest. Thanks to mobile education, the teacher of literature L. Kuravska (Sniatyn Lyceum «Intellect» Ivano-Frankivsk region) within 15 minutes of the lesson has time to conduct a comparative analysis of works with students, pass an electronic quiz or mini-quest, watch videos, process quotes, write and send messages to him. Work on the Classroom platform also gives a positive result (students independently work on videos, presentations, perform practical tasks, are tested using Google forms). M. Zolochevska, O. Elkin, M. Pashchenko consider Internet services as tools for the formation of competencies of the XXI century according to the tasks of their use in the lesson (creating a positive mood in the classroom, new more active opportunities, visualization of information through infographics, socialization of learning, self-presentation and self-improvement online, learning to work effectively together and daily, integrate into the information space of the country and the world) (Zolochevska et al., 2013, p. 43–46). Thus skillful use of information technology as a means of learning is a significant savings of time in the classroom and learning efficiency (fewer explanations, more exercises and completed tasks, active cognitive activity of students, skills of reading verbal and nonverbal information, independent educational and research work, independently acquired knowledge and skills).

Teachers go through the stages of innovation – apprenticeship, testing, improving their skills, «living» with students, creative application (Sherry et al., 2000, p. 45). The creative stage involves not just the ability to organize training according to a given algorithm but requires time and quality of the teacher of all previous stages to «readiness to experiment», change, design (Dwyer et al., 1991, p. 50). Teachers must constantly improve their skills and «know the sources through which they can maintain themselves in proper «professional form», «monitor the latest processes taking place in the field», including the latest media education technologies» (Onkovych, 2020, p. 143).

The idea of the technological approach is based on the design of the learning process as a system of interconnected elements, the logic of step-by-step action on clearly defined goals, methods (algorithmic) and the planned result, involves the effective use of active and interactive forms of learning based on which the acquisition of knowledge, skills and abilities has the maximum result (Ostrovska, 2017, p. 102; Sytchenko, 2020, p. 58–59). The technological approach during lesson is constructing of the process of studying as the system of intercommunications (aims, tasks, expected results, methods and receptions of a class are directed to the results, methods and forms of studying, types of school analysis of a text and work of students during a lesson, modern technologies of studying and visualization, results of the lesson. The lessons of coherent speech development, literary reading, work analysis, development of critical thinking, integrated,

etc. have a clear structure. Technologically, you can conduct a lesson in different ways depending on its type, form and tasks. For example, O. Marynovska sees the macrostructure of the integrated lesson in the following stages: the actualization of basic knowledge, goal setting, learning new material (semantic block: integration of content; disclosure of the main dominants of the lesson), the consolidation (Marynovska, 2014, p. 34–35). In our opinion, interdisciplinary and interartistic connections can take place at any stage of a literature lesson, and an integrated lesson involves integration in each of them and a common result. The manufacturability (technologization) of the lesson provides a systematic way of its organization and the optimal algorithm of construction aimed at achieving the goal and such educational and cognitive activities of the student, which guarantees high results of literary education (subject knowledge, skills, and abilities: reading, speaking, analysis and interpretation of the fiction literature, work with different types of text, etc.) and the acquisition of basic competencies. The structure of the technological lesson is experimentally verified.

Technological learning involves modeling each stage of the lesson concerning others, constant feedback between teacher and students, accent on skills development, development of logical thinking, students' memory. It is written in traditional training, including the lessons and skills development, but in practice, it was not implemented by every teacher. The productivity of the school study of literature depends on the personal skills of the teacher, his mastery of the art of speech, understanding of learning and lesson as a system, skills of the introduction of innovative technologies.

The technologization is a new stage on the way to effective learning. The introduction of innovative technologies in the practice of studying literature aims to expand and improve the dialogue with the art of speech – to remove the boundaries of time, visually and emotionally immerse yourself in the era and life of the artist, to reveal all aspects of the work of fiction. The technological approach at the lesson can be implemented in two ways: 1) based on the ready lesson technology developed in the methodology; 2) by generating educational content and technological algorithms of work in the structure of the lesson according to its purpose and projected result. The effectiveness of modeling and conducting classes depends on experience of a teacher, his (her) systematic vision of the introduction of modern technologies and visualization tools in the study of fiction. The conceptual idea of the technological approach is «technologization of experience in the application of personalized technology» (Marynovska, 2019, p. 20).

An example of the introduction of a technological approach to the design of the lesson can be represented as follows:

1. **Introduction (1–2 min.)** Incomplete sentences: «Reading is ...».
2. **The actualization of basic knowledge (3–4 min.):**

«Can we read?» – reading and reading comprehension (excerpt «Book of Sand» / «Library of Babylon» by J. L. Borges). The purpose of the lesson and the expected results (learn to read and analyze thoughtfully, understand the idea of the writer).

3. **The assimilation of new knowledge (7 min.)** «Read-study»: watching a video about the writer's country and era, presentations about the artist, a trailer about the author's work, work with the textbook, a word from the teacher.

4. **The formation of skills and abilities of reading, analysis and interpretation of the text (20 min.)** «Read-think»: – work with the text according to one of the technologies: development of reading activity (O. Isayeva), studying of translated texts (Zh. Klimenko), genre analysis of the texts (N. Hrytsak), ideational-conceptual analysis of the text (Yu. Bondarenko), by key episodes (O. Marynovska), the formation of interpretive competence (A. Vitchenko), etc.

5. **The application of knowledge, skills and abilities (7 min.)** «Creative workshop of the reader»:

development of projects, posters, preparation of speeches (presentations, book trailers, etc.).

6. **The test of skills and abilities (3 min.)** «Reading cross»: tests, quiz, game, puzzles, mini-work, etc.

7. **The results of the lesson (1-2 min.)** «Microphone»: «In class I learned ...».

Analysis of a work of fiction – is the study of its constituent elements in the unity of content and form based on personal critical assessment and aesthetic perception. Work with fiction involves «understanding and interpretation (content, images, the position of the author, etc.) of the text as the author's intellectual and artistic creation» and «is reduced to understanding the semantics of the text» (Betsenko, 2017, p. 240, 243). The principles of preparing a literature lesson and studying the work of a writer at school are aimed at understanding the values of life, the art of speech, a person, epochs, nations, revealing the relationship between the individual and society, thinking and speaking, the writer's worldview as indicators of his (her) work; reading, interpretive, ethical, aesthetic, creative development of students.

PURPOSE AND TASKS OF SCHOOL LITERARY EDUCATION				
Structural elements of a literature lesson				
Rational distribution of time	LESSON STAGES:	FORMS OF ORGANIZATION OF THE EDUCATION : - by the cognitive activity of students:	STAGES OF SCHOOL STUDYING OF THE TEXT	TYPES OF EDUCATIONAL ACTIVITIES: reading, speaking (orally / in writing), analysis of the text, comparative analysis, interpretation, creative, research, game, search, etc.
	introduction; actualization of basic knowledge; assimilation of new knowledge; formation of abilities / skills	active, passive, interactive; - by number of participants: <i>individual, pair, group, collective, frontal;</i> - by working conditions: <i>auditorium /</i>	<i>Ways of school analysis of the text:</i> problem-thematic, following the author, figurative, compositional stylistic, culturological, combined,	MODERN LEARNING TECHNOLOGIES AND VISUALIZATIONS
	generalization and systematization results	<i>remote / mixed;</i> - by purpose: <i>development of coherent speech, literary reading, analysis of the work, comparative analysis of works, artistic / historical cultural research, etc.</i> TEACHING METHOD	comparative, biographical, genre, ideational - conceptual, axiological, etc. TECHNOLOGIES FOR ANALYSIS OF THE WORK	
Rational distribution of time				
Effectiveness: students know the subject, love to read, are fond of fiction, understand the basic concepts, are able to recognize and analyze works of different eras, national literatures and genres, to conduct a comparative analysis with native literature				

Figure 1. Model of technological approach to designing a literature lesson

Modern technologies are rapidly changing school practice, but the level of skills and responsibility for their use is insufficient: pedagogical and «digital technologies are part of professional education, they tend to be treated as tools: useful to master, but clearly subordinate to the knowledgeable professional» (Fenwick & Edwards, 2016, p. 122). Spectacular modern learning tools in the lesson sometimes destroys its effectiveness – the teacher forgets why he uses them (the tool becomes an end in itself, the number and variety of innovations in the lesson turn the lesson into an illustration of their own skills or technologies known to him), focuses on the formal aspects of technology (conditions, stages, actions), loses the literary and artistic depth of educational content, logic and the relationship of educational situations of the lesson. Thus, excessive fascination with technology and incompetent use of innovations destroys the aesthetic essence of the literature lesson, where the writer's artistic word (author's work) and its analysis should dominate. Through artistic means, the reader is «emotionally affected, involuntarily interferes in the course of artistic events, experiencing their course, more deeply comprehends what is read», «notices pictures of life, newly created in the mind of the artist and which are reconstructed in his imagination in conforming with a certain aesthetic ideal» (Sitchenko, 2011, p. 2). «One of the key ways that educators can avoid stereotyping learners as digital natives is to deliberately scaffold development of digital literacies by matching the competencies and outcomes that learners are to achieve with the affordances offered by particular technologies» (Smith et al., 2020, p. 7).

Thus, the concept of technology can be considered both at the level of a separate component of the lesson structure (as a means of acquiring knowledge or developing skills) and at the level of building a lesson as a whole (technological lesson).

Results. The result of the introduction of modern technologies as means of learning and a component of the structure of the literature lesson – saving time to prepare students for work, increasing the effectiveness of learning (doubling the pace, the number of processed materials and completed tasks in the lesson, the quality of dialogue with the writer, cognitive and reading activity of students, their interaction). This effect was observed in teachers who freely and creatively used modern technologies (regional stage of competitive tests «Teacher of the Year», 2019). The teachers who are still at the stage of mastering new technologies, we observe its «separation» from the whole system of classes in the form of independent element. In the modern Ukrainian school, 95-98% of literature teachers actively implement ICTs, interactive learning, project technologies, etc. in each lesson. At the same time, today only 30% of teachers who work at schools build a lesson technologically for the predicted result (a technological lesson).

Conclusions. Skillful use of modern innovative technologies by the teacher helps to motivate students to read, increases interest in literature significantly, their reading, cognitive and speech activity, forms basic competencies according to the objectives of education. A lesson with modern visualization, interactive learning, pedagogical developments should be considered a lesson with technology. Its structure is traditional, the teacher is free to choose the methods of teaching and activities of students. The technological lesson is a clear algorithm that provides a systematic way of its construction, connects general didactic, methodical and artistic aspects of the lesson, acts as an indicator of its modernity and efficiency. The structure of the technological lesson is experimentally verified; this is a new step in the methodology.

The prospect of further research is to analyze the relationship between the reader's emotional intellect and the technological learning.

References

- Cochran-Smith, M. & Villegas, A.M. (2015). Studying teacher preparation: The questions that drive research. *European Educational Research Journal*, 14 (5), 379–394. <https://doi.org/10.1177/1474904115590211>.
- Dwyer, D. C., Ringstaff, C. & Sandholtz, J. H. (1991). Changes in Teachers' Beliefs and Practices in Technology-Rich Classrooms. *Educational Leadership*, 48 (8), 45–52.
- Fenwick, T. & Edwards, R. (2016). Exploring the impact of digital technologies on professional responsibilities and education. *European Educational Research Journal*, 15 (1), 117–131. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1474904115608387>
- Joseph, J. (2012). The Barriers of Using Education Technology for Optimizing the Educational Experience of Learners. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 64, 427–436. 10.1016/J.SBSPRO.2012.11.051
- Sherry, L., Billig, S., Tavalin, F. & Gibson, D. (2000). New insights on technology adoption in schools. *T.H.E. Journal*, 27 (7), 43–46. <https://thejournal.com/articles/2000/02/01/new-insights-on-technology-adoption-in-schools.aspx>
- Smith, E. E., Kahlke, R. & Judd, T. (2020). Not just digital natives: Integrating technologies in professional education contexts. *Australasian Journal of Educational Technology*, 36 (3), 1–14. <https://doi.org/10.14742/ajet.5689>.
- Wilson, B., Sherry, L., Dobrovolny, J., Batty, M., & Ryder, M. (2001). Adoption of learning technologies in schools and universities. In H. H. Adelsberger, B. Collis, & J. M. Pawlowski (Eds.), *Handbook on information technologies for education & training*. Springer-Verlag. <https://lsherry.org/publications/newadopt.htm>.
- Betsenko, T. (2017). Vidi analizy hudozhnogo tekstu [Types analysis of literary text]. *Visnyk of Lviv University. Series Philology*, 64 (II), 239–244. <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2017.64.9707>.
- Vitchenko, A. O. (2013). Suchasni pidxody do texnologizaciyi vyshhoyi osvity [The modern approaches of technologization of the higher education]. *Vijskova osvita*, 1, 48–58.
- Zolochesvska, M., Elkin, O. & Paschenko, M. (2013). Internet-servisi yak instrumenti formuvannya kompetentnostej

- 21 stolittya [Internet services as a tool of 21st century]. *New Information Technology in Education for all: lifelong learning* (ITEA-2013), Kiev, 26–27 november. 42–46. <https://issuu.com/iteaconf/docs/pc>
- Marynovska, O. Ya. (2014). Integrovane navchannya: tehnologichnyj aspekt [Integrated learning: technological aspect]. *Ridna shkola*, 4–5, 32–36.
- Marynovska, O. Ya. (2019). *Pedagogichna innovatyka & Menedzhment innovacij* [Pedagogichna innovatika & Menedzhment innovacij]. Misto NV.
- Miroshnychenko, L. F. (2000). *Metodyka vykladannya svitovoyi literatury v serednix navchalnyx zakladax* [Methods of teaching world literature in secondary schools]. Lenvit.
- Onkovich, H. V. (2020). Rozvitok mediadiaktiki vishoyi shkoli: ukrayinskij dosvid [Development of higher education media didactics: Ukrainian experience]. *Obriyi drukarstva*, 1 (8), 130–150. [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1\(8\).190094](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1(8).190094)
- Ostrovskaya, G. O. (2017). *Formuvannya profesijnoyi gotovnosti majbutnih uchiteliv zarubizhnoyi literaturi do vivchennya biografiji pismennikov u zagalnoosvitnij shkoli* [Forming of future Foreign Literature Teachers' Professional Readiness for the Study of Writers' Biographies at Comprehensive School]. Symphony forte.
- Sytchenko, A. (2011). Estetychne vixovannya u konteksti tehnologizovanogo navchannya literatury [Aesthetic education in the context of technological teaching of literature]. *Ukrayinska literatura v zagalnoosvitnij shkoli*, 9, 2–4. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_2.
- Sytchenko, A. (2020). Literaturna osvita shkoljariv u vyklykakh kompetentnisonogo navchannja [Literary education of schoolchildren in the challenges of competence learning]. *Osvitologichnyj dyskurs*, 2 (29), 51–63. <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.2.5>.
- Shuldyk, V. I. (2012). *Tehnologichnyj pidxid pry vykladanni pryrodoznavchych dyscyplin u pedvuzi* [Technological approach in teaching natural sciences in the university]. PP Zhovtyj.

Література

- Cochran-Smith M. & Villegas A.M. Studying teacher preparation: The questions that drive research. *European Educational Research Journal*. 2015. № 14 (5). P. 379–394. DOI: <https://doi.org/10.1177/1474904115590211>.
- Dwyer D. C., Ringstaff C. & Sandholtz J. H. Changes in Teachers' Beliefs and Practices in Technology-Rich Classrooms. *Educational Leadership*. 1991. № 48 (8). P. 45–52.
- Fenwick T. & Edwards R. Exploring the impact of digital technologies on professional responsibilities and education. *European Educational Research Journal*. 2016. Vol. 15 (1). P. 117–131. URL: <https://journals.sagepub.com/doi/full/10.1177/1474904115608387> (дата звернення: 15.07.2020).
- Joseph J. The Barriers of Using Education Technology for Optimizing the Educational Experience of Learners. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. Vol. 64. P. 427–436. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.11.051>.
- Sherry L., Billig S., Tavalin F. & D. Gibson D. New insights on technology adoption in schools. *T.H.E. Journal*. 2000. № 27 (7). P. 43–46.
- Smith E. E., Kahlke R. & Judd T. Not just digital natives: Integrating technologies in professional education contexts. *Australasian Journal of Educational Technology*. 2020. № 36 (3). P. 1–14. DOI: <https://doi.org/10.14742/ajet.5689>.
- Wilson B., Sherry L., Dobrovolny J., Batty M., & Ryder M. Adoption of learning technologies in schools and universities. *Handbook on information technologies for education & training* / H. H. Adelsberger, B. Collis, & J. M. Pawlowski (Eds.). New York: Springer-Verlag, 2001. URL: <https://lcsberry.org/publications/newadopt.htm> (дата звернення: 09.08.2020).
- Беценко Т. Види аналізу художнього тексту. *Вісник Львівського університету*. Серія філологічна. 2017. Вип. 64. Ч. II. С. 239–244. DOI: <http://dx.doi.org/10.30970/vpl.2017.64.9707>
- Вітченко А. О. Сучасні підходи до технолізації вищої освіти. *Військова освіта*. 2013. № 1. С 48–58.
- Золочевська М. В., Елькін О. Б., Пащенко М. В. Інтернет-сервіси як інструменти формування компетентностей 21 століття. *New Information Technologies in Education for All: Lifelong Learning, Kiev, 26–27 november 2013*. 2013. P. 42–46. Режим доступу: <https://issuu.com/iteaconf/docs/pc> (дата звернення: 09.08.2020).
- Маринівська О. Я. Інтегроване навчання: технологічний аспект. *Рідна школа*. 2014. № 4–5 (квітень–травень). С. 32–36.
- Маринівська О. Я. Педагогічна інноватика & Менеджмент інновацій. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2019. 504 с.
- Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах. Київ: Ленвіт, 2000. 240 с.
- Онкович Г. В. Розвиток медиadiaktiki вищої школи: український досвід. *Обрії друкарства*. 2020. № 1 (8). С. 130–150. DOI: [https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1\(8\).190094](https://doi.org/10.20535/2522-1078.2020.1(8).190094).
- Островська Г. Формування професійної готовності майбутніх учителів зарубіжної літератури до вивчення біографії письменників у загальноосвітній школі: монографія. Івано-Франківськ: Симфонія форте, 2017. 472 с.
- Ситченко А. Естетичне виховання у контексті технолізованого навчання літератури. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2011. № 9. С. 2–4. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ulvzsh_2011_9_2.
- Ситченко А. Літературна освіта школярів у викликах компетентнісного навчання *Освітологічний дискурс*. 2020. № 2 (29). С. 51–63. DOI: <https://doi.org/10.28925/2312-5829.2020.2.5>.

Шулдик В. І. Технологічний підхід при викладанні природознавчих дисциплін у педвузі. Умань: ПП Жовтий, 2012. 310 с.

ТЕХНОЛОГІЧНИЙ ПІДХІД ДО ВИВЧЕННЯ ЛІТЕРАТУРИ В ШКОЛІ

Островська Галина, доктор педагогічних наук, доцент, завідувачка кафедри теорії та методики навчання,
Обласний інститут післядипломної педагогічної освіти,
пл. Міцкевича, 3, 76018 Івано-Франківськ, Україна, g20081967@gmail.com

У статті висвітлюється питання технологічного підходу до побудови уроку літератури. Аналізуються педагогічні напрацювання з проблеми, сучасні можливості інноваційних освітніх технологій та їх місце в моделюванні заняття з вивчення літератури в школі.

Розкривається технологія побудови уроку літератури, спрямованого на формування читацької компетентності учня, його пізнавальної активності на основі сучасних педагогічних і інформаційних технологій.

Підвищення ефективності навчання літератури в умовах технологізованого педагогічного процесу пов'язується з формуванням готовності педагога до моделювання цілісної системи заняття як алгоритму покрокових спрямованих на учня-читача дій на засадах глибокого розуміння структури та логіки уроку, урахування чітко поставленої мети та завдань на кожному з його етапів, раціонального використання часу і сучасних технологій.

Стверджується, що впровадження сучасних інформаційних технологій у вивчення художньої літератури в школі зумовлює позитивний вплив на сприйняття творів попередніх епох, нівелює дистанцію в часі, посилює інтерес до літератури та вчителя-новатора, підвищує рівень сучасної літературної освіти. Отже, технологічний підхід до уроку забезпечує системний спосіб його побудови, пов'язує дидактичний, методичний та мистецький аспекти заняття, виступає показником його сучасності та ефективності.

У статті визначено типові недоліки впровадження педагогами сучасних технологій та побудови уроку на засадах технологічного підходу. Автор звертає увагу на головну суперечність у роботі словесників – нерозуміння відмінності технологічно вибудованого уроку і уроку з технологіями, застерігає від буквальної технологізації в роботі вчителя-філолога.

Ключові слова: будова уроку; технології навчання; технологічний підхід; урок літератури.

ТЕХНОЛОГИЧЕСКИЙ ПОДХОД К ИЗУЧЕНИЮ ЛИТЕРАТУРЫ В ШКОЛЕ

Островская Галина, доктор педагогических наук, доцент, заведующая кафедрой теории и методики обучения,
Областной институт последипломного педагогического образования,
пл. Мицкевича, 3, 76018 Ивано-Франковск, Украина, g20081967@gmail.com

В статье освещается вопрос технологического подхода к построению урока литературы. Анализируются педагогические наработки по проблеме, современные возможности инновационных образовательных технологий и их место в моделировании занятия по изучению литературы в школе.

Раскрывается технология построения урока литературы, направленного на формирование читательской компетентности ученика, его познавательной активности на основе современных педагогических и информационных технологий.

Повышение эффективности обучения литературе в условиях технологизации педагогического процесса связывается с формированием готовности педагога к моделированию целостной системы занятия как алгоритма пошаговых направленных на ученика-читателя действий на основе глубокого понимания структуры и логики урока, учета четко поставленных целей и задач на каждом из его этапов, рационального использования времени и современных технологий.

Утверждается, что внедрение современных информационных технологий в изучение художественной литературы в школе оказывает положительное влияние на восприятие произведений предыдущих эпох, нивелирует дистанцию во времени, усиливает интерес к литературе и учителю-новатору, повышает уровень современного литературного образования.

В статье определены типичные недостатки внедрения педагогами современных технологий и построения урока на основе технологического подхода. Автор обращает внимание на главное противоречие в работе словесников – непонимание различия технологически выстроенного урока и урока с технологиями, предостерегает от буквальной технологизации в работе учителя-филолога.

Ключевые слова: структура урока; технологический подход; технологии обучения; урок литературы.

Article was:
Received 03.09.2020
Accepted 24.09.2020

ПРАКТИКА НЕПЕРЕРВНОЇ ПРОФЕСІЙНОЇ ОСВІТИ

PRACTICE OF CONTINUING PROFESSIONAL EDUCATION

UDC 159.9.072.59:378.048.2

Joshua Kreimeyer

ORCID iD 0000-0003-4152-6271

PhD in Counselor Education and Supervision,
Regis University, 3333 Regis Boulevard, 80221 Denver, CO, USA,
kreim368@regis.edu

Olya Zaporozhets

ORCID iD 0000-0003-3206-7464

PhD in Counselor Education and Supervision, Associate Professor,
The School of Psychology and Counseling, Regent University,
100 Regent University Drive, 23464 Virginia Beach, VA, USA,
ozaporozhets@regent.edu

Jacqueline Smith

ORCID iD 0000-0002-6884-9284

EdD in Counselor Education and Supervision, Associate Professor,
The School of Psychology and Counseling, Regent University,
100 Regent University Drive, 23464 Virginia Beach, VA, USA,
jrsmith@regent.edu

Olga Lozova

ORCID iD 0000-0002-3549-195X

Doctor of Sciences in Psychology, Professor,
Head of Chair of the Applied Psychology,
Borys Grinchenko Kyiv University,
18/2 I. Shamo blvd., 02154 Kyiv, Ukraine,
o.lozova@kubg.edu.ua

EFFECTIVENESS EVALUATION OF THE POSTGRADUATE PROGRAM IN MENTAL HEALTH COUNSELING IN UKRAINE

Ukraine is a country that has lacked access to adequately trained mental health professionals. As in other countries the development of the field of Counseling in Ukraine has some parallels to that of the US. One of the most notable parallels is the push for a better and more effective approach to mental health, driven by the impact of war, with WWII being the catalyst for refinement in the US and current war in Ukraine as the drive there. As the American Psychology Association and American Counseling Association have highlighted, the effects of trauma and unresolved problems do not need to last a lifetime.

A developing initiative in Ukraine was brought by U.S.-based teams that established a postgraduate Counselor Education Program. Professional American Counselor Educators, trained in the trenches of wars abroad and representing vast ranges of experience, have volunteered their time as visiting faculty and distance supervisors.

This study measures the initial progression of treatment symptomology of clients seen by Postgraduate Program in Psychological Counseling and Trauma Therapy trained Counselors. This study utilized an analysis of repeated measures over the first five sessions of counseling with the program-trained Counselor.

The following measurement methods were utilized: Outcome Rating Scale (ORS), Impact Event Scale (IES-R), Beck Depression Inventory (BDI II), PTSD Checklist (PCL-5), Symptom Checklist (SCL-9). The resulting data obtained from the clients was compared to the outcomes of treatment with similarly trained therapists in the United States, United Kingdom, Australia and Denmark. Results indicated overall significance as measured on 3 out of 5 instruments (ORS, BDI-II, IES-R). The data from this sample revealed similarities to the outcomes of comparable early treatment research, conducted outside of Ukraine.

These results provide a preliminary overview of how effective mental health counselors (educated by the American standards) are in mitigating client mental health symptomology. This study is a logical and necessary step in the continued development of the field of Counseling in Ukraine.

Key words: *counseling client outcomes; international counselor education; postgraduate program in psychological counseling; traumatherapy.*

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.4>

Introduction. Modern Ukraine only gained a semblance of independence from the yoke of Soviet Russian influence in 1991 (Magocsi, 2007). Russia, however, made its underlying aspirations known quite clearly when in 2014 they moved artillery units into Ukrainian territory and has started the war with Ukraine (Toal, 2017). Ukrainian people living and serving in and around what has been called the ATO (roughly translated, Anti-Terrorist Operation Area), have been caught in the cross-hairs of war with Russia in their backyards, and within a system bereft of a concerted national plan for helping readjustment on the family front during and after combat. Since January 2015, as a result of fighting within the borders of Ukraine over 10,000 people have died, and 1.5 million people have become internally displaced person's (IDP's) (Lekhan, Rubiy, Schekenko, Kaluski, & Richardson, 2015), and unfortunately these numbers have only continued to increase (Roberts et al., 2017). Existing reviews of the country's current healthcare system (Mykhaylov, 2013; Mykhaylov, 2015) highlight that minor improvements have been made on the rise since Ukraine's independence from the Soviet Union, but are still inadequate at present, to handle the significant contemporary needs of the population (Bromet et al., 2005; Bromet et al., 2007). Amidst the conflict and current status of mental healthcare in Ukraine, the need for a program to train mental health care professionals is vast (Zaporozhets, Piazza & Laux, 2015).

Teams from a mid-Atlantic University in the before the fall of the Soviet Union e United States, have been working diligently to bring the new field and profession of Professional Counseling to Ukraine with an app Soviet Union roach that is «broad enough to be culturally appropriate and rigorous enough to provide evidence of quality» (Stanard, 2013, p. 59). Through this University's collaborative efforts with a local Ukrainian Seminary and Mental Health Counseling and Educational Center, teams from the United States have now trained and graduated their first cohorts

of trained Professional Counselors in the history of Ukraine. These efforts will henceforth be referred to as the Ukraine Mental Health Project (UMHP).

Since 2012, the UMHP has developed, implemented and facilitated a Postgraduate Program in Psychological Counseling and Trauma Therapy (PPPC) in Ukraine. UMHP teams have brought trauma-informed (Green Cross, 2019) and evidence-based programming and practices in Counselor Education (CACREP, 2019; IRCEP, 2019) and provided a learning environment that necessarily goes beyond U.S. contexts (Branson, Cardona, Ng & Killian, 2016). While the broader field of Psychology has existed in some form in Ukraine since before the fall of the Soviet Union (Vlokh & Kulyk, 2003), the standard experiential teaching and live supervision utilized in contemporary accredited counseling programs, are rare to nonexistent in current psychology related education in Ukraine. As this new program was created, all aspects of curriculum and training were and continue to be grounded in cultural norms consistent with counselor trainee and clients' cultural backgrounds (Burkard et al., 2006). An assessment of initial effectiveness is a critical and necessary step for this charter program to take hold and ultimately build momentum towards the fully functioning field that is clearly needed in Ukraine.

The purpose of the article. This study seeks to provide an initial view of the significance of early treatment client outcomes for newly trained Counselors in Ukraine.

Postgraduate Program in Psychological Counseling. The UMHP is based out of a Mid-Atlantic University and works collaboratively with a local Ukrainian Seminary and newly established Mental Health Counseling and Educational Center that provide facility, financial, and academic structure while in the country, as well as bares state accreditation. Courses at the UMHP bring together US and newly trained Ukraine Counselor Education and Supervision Faculty and doctoral and master levels Counselors and Counselor Educators to facilitate the PPC courses in person during the in-country face-to-face residency

weeks, 3 times each academic year. Project faculty and supervisors also provide weekly distance supervision and instruction between the in-person and online courses. With the first cohorts of Counselors graduated, some who have expressed interest and been deemed to have adequate professional background and experience, have also been trained as instructors and supervisors to augment the current program. The goal is for UMHP personnel to be the ones augmenting a Ukrainian run program. To this end, the 2018–2019 academic year represents the first time all triadic supervision groups were headed by local Ukrainian Supervisors and several of the courses were facilitated by Ukrainian Educators, all trained by UMHP.

Importance of outcome. In 1979, Ford assessed that while client outcomes had been addressed in research, the lens had not been turned extensively towards educational programs' effectiveness. Since this early study, others have continued to look at tying Counselor competence to specific client outcomes (Branson, Shafran & Myles, 2015) and despite a continuous underlying assumption of effectiveness of educational programs, many have continued to struggle to find significant direct connections between training and outcome. Perhaps the difficulty in making this connection stems from common factors of client-counselor relationship factors and client expectancy, that are tied to client outcome (Leibert & Dunne-Bryant, 2015). These factors are difficult to quantify and resemble a nuanced formation of therapist self, rather than a purely demonstrable and measurable tasks. While research has indicated that many areas of clinical competence are improved by training, there needs to also be a look towards controlling for confounding variables that complicate the elusive connection between training and outcome (Buser, 2008). Qualitative studies have traditionally more easily captured and elucidated the spontaneously reported changes in mental health outcomes (Angus, Watson, Elliott, Schneider & Timulak, 2015). Despite the issues confounding variables present, client outcomes not only corroborate an effective Counselor, but also belie the effectiveness of the training that this Counselor has received (Erekson et al., 2017).

Method and Procedures. The goals of this study are to examine the effectiveness of mental health counselors educated by American standards in mitigating client mental health symptomology in Ukraine. This quantitative inquiry involves repeated measures analyses across the first 5 sessions of treatment results with the help of the following measures: the PCOMS Outcome Rating Scale (ORS), Impact Event Scale (IES-R), The Beck Depression Inventory II (BDI-II), The Posttraumatic Stress Disorder Checklist (PCL-V), and the Symptom Checklist-9 (SCL-9). This study analyzed client participant responses facilitated during their treatment with program trained Counselors at the Mental Health Counseling and Educational Center in Kyiv Ukraine.

Research Design. A Quasi-Experimental design was chosen. The causal impact of education (intervention) was researched on the target population (client outcomes) with comprehensive sampling from early treatment with a PPPC-educated counselor, and with results also being compared against similarly trained Counselors' clients' outcomes (outside of Ukraine). The limitations of findings with this design will therefore be that they are not as applicable to general population and definitiveness of causality is diminished (Heppner et al., 2016). Despite these limitations, this design provided optimal ease of facilitation and accommodate an adequate preliminary understanding of program effectiveness.

Population and Sampling. Participants of this study were consenting clients of the program educated Counselors and Counseling interns, seen for their initial 5 sessions of counseling at the PPPC-based Mental Health Counseling and Educational Center in Kyiv Ukraine. This center is the first of its kind in Ukraine and provides traditional U.S. outpatient counseling services following research-based U.S. clinical protocols adjusted for Ukraine milieu. Both Counselors and clients provided consent to participation in the study prior to data collection. All therapists have earned at least a bachelor's degree, most in Psychology, and a PPPC postgraduate certificate in Psychological Counseling and Traumatherapy (Ukraine) that is equivalent to the Masters of Arts in Counseling degree in the United States. The comparison groups were therapists with a graduate degree in the mental health field in the United States, United Kingdom, Australia, and Denmark. Client participants were all 18 years old or older with a cap on age of 90 years old. There were no exclusionary parameters for gender, sex, education level (for therapists or clients). Clients self-selected to participate in this study so may imbue a self-selection bias. They were only excluded by either self-section or immanency of lethality. No other exclusionary criteria were implemented for this study. Diagnostic information from clients in Ukraine was not collected for this study as the reduction of overall symptomology was the primary construct of interest.

Data Collection Procedures. Participating PPPC Counselors were under the regular supervision and consultation with U.S. based and local Ukrainian PPPC-educated Supervisors. All had been made aware of the potential for efforts in gauging the effectiveness of training, and this study represents the first review of preliminary outcomes data. These Counselors had been contacted to inquire about their interest in and capacity to help with this research. They in turn, discussed research with clients and obtained informed consent for the sample of initial client-participants.

Instrumentation. The array of assessment instruments chosen, both cover a range of common symptomology and have an established application in the clinical outcome research in and outside of Ukraine.

All measures, with the exception of PCOMS, were widely utilized in Ukrainian-speaking populations (Karachevskyi, 2016); translated into Ukrainian per standard and evidence-based process of translating first from English to Ukrainian and then either compared to established translations or talked through with translator, in order to ensure best possible translations (ITC, 2017). All of the measures are simple and easy to complete within the parameters of a traditional therapy session (Lee et al., 2005). The instruments utilized in this study were the PCOMS Outcome Rating Scale (ORS), Impact Event Scale (IES-R), The Beck Depression Inventory II (BDI-II), The Posttraumatic Stress Disorder Checklist (PCL-V), and the Symptom Checklist-9 (SCL-9).

Once the consent was secured, therapists administered this relatively short battery to clients at the end of each session (one measure, PCOMS ORS also requires a brief 4 question response at the onset of

each session). Collection of data started at initial stage of therapy and continued through the fifth session or client's decision to drop from the research or therapy process. The assessments were administered via a secure online surveying website with an established reputation for reliability and confidentiality. UMHP holds a HIPPA compliant account with this company.

Results. The mean age for the sample was 34, with a standard deviation of 14.07. The average salary was 5,500 Hryvnia/month, which equates to around 220 USD/month. The average salary in Ukraine is around 300 USD/month (WHO, 2017), so the study sample is slightly below that average. All participants completed or are completing some postgraduate education. Their presenting concerns were varied and included grief and loss related trauma and one participant having been held as a prisoner of war. See Tables 1 and 2 for more information on the study samples demographics.

Table 1

Sample Demographics

Gender	Age	Income/month Ukrainian Hrvnia (US Dollars)	Education	Primary issue	Secondary issue
Female	18	€8,000 (\$312)	Undergraduate	Depression/Anxiety	Trauma
Male	22	€5,000 (\$195)	Military Technical School	Anxiety	Trauma (Captivity)
Female	48	€5,000 (\$195)	Undergraduate	Relationship distress	
Male	48	€4,000 (\$156)	Undergraduate (in progress)	Relationship distress	

Table 2

Demographics of Comparison Studies

	Gender		Age	Presenting issue(s)
	Male	Female		
Schuman et al., 2015	88%	12%	27.13 (5.35)	Substance use; Depression; Anxiety
Reese et al. 2009	27%	73%	34.05 (11.70)	Mood Disorder; Anxiety; Relationship problems
Tarrier et al. 1999	58%	42%	38.6 (11.6)	Trauma
Kangas, Milross, & Bryant, 2014	0%	100%	54	Posttraumatic Stress Disorder; Major Depressive Disorder
Jensen, Mortensen & Lotz 2014	24.7%	75.3%	36.3(12.3)	Mood Disorder; Anxiety; Personality Disorder

Note: Age = mean (standard deviation). Kangas, Milross, & Bryant, 2014 is n=1.

The first line of inquiry examines the significance of outcome across five first sessions of therapy with a PPC-educator therapist. To determine the significance of the early treatment outcomes for this sample, a repeated measures statistic, with independent variable(s) of time (sessions 1 through 5) and dependent variable(s) of assessment outcomes, was implemented. Due to normality

assumptions not being met, the statistical procedures utilized were non-parametric in nature, specifically, Friedman test for the first level of analysis. Table 3 shows the means and standard deviations across the first five sessions of counseling. The means and standard deviations reported in Table 3 illustrate initial changes and are parallel to other comparison outcome studies, reviewed below.

Table 3

Mean Scores Across Initial Treatment ^a

Variable	Time 1	Time 2	Time 3	Time 4	Time 5
	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)	M (SD)
ORS ^b	15.75 (11.53)	14.75 (11.70)	8.75 (5.85)	3.50 (2.38)	5.25 (9.22)
IES-R	28.25 (25.83)	15.50 (17.46)	17.00 (16.23)	17.25 (14.84)	12.50 (14.71)
BDI-II	21.50 (16.58)	18.00 (15.03)	9.25 (11.41)	6.50 (5.26)	3.75 (6.24)
PCL-V	28.75 (23.06)	21.00 (13.04)	14.50 (13.13)	15.25 (11.59)	4.50 (3.11)
SCL-9	13.25 (5.32)	13.75 (5.38)	10.25 (5.38)	10.00 (6.16)	6.25 (5.32)

^a Means and standard deviations from the results of $n = 4$. ^b ORS was reverse scored.

The Friedman test of differences for repeated measures designs yielded significant results across the first five sessions of counseling, on ORS, IES-R and the BDI-II measures, please, see Table 4 for more details. Therefore, they

were further examined with the post hoc tests to determine where specific significance between each session may lie. The difference across the first five sessions of counseling was not significant on PCL-V and SCL-9 measures.

Table 4

Overall Outcome Significance ^a

Assessment	Chi-square	Significance (p)
ORS	12.42	.014
IES-R	9.86	.04
BDI-II	14.87	.005
PCL-V	7.07	.13
SCL-9	8.53	.07

^a $p < .05$; $n=4$.

A subsequent, non-parametric Wilcoxon signed rank test was conducted to further elucidate where the significance occurred within the early sessions of counseling on ORS, IES, and BDI measures. There was no statistical difference between session to session results overall, but the most change in symptomology were observed from session 3 to session 5, ($Z = -1.841$, $p = .066$) and sessions 4 to 5 ($Z = -1.841$, $p = .066$).

For the second line of inquiry, the outcome data collected at the Ukraine PPPC program were compared

against outcome data from treatment with similarly trained therapists in the United States, United Kingdom, Australia and Denmark. Table 5 lists the comparison studies and their early treatment repeated measures analysis results with means and standard deviations. While exact fit for comparison studies was difficult to find, these studies represent a similar outpatient studies with early treatment outcomes, conducted by graduate level mental health therapists, and present similar population and symptomology.

Table 5

Comparison Studies Details

Reference	N	Number of sessions	Format	Pre (M, SD)	Post (M, SD)
ORS; 1) Schuman et al., 2015 2) Reese et al. 2009	1) 74 2) 110	1) 4 2) 16	1) Group Military Treatment Clinic (US) 2) Individual; University Counseling Center (US)	1) 18.58 (10.00) 2) 22.41 (7.60)	1) 12.20 (9.460) 2) 9.72 (6.63)
IES-R; TARRIER et al. 1999	33	11	Outpatient; Cognitive and Exposure therapies; Individual (UK)	IES-I 26.73 (7.80) IES-A 26021 (7.550)	IES-I 17.91 (10.29) IES-A 19.61 (10.09)
BDI-II; TARRIER et al. 1999	33	11	Outpatient; Cognitive and Exposure therapies; Individual (UK)	27.45 (12.39)	19.03 (13.20)
PCL-V; Kangas, Milross, & Bryant, 2014	1	6	Individual, CBT (Australia)	56.00 (17.26)	42.00 (10.03)
SCL-9; Jensen, Mortensen & Lotz 2014	151	15	Outpatient, Individual/group, psychodynamic (Denmark)	11.00 (5.00)	5.00 (3.00)

A non-parametric, one sample statistical analysis was utilized to compare current study initial (session 1) and post (session 5) counseling outcomes' (ORS, IES-R, BDI-II, PCL-V, and SCL-9) means and standard deviations, with those of the comparison studies. A One Sample Kolmogorov Smirnov test results yielded no statistically significant difference

on the initial session scores on all five measures, and no statistically significant difference on the ORS, the IES-R, and SCL-9 measures for the post-test, meaning that they yielded similar results to comparison studies. The results were statistically significant for the last session outcome data on BDI-II and PCL-V measures.

Table 6

Results of Kolmogorov-Smirnov Comparisons

	Initial session Differences (<i>p</i> value)	Last Session Differences (<i>p</i> value)
ORS		
1) Schuman et al., 2015	.773	.102
2) Reese et al. 2009	.363	.085
IES-R		
Intrusions	IES-I .495	IES-I .440
Avoidance	IES-A .506	IES-A .284
BDI-II	.564	.052
PCL-V	.149	.001
SCL-9	.527	.516

Interpretation of Results. Results of the first line of inquiry were significant on 3 of the 5 measures of interest (Ukrainian outcomes ORS, IES-R & BDI-II; and were comparable to the outcome studies on ORS, IES-R & SCL-9 scales during the second line of inquiry, demonstrating clients' symptomology improvement similar to the comparison studies.

The Partners for Change Outcome Management System's Outcome Rating Scale (ORS) was one of these 3 and is of particular interest. The ORS is the token global outcome assessment (i.e. not examining a specific symptom cluster such as depression) utilized in this study. Duncan et al. (2010) highlight the cross-cultural effectiveness of the ORS in accurately capturing client outcomes elsewhere in the world. The important finding of this research is significant improvement on ORS measure that was comparable to the similar studies conducted outside of Ukraine.

This study also represents the only known use of the ORS in Ukraine to date. The other assessments that yielded a significant result when comparing repeated measures scores for the sample across first five sessions of counseling were the BDI-II (depression) and IES-R (trauma). Both of these instruments measure symptomology that parallels that of clients' presenting issues and also the specific mental health struggles of many Ukrainians (WHO, 2004). Both of these instruments are utilized around the world and show demonstrated effectiveness at accurately measuring the symptomology of interest. It is important to mention that the PCL-V results in this study may have been skewed by a participant who had been held as a prisoner of war. His responses were noticeably

extreme and varied when compared to the current study participants and the studies of comparison. It is also possible that the lack of overall repeated measures significance with the SCL-9 may be tied to difficulties in determining the most accurate adjustment between two instrument versions – from longer one in the comparison studies and the shorter version used here.

Overall, this preliminary study demonstrated that newly educated counselors in Ukraine were effective in mitigating client mental health symptomology in Ukraine. Clinical outcomes of this study were comparable to the studies conducted in the United States, United Kingdom, Australia, and Denmark.

Conclusion. Among other preliminary client outcome research efforts around the world (She et al. 2018), this study supports the connection between postgraduate education conducted by the U.S. Counseling educational standards in Ukrainian environment and improved client outcomes. It also stands within the greater body of work examining the industry wide trend of utilizing outcome evaluation as a routine part of effective therapeutic services (Bringinghurst, Watson, Miller, & Duncan, 2006).

These results bolster the larger efforts to develop the parallel, undergirding ethical guidelines and licensing standards (Leitch-Alford et al., 2014) that will necessarily follow an effective Counselor Education program. From an effective program, and with parallel standards-guided, culturally adapted these development processes will ensue. Early in program development, the previously felt and now demonstrated sense of effectiveness sparked the creation

of the Association for Psychological Counseling and Traumatherapy in Ukraine. This group flowed into the think tank working on the details of their country's ethics code and regulations on counseling and traumatherapy practices. This study serves as an initial base to inform and support these efforts.

Recommendations for Future Research. Despite this being the preliminary small sample-sized study, it demonstrated significant early therapy treatment outcome gains such as found elsewhere (Rubel et al., 2015; Strunk et al., 2010), the primary recommendation is to replicate this study with a larger sample size.

References

- Angus, L., Watson, J. C., Elliott, R., Schneider, K. & Timulak, L. (2015). Humanistic psychotherapy research 1990–2015: From methodological innovation to evidence-supported treatment outcomes and beyond. *Psychotherapy Research*, 25 (3), 330–347. 10.1080/10503307.2014.989290
- Branson, A., Cardona, B., Ng, K., & Killian, T. (2016). Internationalized intersectional experiential learning environments that go beyond U.S. Contexts: Malaysia as a case example. *The Family Journal*, 24 (3), 286–295. 10.1177/1066480716648675
- Branson, A., Shafran, R., & Myles, P. (2015). Investigating the relationship between competence and patient outcome with CBT. *Behaviour Research and Therapy*, 68, 19–26. <https://doi-org.dml.regis.edu/10.1016/j.brat.2015.03.002>
- Bringhurst, D. L., Watson, C. W., Miller, S. D. & Duncan, B. L. (2006). The reliability and validity of the outcome rating scale: A replication study of a brief clinical measure. *Journal of Brief Therapy*, 5 (1), 23–30.
- Bromet, E. J., Gluzman, S. F., Paniotto, V. I., Webb, C. P. M., Tintle, N. L., Zakhozha, V. & Schwartz, J. E. (2005). Epidemiology of psychiatric and alcohol disorders in Ukraine: Findings from the Ukraine world mental health survey. *Social Psychiatry and Psychiatric Epidemiology*, 40 (9), 681–690. 10.1007/s00127-005-0927-9
- Bromet, E. J., Havenaar, J. M., Tintle, N., Kostyuchenko, S., Kotov, R. & Gluzman, S. (2007). Suicide ideation, plans and attempts in Ukraine: findings from the Ukraine World Mental Health Survey. *Psychological Medicine*, 37 (6), 807–819. 10.1017/S0033291707009981
- Burkard, A. W., Johnson, A. J., Madson, M. B., Pruitt, N. T., Contreras-Tadych, D. A., Kozlowski, J. M. & Knox, S. (2006). Supervisor cultural responsiveness and unresponsiveness in cross-cultural supervision. *Journal of Counseling Psychology*, 53 (3), 288–301. 10.1037/0022-0167.53.3.288
- Buser, T. J. (2008). Counselor training: Empirical findings and current approaches. *Counselor Education & Supervision*, 48 (2), 86–100. 10.1002/j.1556-6978.2008.tb00065.x
- Council for Accreditation of Counseling & Related Educational Programs (2019). <https://www.cacrep.org/>
- Duncan, B. L., Miller, S. D., Wampold, B. & Hubble, M. (Eds.). (2010). *The heart and soul of change: Delivering what works in therapy* (2nd ed.). American Psychological Association.
- Erekson, D. M., Janis, R., Bailey, R. J., Cattani, K. & Pedersen, T. R. (2017). A longitudinal investigation of the impact of psychotherapist training: Does training improve client outcomes? *Journal of Counseling Psychology*, 64 (5), 514–524. 10.1037/cou0000252
- Ford, J. D. (1979). Research on training counselors and clinicians. *Review of Educational Research*, 49 (1), 87–130. <https://doi-org.dml.regis.edu/10.2307/1169928>
- Green Cross Academy of Traumatology (2019). www.greencross.org
- Heppner, P. P., Wampold, B. E., Owen, J., Wang, K. T. & Thompson, M. N. (2016). *Research design in counseling*. Cengage Learning.
- International Registry of Counselor Education Programs (2019). <http://www.ircep.org/about/vision-mission-and-core-values/>
- ITC guidelines for translating and adapting tests (Second Edition) (2017). *International Journal of Testing*, 18 (2), 101–134. 10.1080/15305058.2017.1398166
- Jensen, H. H., Mortensen, E. L. & Lotz, M. (2014). Heterogeneity of treatment changes after psychodynamic therapy within a one-year follow up: A replication study. *Scandinavian Journal of Psychology*, 55 (2), 168–179. 10.1111/sjop.12104
- Kangas, M., Milross, C. & Bryant, R. A. (2014). A brief, early cognitive-behavioral program for cancer-related PTSD, anxiety, and comorbid depression. *Cognitive and Behavioral Practice*, 21 (4), 416–431. 10.1016/j.cbpra.2014.05.002
- Karachevskiy, A. B. (2016). Adaptacija shkal ta opytuvaljnykiv ukrajinsjkoju ta rosijjsjkoju movamy shhodo posttravmatychnogho stresovogho rozladu [Adaptation of PTSD scales and questionnaires for ukrainian and russian languages]. *Zbirnyk naukovykh pracj spivrobotnykiv NMAPO imeni P. L. Shupyka*, 25, 607–623.
- Lee, W., Jones, L., Goodman, R. & Heyman, I. (2005). Broad Outcome Measures May Underestimate Effectiveness: An Instrument Comparison Study. *Child and Adolescent Mental Health*, 10, 143–144. 10.1111/j.1475-3588.2005.00350.x
- Lekhan, V., Rubiy, V., Schekenko, M., Kaluski, D. N. & Richardson, E. (2015). Ukraine health system review.

- European Observatory on Health Systems and Policies*, 17 (2), 1–154. http://www.euro.who.int/__data/assets/pdf_file/0018/280701/UkraineHiT.pdf?ua=1
- Leibert, T. W. & Dunne-Bryant, A. (2015). Do common factors account for counseling outcome? *Journal of Counseling & Development*, 93 (2), 225–235. 10.1002/j.1556-6676.2015.00198.x
- Leitch-Alford, L., Zaporozhets, O., Gaiduk, J., Kuzmina, M., Bienert, A. & Teoh, A. (2014). Cross-cultural counselor education and supervision: Ukrainian and American counseling students learn together. Presented at the 2014 *International Conference of the Christian Association for Psychological Studies in Atlanta*, GA.
- Magocsi, P. R. (2007). *Ukraine: An Illustrated History*. University of Toronto Press.
- Mykhaylov, B. (2013). Psychotherapy in Ukraine on the medical health care reforming. *European Psychiatry*, 28 (1). 10.1016/S0924-9338(13)75895-4
- Mykhaylov, B. (2015). Present state and future prospects of psychotherapy and medical psychology in Ukraine. *European Psychiatry*, 30 (1). 10.1016/S0924-9338(15)31259-1
- Partners for Change Outcome Management System* (2019). <http://www.pcoms.com/>
- Reese, R. J., Usher, E. L., Bowman, D. C., Norsworthy, L. A., Halstead, J. L., Rowlands, S. R. & Chisholm, R. R. (2009). Using client feedback in psychotherapy training: An analysis of its influence on supervision and counselor self-efficacy. *Training and Education in Professional Psychology*, 3 (3), 157–168. 10.1037/a0015673
- Roberts, B., Makhshvili, N., Javakhishvili, J., Karachevskyy, A., Kharchenko, N., Shpiker, M. & Richardson, E. (2017). Mental health care utilisation among internally displaced persons in Ukraine: results from a nationwide survey. *Epidemiology and Psychiatric Sciences*, 1–12. 10.1017/S2045796017000385
- Rubel, J., Lutz, W. & Schulte, D. (2015). Patterns of change in different phases of outpatient psychotherapy: A stage-sequential pattern analysis of change in session reports: Patterns of change in different phases of outpatient psychotherapy. *Clinical Psychology & Psychotherapy*, 22 (1), 1–14. 10.1002/cpp.1868
- Schuman, D. L., Slone, N. C., Reese, R. J., & Duncan, B. (2015). Efficacy of client feedback in group psychotherapy with soldiers referred for substance abuse treatment. *Psychotherapy Research*, 25 (4), 396–407. 10.1080/10503307.2014.900875
- Stanard, R. P. (2013). International registry of counsellor education programs: CACREP's contribution to the development of counseling as a global profession. *Journal of Counseling & Development*, 91 (1), 55–60. 10.1002/j.1556-6676.2013.00071.x
- She, Z., Duncan, B. L., Reese, R. J., Sun, Q., Shi, Y., Jiang, G. & Clements, A. L. (2018). Client feedback in China: A randomized clinical trial in a college counseling center. *Journal of Counseling Psychology*, 65 (6), 727–737. <http://dx.doi.org/10.1037/cou0000300>
- Strunk, D. R., Brotman, M. A. & DeRubeis, R. J. (2010). The process of change in cognitive therapy for depression: Predictors of early inter-session symptom gains. *Behaviour Research and Therapy*, 48 (7), 599–606. 10.1016/j.brat.2010.03.011
- Tarrier, N., Pilgrim, H., Sommerfield, C., Faragher, B., Reynolds, M., Graham, E. & Barrowclough, C. (1999). A randomized trial of cognitive therapy and imaginal exposure in the treatment of chronic posttraumatic stress disorder. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 67 (1), 13–18. 10.1037/0022-006X.67.1.13
- Toal, G. (2017). *Near abroad: Putin, the west, and the contest over Ukraine and the Caucasus*. Oxford University Press.
- World Health Organization (2004). Prevalence, severity, and unmet need for treatment of mental disorders in the world health organization world mental health surveys. *Journal of American Medical Association*, 291 (21), 2581–2590. <https://doi-org.dml.regis.edu/10.1001/jama.291.21.2581>
- World Health Organization (2017). Infographic-depression in Ukraine [Webfile]. <http://www.euro.who.int/en/countries/ukraine/data-and-statistics/infographic-depression-in-ukraine-2017>
- Zaporozhets, O., Piazza, N. J., & Laux, J. M. (2015). The Treatment of Substance Use Disorders in Ukraine. *International Journal for the Advancement of Counselling*, 37, 117–123. 10.1007/s10447-014-9231-2

ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ ПІСЛЯДИПЛОМНОЇ ОСВІТИ З КОНСУЛЬТУВАННЯ В ГАЛУЗІ ПСИХІЧНОГО ЗДОРОВ'Я В УКРАЇНІ

Креймейер Джошуа, PhD в галузі освіти та супервізії,
Університет Реджіс,
Regis Boulevard, 3333, 80221 Денвер, Колорадо, США,
kreim368@regis.edu

Запорожець Оля, PhD в галузі освіти та супервізії, доцент,
Школа психології і консультування, Ріджент університет,
Regent University Drive, 100, 23464 Вірджинія-Біч, Вірджинія, США,
ozaporozhets@regent.edu

Сміт Джеклін, EdD, консультант з освіти та супервізії, доцент,
Школа психології і консультування, Ріджент університет,
Regent University Drive, 100, 23464 Вірджинія-Біч, Вірджинія, США,
jrsmith@regent.edu

Лозова Ольга, доктор психологічних наук, професор,
завідувач кафедри практичної психології,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
бульв. І. Шамо, 18/2, 02154 Київ, Україна,
o.lozova@kubg.edu.ua

Населення України має обмежений доступ до адекватно підготовлених фахівців у галузі психічного здоров'я. Як і в інших країнах, розвиток сфери консультування в Україні має певні паралелі з розвитком США. Однією з найпомітніших паралелей є прагнення кращого та ефективнішого підходу до психічного здоров'я, спричиненого наслідками війни, коли Друга світова війна стала каталізатором вдосконалення в США, а поточна війна – в Україні. Як підкреслює Американська асоціація психології та Американська асоціація консультування, наслідки травм і невирішених проблем не повинні тривати все життя.

Команди викладачів із США ініціювали та створили програму післядипломної освіти консультантів в Україні. Професійні американські викладачі-консультанти, які пройшли навчання в окопах воєн за кордоном і мають досвід широкого спектру, присвятили свій час як очні викладачі та як дистанційні супервізори.

Цедослідження вимірює початкове прогресування лікувальної симптоматики в клієнтів тих консультантів, які пройшли навчання за Програмою післядипломної освіти з консультування та травмотерапії. У цьому дослідженні проведено аналіз повторних вимірювань протягом перших 5 сесій консультування навченим за Програмою консультантом.

Було використано такі методики: Шкала оцінки результатів (ORS), Шкала впливу (IES-R), Опитувальник депресії Бека II (BDI-II), Контрольний список посттравматичного стресового розладу (PCL-V) і Контрольний список з 9 симптомів (SCL-9). Показники, отримані від клієнтів, були зіставлені з даними про результати лікування з аналогічно навченими терапевтами в Сполучених Штатах, Великобританії, Австралії і Данії. Результати показали загальну значущість за трьома з п'яти інструментів (ORS, BDI-II, IES-R). Було виявлено, що дані цієї вибірки можна порівняти з аналогічними дослідженнями результатів раннього втручання, проведеними за межами України.

Отримані результати дають уявлення про те, наскільки ефективні консультанти в галузі психічного здоров'я, що пройшли навчання за американськими стандартами, для покращення симптомів психічного здоров'я клієнтів. Доведена ефективність Програми дозволила створити Асоціацію психологічного консультування і травмотерапії в Україні. Ця група увійшла в аналітичний центр, який працює над розробкою Кодексу етики і правил щодо практики консультування і травмотерапії. Дане дослідження є висхідною базою для інформування та підтримки цих зусиль, логічним і необхідним кроком у подальшому розвитку галузі консультування в Україні.

Ключові слова: консультування клієнтів; міжнародна освіта консультантів; післядипломна програма психологічного консультування; травмотерапія.

ИССЛЕДОВАНИЕ ЭФФЕКТИВНОСТИ ПРОГРАММЫ ПОСЛЕДИПЛОМНОГО ОБРАЗОВАНИЯ ПО КОНСУЛЬТИРОВАНИЮ В ОБЛАСТИ ПСИХИЧЕСКОГО ЗДОРОВЬЯ В УКРАИНЕ

Креймейер Джошуа, PhD в области образования и супервизии,
Университет Реджис,
Regis Boulevard, 3333, 80221 Денвер, Колорадо, США,
kreim368@regis.edu

Запорожец Оля, PhD в области образования и супервизии, доцент,
Школа психологии и консультирования, Риджент университет,
Regent University Drive, 100, 23464 Вирджиния-Бич, Вирджиния, США,
ozaporozhets@regent.edu

Смит Джеклин, EdD, консультант по образованию и супервизии, доцент,
Школа психологии и консультирования, Риджент университет,
Regent University Drive, 100, 23464 Вирджиния-Бич, Вирджиния, США,
jrsmith@regent.edu

Лозовая Ольга, доктор психологических наук, профессор,
заведующая кафедрой практической психологии,
Киевский университет имени Бориса Гринченко,
бульв. И. Шамо, 18/2, 02154 Киев, Украина,
o.lozova@kubg.edu.ua

Население Украины имеет ограниченный доступ к адекватно подготовленным специалистам в области психического здоровья. Команды преподавателей из США инициировали и создали программу последипломного образования консультантов в Украине. В этом исследовании проведён анализ повторных измерений в течение первых 5 сессий консультирования с обученным по программе консультантом. Были использованы такие методики: Шкала оценки результатов (ORS), Шкала воздействия (IES-R), Опросник депрессии Бека II (BDI-II), Контрольный список посттравматического стрессового расстройства (PCL-V) и Контрольный список 9 симптомов (SCL-9). Группой сравнения были врачи с высшим образованием в области психического здоровья в США, Великобритании, Австралии и Дании. Результаты показали общую значимость, измеренную тремя из пяти инструментов (ORS, BDI-II и IES-R). Также было выявлено, что данные этой выборки сравнимы с аналогичными исследованиями результатов раннего вмешательства, проведенными за пределами Украины. Полученные результаты дают представление о том, насколько эффективны консультанты в области психического здоровья, обученные по американским стандартам, для смягчения симптомов психического здоровья клиента в Украине. Доказанная эффективность Программы позволила создать Ассоциацию психологического консультирования и травмотерапии в Украине. Эта группа вошла в аналитический центр, который работает над созданием кодекса этики и правил в отношении практики консультирования и травмотологии. Данное исследование служит исходной базой для информирования и поддержки этих усилий.

Ключевые слова: консультирование клиентов; международное образование консультантов; последипломная программа психологического консультирования; травмотерапия.

*Article was:
Received 24.06.2020
Accepted 24.09.2020*

Олексій Сисоєв
ORCID iD 0000-0001-5899-0244

кандидат економічних наук, доцент,
керівник департаменту ліцензування та акредитації,
Київський міжнародний університет,
вул. Львівська, 49, 03179 Київ, Україна,
4998858@gmail.com

ФАХІВЦІ ХХІ СТОЛІТТЯ. ЦИРКУЛЯРНА ЕКОНОМІКА

У статті розглядається проблема підготовки фахівців принципово нового напрямку для України, а саме фахівців з циркулярної економіки; розкривається економічна сутність та зміст поняття «циркулярна економіка»; аналізуються історичні аспекти її становлення; значення для сталого розвитку суспільства, збереження навколишнього середовища, здоров'я людей. Циркулярна, або економіка замкненого циклу – модель економічного розвитку, основою якої є раціональне використання ресурсів та їхнє відновлення; вона ґрунтується на подовженні життєвого циклу продукції, відновленні ресурсів, переробці вторинної сировини, переході від викопного палива до використання відновлюваних джерел енергії. Таким чином, відновлювальна, регенеративна та цілісна циркулярна економіка спрямована на підтримку сталого економічного розвитку без шкоди для навколишнього середовища. У статті зроблено висновок, що впровадження ідей і принципів циркулярної економіки потребує підготовки фахівців нової формації з відповідним рівнем екологічної свідомості та розумінням потреб сталого розвитку суспільства. Такі фахівці повинні не тільки мати досконалу економічну освіту, а й розумітися у питаннях виробництва, вміти швидко реагувати на проблеми захисту навколишнього середовища й здоров'я людей, мати активну громадянську позицію. У провідних країнах світу вже здійснюється професійна підготовка фахівців з циркулярної економіки. В Україні на сьогодні вона відсутня. Отже, в умовах зростаючого споживання, накопичення маси відходів, які не піддаються швидкій переробці в природному середовищі та чинять шкідливий вплив на навколишнє середовище, проблема підготовки фахівців з циркулярної економіки в Україні потребує негайного вирішення.

Ключові слова: навколишнє середовище; рециклінг; сталий розвиток; фахівець з циркулярної економіки; циркулярна економіка.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.5>

Вступ. Глобальні катаклізми, погіршення екології навколишнього середовища вимагають від людства пошуку шляхів подолання негативних явищ власної цивілізаційної діяльності. Здобутки цивілізації, нових технологій, розвиток суспільства як суспільства споживання обертаються в сучасних умовах трагедіями для здоров'я людей та сталого розвитку в цілому.

Саме тому сьогодні з'являються нові спеціальності, спрямовані на підготовку фахівців, здатних до розв'язання виробничих проблем з урахуванням збереження навколишнього середовища та здоров'я нації. До таких спеціалістів відносять фахівців з циркулярної економіки (економіки замкненого циклу), активну підготовку яких розпочали всі провідні країни світу й, зокрема, наш сусід – Республіка Польща. На сьогодні проблеми циркулярної економіки розглядаються в Україні виключно економістами. Щодо професійної підготовки таких фахівців, то таке питання, на превеликий жаль, лишається ще поза увагою. **Мета статті** полягає в обґрунтуванні необхідності підготовки фахівців з циркулярної економіки в Україні.

Результати дослідження. Циркулярна економіка, або економіка замкненого циклу – модель економічного розвитку, основою якої є раціональне використання ресурсів та їхнє відновлення (Хоменко, 2018). Економіка замкненого циклу, або циркулярна економіка (англ. closed-loop economy, circular economy), є альтернативою традиційній, лінійній економіці та базується на трьох принципах «3R»: скорочення споживання, повторне використання та переробка (reduce, reuse, recycle). Така економіка характеризується створенням нових економічних підходів, завданням яких є мінімізація негативного людського впливу на довкілля. Економіка замкненого циклу сконцентрована на продуктах і послугах, які мінімізують відходи та інші види забруднень, і покликана змінити класичну лінійну модель виробництва. Основні принципи циркулярної економіки ґрунтуються на подовженні життєвого циклу продукції, відновленні ресурсів, переробці вторинної сировини, переході від викопного палива до використання відновлюваних джерел енергії та інших відновлюваних ресурсів таким чином, щоб відтворити в рамках техногенної

цивілізації природні механізми утилізації відходів, що виникають на різних рівнях і етапах життєдіяльності людей (Економіка замкненого циклу). На сьогодні життєвий цикл будь-якого товару сьогодні виглядає наступним чином: одна компанія видобуває сировину, потім інша переробляє її і виробляє товар, третя продає його споживачеві, який користується товаром, а потім відправляє на звалище. Таким чином створюється порочний, особливо з точки зору екології, ланцюжок (так звана «лінійна економіка»): чим краще і багатше ми живемо, тим більше споживаємо і тим більше викидаємо. Наприклад, середньостатистична людина споживає 29 кг природних ресурсів на день (що відповідає вазі 10-річного хлопчика). Населення продовжує зростати, і темпи такого споживання більше неможливо забезпечити (Всё, что нужно знать о циркулярной экономике). Одним із способів розірвати цей ланцюжок повинна стати так звана циркулярна економіка, яку також називають розподіленою або «зеленою».

Таким чином, циркулярна економіка – це ключ до вирішення економічних завдань і проблем навколишнього середовища. Європейський інвестиційний банк щорічно надає фінансові кошти у розмірі сотень мільйонів євро компаніям, які здійснюють розробки у сфері рециклінгу та масової утилізації й відновлення викинутих товарів і споживчих відходів, але країни виробляють каналізаційні відходи та брукхт з такою швидкістю, що сьогодні їх неможливо переробити або корисно утилізувати в повному обсязі (Брутян, 2016).

Циркулярну економіку не можна розглядати як традиційний рециклінг на новий лад. В ідеалі вона починає діяти задовго до того, як товар приходить у непридатність, потребує перероблення або ремонту. Концепція циркулярної економіки полягає в тому, що на етапах планування і розроблення товарів необхідно думати про забезпечення тривалого життєвого циклу й високого потенціалу для подальшого повторного використання, модернізації, відновлення та рециклінгу. Практичними прикладами прояву й імплементації основних ідей циркулярної економіки є такі стартапи: Thread1: викинуті пляшки стають взуттям; Looptworks: одяг з переробленої сировини, м'ячі та гаманці із сидінь літака; LanzaTech: перетворює використаний вуглець на паливо і хімікати; Method2: нові пляшки із зібраного в морі пластику; Energizer: частка пересохлих батарейок у нових; Dell: допомагає позбавлятися від комп'ютерного сміття; Levi Strauss: повертає життя в старий одяг будь-якого бренду; H&M: колекція джинсів, зроблених з переробленої бавовни в 2015 р.; Unilever: економить понад 140 тис. т відходів, що вивозяться на смітник і переробляє те ж саме для нових пакувань; Alaska

Airlines: сумки і гаманці зі старих сидінь літаків тощо (Потапенко, 2012).

Поняття циркулярної економіки з'явилося у літературі в 1960-х у зв'язку з переходом від індустріального до постіндустріального (інформаційного, цифрового) суспільства і економіки. Постіндустріальне суспільство характеризується не лише розширенням асортименту та збільшенням обсягів виробництва товарів та послуг, а й технічним і технологічним прогресом, що дозволяє модернізувати форми і методи виробництва. Розвиток інноваційних технологій у постіндустріальному суспільстві сприяє бурхливому вдосконаленню способів виробництва і створює як можливість, так і необхідність переходу до більш ресурсоефективної економіки (Ильина, 2018).

Відзначимо, що основні положення циркулярної економіки було висвітлено ще більш ніж півстоліття тому. Зокрема, в 1962 році в США біолог Рейчел Карсон (Rachel Carson) видала книгу «Мовчазна весна» («Silent Spring»), де звернула увагу на використання пестицидів у сільському господарстві та зазначила: «Я не стверджую, що не можна використовувати хімічні інсектициди. Я стверджую, що ми передали отруйні і біологічно активні хімікати в руки людей, які здебільшого нічого не знають про їх потенційну небезпеку. Ми піддали значну кількість людей контакту з цими отрутами, не повідомивши їх про це і не запитавши їх згоди» (Carson, 1962).

Праця «Мовчазна весна» («Silent Spring») піддалася критиці не лише після її виходу, а й до публікації книги: її автору погрожували судовими позовами, а також висували припущення, що Р. Карсон має за мету знищити сільське господарство і промисловість США, охарактеризувавши зазначену працю як антиамериканську книгу. На той час головним показником розвитку промисловості був прогрес, і неважливо якою ціною він був досягнутий, а екологію взагалі не розглядали як науку. Однак, незважаючи на масштаби тогочасної критики, публікацію книги Р. Карсон «Мовчазна весна» вважають початком війни за збереження навколишнього середовища (Carson, 1962).

У 1990 році поняття циркулярної економіки почало використовуватися з огляду на стратегію сталого розвитку людства та запропоноване для розв'язання актуальних проблем погіршення стану навколишнього середовища і нестачі ресурсів. Як зазначалося вище, циркулярна економіка діє відповідно до принципів 3R (Heshmati, 2017): скорочення (Reduce), повторне використання (Reuse) та переробка матеріалів (Recycle). Концепція циркулярної економіки з її принципами скорочення, повторного використання та утилізації енергії, матеріалів і відходів розглядається як життєздатна стратегія альтернативного розвитку

з метою послаблення напруженості між розвитком глобальної економіки та охорони навколишнього середовища. Циркулярна економіка також допомагає вирішити проблеми з нестачею ресурсів і забруднення навколишнього середовища, а також дозволяє виробникам покращити їх конкурентоспроможність шляхом видалення зелених бар'єрів в їх міжнародних економічних відносинах (Heshmati, 2017).

Позитивним аспектом політики циркулярної економіки є відсутність непередбачуваних обмежень на розроблення і впровадження технологій. Законодавство спрямовується на впровадження екологічно чистих технологій, але інколи після того, як технології були розроблені та представлені на ринку. Ефективне забезпечення дотримання законодавства є необхідною умовою для успішної реалізації вартісних технологічних рішень використання навколишнього середовища (Banaité, 2016). Основна увага урядів у країнах, що розвиваються, і в емерджентних країнах приділяється інвестиціям для розвитку інфраструктури. Варто зазначити, що дорогі екологічні впровадження не є пріоритетним напрямом. Міжнародна практика показує, що державні економічні стимули залишаються ефективним засобом стимулювання поведінки виробників і споживачів, щоб привести їх у відповідність з принципами 3R. Підвищення інформованості бізнесу про стан навколишнього середовища, підвищення обізнаності співробітників та споживачів однаковою мірою важливі, як і компоненти виробництва, споживання й утилізації відходів. Екологічні та інші урядові установи, а також вчені з різних країн зробили величезні зусилля з розробки і просування єдиного набору показників в оцінці циркулярної економіки (Banaité, 2016).

Системний виклад теоретичних засад циркулярної економіки здійснено в роботах британських економістів з охорони навколишнього середовища Д. В. Пірса та Р. К. Тернера у 1989 р. Їхня концепція базується на твердженні, що традиційна лінійна економіка не має іманентно властивих їй вбудованих механізмів стимулювання суб'єктів господарювання до переробки відходів та продовження життєвого циклу, а навпаки – призводить до поширення відходів споживання, величезних сховищ відходів, що надзвичайно негативно впливає на навколишнє середовище. Циркулярна економіка – це модель, яка розглядає людське суспільство як систему, здатну до забезпечення поетапного відтворення принципів ресурсної ефективності та безвідходності. Це відбувається шляхом поділу виробничого процесу на 2 види замкнених циклів: біологічного та технічного, які не повинні змішуватись у процесі циркуляції. Ідея такого поділу була висунута в 1989 році У. Стахелем і розвинена глибше при

зародженні промислової екології (Pearce, Turner, 1989).

Принципи циркулярної економіки були сформульовані Елен МакАртур у 2015 р. До таких принципів віднесено (Towards a Circular Economy: Business Rationale For An Accelerated Transition, 2015):

1. Збереження і примноження природного капіталу шляхом управління обмеженими запасами та збалансування потоків поновлюваних ресурсів.

2. Оптимізація видобування ресурсів за рахунок циркуляції продуктів, компонентів і матеріалів з найвищою корисністю упродовж усього часу на всіх етапах як в технічному, так і в біологічному циклах.

3. Сприяння розвитку ефективності систем шляхом виявлення негативних зовнішніх факторів і подальшого перепроєктування виробничої діяльності.

Також дослідниками сформульовано чотири основні особливості циркулярної економіки, що відрізняють її від лінійної (Vocken et al., 2017):

1. Промисловий дизайн – розроблення та проєктування продукції здійснюється ще до початку процесу виробництва таким чином, щоб забезпечити у майбутньому можливість її повторного використання, переробки чи «каскадування» з метою застосування даної продукції в якості матеріалу для виготовлення іншого продукту в кінці одного життєвого циклу.

2. Впровадження нових інноваційних бізнес-моделей, які забезпечать перехід від лінійного принципу купівлі – споживання ресурсів до принципів сталого розвитку.

3. Зворотні цикли – впровадження інноваційних технологій перероблення, виготовлення нових матеріалів/виробів, а також відновлення використаних матеріалів до природного стану, не порушуючи динамічної рівноваги екосистеми. Мається на увазі логістика, збір, сортування, оброблення та сегментація.

4. Зміщення акцентів з прискорення виведення нових товарів на ринок та постійного їх оновлення на повторне використання, ремонт, реконструкцію та впровадження відповідних ринкових механізмів стимулювання цих процесів.

Таким чином, циркулярна економіка є промисловою системою, що відновлюється або регенерується за задумом і конструкцією. Вона замінює лінійну концепцію використання на відновлення, зміщується в бік використання поновлюваних джерел енергії, виключає використання токсичних хімічних речовин і прагне до усунення відходів через чудовий дизайн матеріалів, виробів, системи та бізнес-моделі (Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains, 2014.)

Варто підкреслити, що Концепція циркулярної економіки, зокрема в Китаї, сприяє формуванню

нових робочих місць, безпеці постачань, покращенню якості життя, підвищенню конкурентоспроможності, зеленому зростанню і здійсненню повторної індустріалізації (Артеменко, 2015). Циркулярна економіка дає шанс для створення стабільної економії ресурсів, продовження економічного зростання відповідно до екологічних обмежень планети. Основним принципом циркулярної економіки міста є те, що всі продукти і матеріальні потоки можуть бути повернуті в цикл після використання і стати ресурсом для нових продуктів і послуг (Артеменко, 2015). Основна відповідальність за створення циркулярної економіки зосереджена в промисловості, але місцеві органи влади можуть відігравати роль посередника і диригента. Коли традиційне регулювання ускладнює інновації, муніципалітет може допомогти змінити правила гри, і це може підвищити інвестиційні можливості для підприємств циркулярної економіки за допомогою просторового планування та економічної політики (Артеменко, 2015).

Економіка замкнутого циклу створює можливість для сталого розвитку держав та формування їх конкурентоспроможності. Перевагами цієї моделі економічного розвитку є (Хоменко, 2018):

- інноваційні та ресурсоефективні способи виробництва та споживання;
- захист підприємств від дефіциту ресурсів та нестабільних цін;
- оптимальна утилізація відходів;
- економія енергії внаслідок замкнутого виробничого циклу;
- зменшення негативного впливу на довкілля.

Варто зазначити, що інтерес до циркулярної економіки в світі зростає за експонентою. Компанії, що стають на цей шлях, відкривають для себе принципово нові можливості для розвитку не тільки зарахунок отримання додаткового прибутку зі своїх продуктів і матеріалів, але й за рахунок відмови від догм застарілої економічної моделі. Суть нової циркулярної економіки полягає в тому, що майже все буде піддаватися вторинній переробці. Це допоможе як виробляти, так і економити велику кількість енергії. Наприклад, за даними Європейської алюмінієвої асоціації, 95% енергії, що витрачається при виробництві алюмінію, буде економитися, якщо використовувати алюміній вдруге (Сазонова, 2016).

Підкреслимо, що циркулярна економіка є новим трендом, основою «Четвертої промислової революції», як це було заявлено у 2016 році на Міжнародному економічному форумі в Давосі. «Індустрія 4.0» передбачає раціональне використання природних і технічних ресурсів, максимально ефективно енергозбереження, ремонт замість нової покупки і оренду замість власності, вторинне перероблення всіх відходів і отримання з них нових товарів, сировини, енергії

(Всё, что нужно знать о циркулярной экономике). Нагадаємо, що перша промислова революція знаменувалася переходом від ручної праці до машинної; друга – освоєнням електрики; третя, сьогоднішня – час комп'ютерів і інформаційних технологій. Незважаючи на значні успіхи попередніх промислових революцій, економічна модель суспільного розвитку все ще залишається лінійною та такою, що спотворює природу й негативно впливає на здоров'я людей (Всё, что нужно знать о циркулярной экономике).

Можна виокремити декілька основних принципів формування та успішного розвитку циркулярної економіки. Основна їх суть полягає в наступному (Всё, что нужно знать о циркулярной экономике):

1. Платити потрібно не за товар, а за його використання: це основний принцип циркулярної економіки. Споживач не викидає товар, оскільки не купував його, а брав в оренду чи на прокат. Великі компанії, зокрема Rollse Royce, Caterpillar, Toyota, Philips, вже працюють за подібною схемою.

2. Економічне зростання, але без зростання споживання. Одна з головних переваг циркулярної економіки полягає у тому, що вона не тільки сприяє збереженню природи, а й забезпечує економічне зростання без зростання споживання (і зростання звалищ). Прихильники цієї економічної моделі стверджують, що завдяки їй, наприклад в Європі, за 5 років можна створити 100 тисяч робочих місць, а до 2030 року – вже 2 мільйони (Всё, что нужно знать о циркулярной экономике).

Сьогодні циркулярна економіка розвивається в розвинених країнах Європи та США, а також її положення широко використовуються в Азії. Концептуальні корені моделі циркулярної економіки лежать в промисловій екології та передбачають форму матеріального симбіозу принципово різних за своєю діяльністю компаній і виробничих процесів. Чен Демін (Chen Demin) дає таке визначення: «циркулярна економіка є свого роду шаблоном економічної експлуатації, відповідно до якого матеріальні ресурси можуть бути використані по колу, тобто включені повторно у виробництво. Метою циркулярної економіки є забезпечення нескінченного використання матеріальних ресурсів» (2004).

У звіті фонду Елен Макартур «На шляху до циркулярної економіки-І», що займається популяризацією принципів та ідей циркулярної економіки в усьому світі, підкреслюються вагомні переваги циркулярної економіки та визначаються її цілі: циркулярна економіка є системою, яка є відновною за своїм наміром та задумом. У циркулярній економіці продукти створюються таким чином, щоб забезпечити їхнє зручне повторне використання, розбирання та повне відновлення – чи перероблення – при розумінні того, що це є повторним використанням величезної

кількості матеріалу, відновленого з продуктів, які досягли завершення свого життєвого циклу. При цьому відсутній видобуток нових ресурсів, тобто таким чином закладаються основи економічного зростання. Крім того, циркулярна економіка робить наголос на використанні відновлюваної енергії та усуненні застосування токсичних хімікатів, котрі можуть завдати шкоди повторному використанню, і націлена на ліквідацію відходів за допомогою передового та інноваційного дизайну матеріалів, виробів, систем та, у рамках цього, бізнес-моделей (Тимошенко, Дронова, 2018).

Отже, парадигма циркулярної економіки – це виробнича модель, спрямована на підтримку сталого економічного розвитку без шкоди для навколишнього середовища. Циркулярну економіку описують як відновлювальну, регенеративну та цілісну. Якщо дійсно впроваджувати цілісну циркулярну економіку відповідно до цілей сталого розвитку, то варто бути повністю інклюзивними і забезпечувати доступ кожного до переваг такого розвитку. Справжня циркулярна економіка включає кожного підприємця як окрему ланку в ланцюгу, що утворює коло, в якому немає зайвих (Fernandes, 2018).

Держава в справі впровадження циркулярної економіки проявляється як інститут її регулювання та інститут управління. Характеризуючи державу з даних позицій, визначають мету її інституційного функціонування, а також формують категоріальний апарат понять «державне управління циркулярною економікою» та «державне регулювання циркулярної економіки» з позицій їх основної цілі – досягнення соціального консенсусу. Під поняттям «державне управління циркулярною економікою» розуміють систему організації діяльності державних інститутів, що передбачає структуру, методи та інструменти впливу на об'єкти управління з відповідним нормативно-правовим та інформаційним забезпеченням з метою формування та розвитку системи циркулярної економіки зокрема та досягнення сталого розвитку в цілому (Сергієнко, 2016). Поняття «державне регулювання циркулярної економіки» розглядають як комплекс заходів та дій держави, спрямованих на формування та розвиток системи економічних відносин з приводу розроблення, виробництва (повторного виробництва) продукції, її розподілу, споживання, використання (повторного використання, ремонту), збирання та рециклінгу, що забезпечує обіг ресурсів в циклічній формі з метою досягнення економічного добробуту, забезпечення екологічної безпеки та отримання позитивного соціального ефекту (Сергієнко, 2016).

Переваги циркулярної економіки на сучасному етапі розвитку суспільства висвітлено в дослідженнях, які були проведені за ініціативою

Римського клубу. У висновках такого дослідження підкреслюється, що циркулярна економіка передбачає економічну діяльність суб'єктів господарювання, яка спрямована на раціональне споживання ресурсів, енергозбереження, екологічне чисте виробництво та передбачає не тільки принципово інше поводження із ресурсами та впровадження інноваційних технологій у виробництві, а й раціональне поводження з відходами (Циркулярна економіка та переваги для суспільства, 2017).

Висновки. Концепція циркулярної економіки у світі виникла у відповідь на зростаюче споживання та, як наслідок, на накопичення маси відходів, які не піддаються швидкій переробці у природному середовищі та/або чинять шкідливий вплив на навколишнє середовище. Циркулярна економіка є принципово новою моделлю економіки, яка асоціюється із «зеленим зростанням» та забезпечує рух від масового споживання до відповідального споживання (Пахомова, Рихтер, Ветрова, 2017). В її основі – замкнений цикл використання ресурсів (продуктів) з метою зменшення тиску на навколишнє середовище.

Модернізація промисловості у напрямі переходу до циркулярної економіки є одним з головних викликів сучасності, оскільки передбачає створення нових моделей бізнесу, нових господарських зв'язків та ланцюгів доданої вартості. Промислові підприємства мають вийти за рамки звичайної моделі ефективного використання ресурсів та прагнути збільшувати тривалість та потенційну багаторазовість використання матеріалів, продуктів та активів. Європейська Комісія вже розробила та прийняла Пакет циркулярної економіки – сукупність законодавчих ініціатив, в якому встановлені цільові показники щодо перероблення відходів (Пахомова, Рихтер, Ветрова, 2017).

Впровадження ідей і принципів циркулярної економіки потребує підготовки фахівців нової формації з відповідним рівнем екологічної свідомості та розумінням потреб сталого розвитку суспільства. Такі фахівці повинні не тільки мати досконалу економічну освіту, а й розумітися в питаннях виробництва, вміти швидко й гнучко реагувати на проблеми захисту навколишнього середовища й здоров'я людей, мати активну громадянську позицію. У провідних країнах світу вже здійснюється професійна підготовка фахівців з циркулярної економіки. В Україні не тільки не здійснюється підготовка таких фахівців, а й практично відсутні навчальні курси з циркулярної економіки. На наше переконання, таку ситуацію треба виправляти.

Перспективи подальших досліджень полягають у вивченні зарубіжного досвіду підготовки фахівців з циркулярної економіки.

Література

- Артеменко Л. П. Циркулярна економіка промисловості Китаю. *Китайська цивілізація: традиції та сучасність. Перспективи соціально-економічного та політичного розвитку КНР в XXI столітті: Матеріали ІХ наукової конференції (22 вересня 2015 р.)*. Київ: КНЕУ, 2015. С. 7–10. URL: <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21669/7-11.pdf?sequence=1&isAllowed=y> (дата звернення: 01.07.2020)
- Всё, что нужно знать о циркулярной экономике. URL: <http://novopol.ru/vse-chto-nuzhno-znat-o-cirkulyarnoj-ekonomike.html> (дата звернення: 01.07.2020)
- Економіка замкнутого циклу. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/> (дата звернення: 01.07.2020)
- Ильина А. И. Циркулярная экономика и циркулярные бизнес-модели: квалификационная работа. Санкт-Петербург: СПбГУ, 2018. 81 с. URL: <http://elib.spbstu.ru/dl/2/v18-6747.pdf/download/v18-6747.pdf> (дата звернення: 15.06.2020).
- Пахомова Н. В., Рихтер К. К., Ветрова М. А. Переход к циркулярной экономике и замкнутым цепям поставок как фактор устойчивого развития. *Вестник Санкт-Петербургского университета. Экономика*. 2017. Т. 33. Вып. 2. С. 244–268.
- Потапенко В. Г. Стратегічні пріоритети безпечного розвитку України на засадах «зеленої економіки»: монографія / за наук. ред. д. е. н., проф. Є. В. Хлобистова. Київ: НІСД, 2012. 360 с.
- Проблемы современной экономики: монография / М. М. Брутян и др.; под общ. ред. С. С. Чернова. Новосибирск: Изд-во ЦРНС, 2016. 262 с.
- Сазонова Т. «Индустрия 4.0»: идеальная экономика. 2016. URL: <http://peretok.ru/nets/industriya-4-0-idealnaya-ekonomika.html> (дата звернення: 13.06.2020).
- Сергієнко Л. В. Стан наукових досліджень з проблем циркулярної економіки. *Державне управління: удосконалення та розвиток*. 2016. № 12. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1020> (дата звернення: 01.07.2020)
- Тимошенко І. Л., Дронова. О. Л. Циркулярна економіка для умов України. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2018. № 9. С. 120–127. DOI: 10.5281/zenodo.1485209
- Хоменко О. В. Циркулярна економіка – основа сталого розвитку КНР. *Україна – Китай*. 2018. № 12. URL: <https://sinologist.com.ua/homenko-o-v-tsyrkulyarna-ekonomika-osnova-stalogo-rozvytku-knr/> (дата звернення: 20.06.2020).
- Циркулярна економіка та переваги для суспільства. Звіт про дослідження на вимогу Римського клубу за підтримки Фонду MAVA. 2017. 54 с. URL: <http://www.clubofrome.org.ua/wpcontent/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf> (дата звернення: 22.06.2020).
- Banaité D. Towards circular economy: analysis of indicators in the context of sustainable development. *Social Transformations in Contemporary Society*. 2016. № 4. P. 142–160. URL: http://stics.mruni.eu/wp-content/uploads/2016/07/STICS_2016_4_142-150.pdf (дата звернення: 01.07.2020).
- Bocken N. M. P., Olivetti E. A., Cullen J. M., Potting J., Lifset R. Taking the *Circularity to the Next Level: A Special Issue on the Circular Economy*. *Journal of Industrial Ecology*. 2017. № 21 (3). P. 476–482. <https://doi.org/10.1111/jiec.12606>
- Carson R. *Silent Spring*. Boston: Houghton Mifflin Company, 1962. 155 p.
- Demin Ch. Core of recycling economy is to use resources circularly. *China Population, Resources and Environment*. 2004. № 14 (2). P. 12–15.
- Fernandes A. G. A Social Inclusive Circular Economy, is it possible? 2018. URL: <https://www.cep-americas.com/single-post/2018/08/26/A-Social-Inclusive-Circular-Economy-is-it-possible> (дата звернення: 01.07.2020)
- Heshmati A. Review of the circular economy and its implementation. *International Journal of Green Economics*. 2017. Vol. 11. № 3/4. DOI: 10.1504/IJGE.2017.089856
- Pearce D. W., Turner R. K. *Economics of Natural Resources and the Environment*. Baltimore: Johns Hopkins University Press, 1989. 392 p. URL: <https://www.amazon.com/Economics-Natural-Resources-EnvironmentPearce/dp/0801839874> (дата звернення: 01.07.2020).
- Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains. Geneva: World Economic Forum, 2014. 64 p. URL: http://www3.weforum.org/docs/WEF_ENV_TowardsCircularEconomy_Report_2014.pdf (дата звернення: 30.06.2020).
- Towards a Circular Economy: Business Rationale for an Accelerated Transition. MacArthur Foundation. 2015. 20 p. URL: https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/TCE_EllenMacArthur-Foundation-9-Dec-2015.pdf (дата звернення: 30.06.2020).

References

- Artemenko, L. P. (2015). Cirkulyarna ekonomika promislovosti Kitayu. [China's circular economy industry.]. *Kitajskaja civilizacija: tradiciyi ta suchasnist. Perspektivi socialno-ekonomichnogo ta politichnogo rozvitku KNR v XXI stolitti:*

- Materiali IX naukovoyi konferenciyi (22 veresnya 2015 r.). (pp. 7–10). KNEU. <https://ir.kneu.edu.ua/bitstream/handle/2010/21669/7-11.pdf?sequence=1&isAllowed=y>
- Vsyo, chto nuzhno znat o cirkulyarnoy ekonomike [Everything you need to know about the circular economy]. <http://novopol.ru/vse-chto-nuzhno-znat-o-cirkulyarnoy-ekonomike.html>
- Ekonomika zamknenogo ciklu [Closed cycle economics]. <https://uk.wikipedia.org/wiki/>
- Ilina, A. I. (2018). *Cirkulyarnaya ekonomika i cirkulyarnye biznes-modeli: kvalifikacionnaya rabota [Circular economics and circular business models: qualification work]*. SPbGU. <http://elib.spbstu.ru/dl/2/v18-6747.pdf/download/v18-6747.pdf>
- Pahomova, N. V., Rihter, K. K., Vetrova, M. A. (2017). Perehod k cirkulyarnoy ekonomike i zamknutym cepyam postavok kak faktor ustojchivogo razvitiya [Transition to a circular economy and closed supply chains as a factor of sustainable development]. *Vestnik Sankt-Peterburgskogo universiteta. Ekonomika*, 33, 2, 244–268.
- Potapenko, V. G. (2012). *Strategichni prioriteti bezpechnogo rozvitku Ukrayini na zasadah «zelenoyi ekonomiki»: monografiya [Strategic priorities for the safe development of Ukraine at the ambush of the «green economy»: monograph]* / Hlobistov Ye. V. (Ed.). NISD.
- Brutyanyan, M. M., Terziev, V. / Chernov, S. S. (Ed.) (2016). *Problemy sovremennoj ekonomiki: monografiya [Problems of modern economics: monograph]*. Izd-vo CRNS.
- Sazonova, T. (2016). «Industriya 4.0»: idealnaya ekonomika [«Industry 4.0»: ideal economy]. <http://peretok.ru/nets/industriya-4-0-idealnaya-ekonomika.html>
- Sergiienko, L. (2016). Stan naukovih doslidzhen z problem cirkulyarnoyi ekonomiki [The state of scientific research on circular economy]. *Derzhavne upravlinnya: udoskonalennya ta rozvitok*, 12. <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=1020>
- Timoshenko, I. L., Dronova, O. L. (2018). Cirkulyarna ekonomika dlya umov Ukrayini [Circular economy for the minds of Ukraine]. *Formuvannya rinkovih vidnosin v Ukrayini*, 9, 120–127. 10.5281/zenodo.1485209
- Homenko, O. V. (2018). Cirkulyarna ekonomika – osnova stalogo rozvitku KNR [Circular economy is the basis of China's steel development]. *Ukrayina – Kitaj*, 12. <https://sinologist.com.ua/homenko-o-v-tsyrkulyarna-ekonomika-osnova-stalogo-rozvytku-knr/>
- Cirkulyarna ekonomika ta perevagi dlya suspilstva. Zvit pro doslidzhennya na vimogu Rimskogo klubu za pidtrimki Fondu MAVa [Circular economy and reloading for suspension. Report about the message to the Roman club for the support to the MAVa Foundation]* (2017). <http://www.clubofrome.org.ua/wpcontent/uploads/2017/08/The-Circular-Economy-CoR-UA-2.pdf>
- Banaité, D. (2016). Towards circular economy: analysis of indicators in the context of sustainable development. *Social Transformations in Contemporary Society*, 4, 142–160. http://stics.mruni.eu/wp-content/uploads/2016/07/STICS_2016_4_142-150.pdf
- Bocken, N. M. P., Olivetti, E. A., Cullen, J. M., Potting, J., Lifset, R. (2017). Taking the Circularity to the Next Level: A Special Issue on the Circular Economy. *Journal of Industrial Ecology*, 21 (3), 476–482. <https://doi.org/10.1111/jiec.12606>
- Carson, R. (1962). *Silent Spring*. Houghton Mifflin Company.
- Demin, Ch. Core of recycling economy is to use resources circularly. *China Population, Resources and Environment*. 2004. № 14 (2). P. 12–15.
- Fernandes, A. G. (2018). *A Social Inclusive Circular Economy, is it possible?* <https://www.cep-americas.com/single-post/2018/08/26/A-Social-Inclusive-Circular-Economy-is-it-possible>
- Heshmati, A. (2017). Review of the circular economy and its implementation. *International Journal of Green Economics*, 11 (3/4). 10.1504/IJGE.2017.089856
- Pearce, D. W., Turner, R. K. (1989). *Economics of Natural Resources and the Environment*. Johns Hopkins University Press. <https://www.amazon.com/Economics-Natural-Resources-EnvironmentPearce/dp/0801839874>
- Towards the Circular Economy: Accelerating the scale-up across global supply chains* (2014). World Economic Forum. http://www3.weforum.org/docs/WEF_ENV_TowardsCircularEconomy_Report_2014.pdf
- Towards a Circular Economy: Business Rationale for an Accelerated Transition*. MacArthur Foundation (2015). https://www.ellenmacarthurfoundation.org/assets/downloads/TCE_EllenMacArthur-Foundation-9-Dec-2015.pdf

СПЕЦИАЛИСТЫ XXI ВЕКА. ЦИРКУЛЯРНАЯ ЭКОНОМИКА

Сысоев Алексей, кандидат экономических наук, доцент,
руководитель департамента лицензирования и аккредитации,
Киевский международный университет,
ул. Львовская, 49, 03179 Киев, Украина,
4998858@gmail.com

В статье рассматривается проблема подготовки специалистов принципиально нового направления для Украины, а именно: специалистов по циркулярной экономике; раскрывается экономическая сущность и содержание понятия «циркулярная экономика»; анализируются исторические аспекты ее становления; значение для устойчивого развития общества, сохранения окружающей среды, здоровья людей. Циркулярная, или экономика замкнутого цикла – модель экономического развития, основой которой является рациональное использование ресурсов и их восстановление; она основывается на удлинении жизненного цикла продукции, восстановлении ресурсов, переработке вторичного сырья, переходе от ископаемого топлива к использованию возобновляемых источников энергии. В статье сделан вывод, что внедрение идей и принципов циркулярной экономики требует подготовки специалистов новой формации с соответствующим уровнем экологического сознания и пониманием потребностей устойчивого развития общества. В ведущих странах мира уже осуществляется профессиональная подготовка специалистов для циркулярной экономики. В Украине на сегодня она отсутствует. Следовательно, в условиях растущего потребления, накопления массы отходов, которые не поддаются быстрой переработке в естественной среде и оказывают вредное воздействие на окружающую среду, проблема подготовки специалистов для циркулярной экономики в Украине требует немедленного решения.

Ключевые слова: окружающая среда; рециклинг; специалист для циркулярной экономики; устойчивое развитие; циркулярная экономика.

PROFESSIONALS OF THE XXI CENTURY. CIRCULAR ECONOMY

Sysoiev Oleksii, PhD in Economy, Associate Professor,
Head of the Department of Licensing and Accreditation,
Kyiv International University,
49 Lvivska Str., 03179 Kyiv, Ukraine,
4998858@gmail.com

The article considers the problem of training professionals in a fundamentally new direction for Ukraine, namely professionals in circular economy; reveals the economic essence and meaning of the concept of «circular economy»; historical aspects of its formation are analysed; importance for sustainable development of society, the environment protection, human health. Circular, or closed-loop economy – a model of economic development, the basis of which is the rational use of resources and their recovery; it is based on extending the product life cycle, restoring resources, recycling, switching from fossil fuels to using renewable energy sources. Thus, a regenerative, regenerative and integrated circular economy aims to support sustainable economic development without harming the environment. The article concludes that the implementation of the ideas and principles of the circular economy requires the training of professionals of the new formation with the appropriate level of environmental awareness and understanding of the needs of sustainable development of society. Such specialists must not only have a perfect economic education, but also understand the issues of production, be able to respond quickly to the problems of environmental protection and human health, and have an active civil position. In the leading countries of the world professional training of experts in circular economy is already carried out. It is absent in Ukraine today. Thus, in the conditions of growing consumption, accumulation of mass of waste, which cannot be quickly processed in the natural environment and have a harmful impact on the environment, the problem of professionals training in the circular economy in Ukraine needs an immediate solution.

Key words: environment; recycling; sustainability; professional in circular economics; circular economy.

Стаття надійшла до редакції 02.07.2020
Прийнято до друку 24.09.2020

УДК 378.091.12.018.43:004:001.8:61:005.963

Наталія Лопіна

ORCID iD 0000-0002-0956-1547

методист 1-ої категорії, кандидат медичних наук,
Харківський національний медичний університет,
пр. Науки, 4, 61022 Харків, Україна,
nataliia.lopina@gmail.com

ПРОГРАМА ПІДВИЩЕННЯ КВАЛІФІКАЦІЇ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ (НА ПРИКЛАДІ ЕЛЕКТРОННОГО НАВЧАЛЬНОГО КУРСУ «ОСНОВИ МЕТОДОЛОГІЇ РОЗРОБКИ ЕЛЕКТРОННИХ КУРСІВ У СФЕРІ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ»)

Мета статті – продемонструвати програму пілотного дистанційного курсу «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти» підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої медичної освіти з використання інформаційно-освітніх веб-технологій з урахуванням сучасних тенденцій розвитку освіти та потреб охорони здоров'я.

Методи оцінки ефективності навчання – проведення анкетувань (опитувань) до та після навчального курсу, а також кількісний аналіз електронних курсів на платформі дистанційного навчання.

Результатом навчання на курсі було створення 646 електронних навчальних курсів у кафедральних категоріях з розміщенням у них методичної інформації для студентів. Результати анкетування 109 викладачів показали, що більшості респондентів – 108 викладачам (99,08 %) було зручно працювати в електронному курсі; 108 викладачів (99,08 %) підтвердили, що їх дисциплінувала необхідність здавання робіт на перевірку в кожній темі електронного навчального курсу; більшості викладачів – 97 (88,99 %), що проходили навчання у курсі, вдалося одразу імплемувати отримані знання в повсякденну педагогічну роботу; більшість викладачів, що завершили навчання на курсі оцінили свій рівень знань щодо методології розроблення електронних курсів у сфері медичної освіти на «добре» (62 особи – 56,88 %), 37 (33,94 %) викладачів – на «відмінно».

Досвід проведення тренінгів підвищення кваліфікації викладачів у сфері медичної освіти може стати підґрунтям реалізації загальнодержавної стратегії безперервної медичної освіти, створення якісного навчального контенту як для додипломного, так і післядипломного етапів навчання.

Ключові слова: *безперервний фаховий розвиток медичних працівників; електронний навчальний курс; медична освіта; методологія розроблення електронних навчальних курсів; програма підвищення кваліфікації педагогів закладів вищої медичної освіти; програма підготовки медичних педагогів.*

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.6>

Вступ. Якість надання медичної допомоги населенню залежить від якості підготовки медичних працівників. З огляду на сучасну стратегію безперервного фахового розвитку медичних працівників постають проблеми підготовки та перепідготовки викладачів закладів медичної освіти. Модернізація вищої медичної освіти може відбуватися за допомогою впровадження новітніх інформаційно-освітніх технологій у навчання, що дозволить лікарю навчатися впродовж життя без відриву від основної діяльності. З огляду на необхідність забезпечення безперервної медичної освіти з використанням сучасних інформаційно-освітніх веб-технологій та підготовки якісного навчального контенту в різних сферах медичної освіти постає актуальне

питання підготовки та перепідготовки самих педагогів медичних освітніх установ. Програми навчання викладачів закладів медичної освіти на загальнодержавному рівні відсутні і лише частково реалізуються при проходженні магістратури з педагогіки вищої школи медичними педагогами. Особливо актуальними є проведення онлайн-тренінгів підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої медичної освіти та розроблення комплексних електронних курсів, що дозволить реалізувати викладачам ефективний супровід додипломного та післядипломного етапів медичної освіти.

У попередніх авторських публікаціях розглядалася програма підвищення кваліфікації педагогів закладів вищої медичної освіти з використання інформаційно-освітніх веб-технологій в медичній освіті (Лопіна, Журавльова, 2019,

с. 60–67; Lopina, Zhuravlyova, 2019, р. 43–49), яка і слугувала підґрунтям до розроблення програми пілотного дистанційного курсу підвищення кваліфікації викладачів закладів медичної освіти «Основи методології розробки електронних курсів в сфері медичної освіти». Споріднений досвід було представлено у публікації І. Соколової, в якій охарактеризовано досвід використання навчальної платформи MoodleCloud у професійному розвитку викладачів медичного університету (Соколова, 2019, с. 29–37).

Проаналізовано досвід зарубіжних колег щодо ролі кафедри в медичній освіті (Batool, Raza, Khan, 2018; McLean, Cilliers, Van Wyk, 2008), необхідності навчання викладачів закладів медичної освіти (Benor, 2000), методів оцінки програми навчання викладачів (Bockrath, Wright, Uchida, Petrie, 2020; Olasoji, Mu'azu, Garba, 2019), шляху навчання від студента до викладача в медичній освіті (Chen, et al, 2017; Habboush, Stoner, Torres, Beidas, 2019; Mann, Sutton, Frank, 2007; McKeon et al., 2019), тренінгів підвищення кваліфікації в медичній освіті (Griewatz, Simon, Lammerding-Koepfel, 2017; Sonntag, Peters, Schnabel, Breckwoldt, 2017; Soriano, Blatt, Coplit L. et al., 2010), інноваційних методів навчання в медичній освіті (Sadeghi, Heshmati, 2019; Wilkerson, Irby, 1998; Sinclair, Kable, Levett-Jones, 2015; Steinert, Naismith, Mann, 2012; Simpson, Marcdante, Morzinski et al., 2006), особливостей навчання клінічного мислення (Ruesseler, Obertacke, 2011). У той же час встановлено відсутність комплексних тренінгів підвищення кваліфікації викладачів закладів медичної освіти, з поєднанням дидактичних, клінічних та інноваційних методів навчання.

Мета статті – продемонструвати програму пілотного дистанційного курсу «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти» підвищення кваліфікації викладачів закладів вищої медичної освіти з використання інформаційно-освітніх веб-технологій з урахуванням сучасних тенденцій розвитку освіти та потреб охорони здоров'я.

Методи дослідження. Методи навчання в електронному навчальному курсі полягали у проходженні відеолекцій з викладенням теоретичних даних з певної тематики, практичних відеоскринкастів з покроковими

відеоінструкціями, надання методичних матеріалів за всіма темами, виконання практичних завдань, самостійна робота та індивідуальна робота курсантів по створенню власних електронних курсів, тестування на розуміння засвоєння теоретичного лекційного матеріалу, проведення анкетувань (опитувань). Оцінка ефективності електронного навчального курсу проводилася за кількісними показниками (кількість власноруч розроблених курсів, результати анкетування викладачів).

Результати дослідження. Курс «Основи методології розробки електронних курсів» було створено для викладачів Харківського національного медичного університету з метою опанування ними навичок розроблення електронних курсів в платформі дистанційного навчання ХНМУ для забезпечення дистанційної освіти та змішаного навчання.

Метакурсу полягала у вивченні основ методології розроблення електронних курсів у сфері медичної освіти, вивченні основних принципів сучасної дистанційної освіти, основ створення якісного навчального контенту, опанування практичними навичками роботи в платформі дистанційного навчання для забезпечення додипломного та післядипломного етапів навчання. Велика увага була приділена саме навичкам розроблення електронних курсів у сфері медичної освіти та практичним результатам курсу. Курсантам курсу – викладачам ХНМУ було рекомендовано проходження 20 тем навчального курсу. У ньому було надано детальні теоретичні відеолекції та практичні відеоскринкасти. Закріплення кожної теми перевірялося розробником та автором курсу через додані практичні завдання до кожної теми курсу. Крім того, курсантам надавався зворотній зв'язок та відповіді на запитання протягом проходження навчального курсу.

При створенні електронного навчального курсу «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти» було поєднано 4 блоки з урахуванням необхідності засвоєння навичок методології розроблення електронних курсів, сучасних трендів дистанційної освіти, навичок роботи на платформі дистанційного навчання, а також з урахуванням особливостей медичної спеціалізації (Рисунок 1).

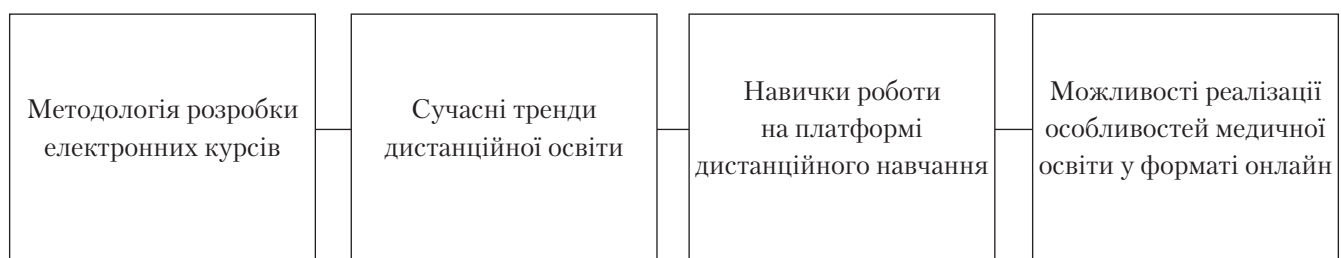

Рисунок 1. Основні структурні блоки курсу «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти»

Структура електронного навчального курсу сфері медичної освіти» полягала в поєднанні вступної «Основи методології розробки електронних курсів в теми з 20 темами (Таблиця 1).

Таблиця 1

**Теми електронного навчального курсу
«Основи методології розробки електронних курсів в сфері медичної освіти»**

Вступна тема	Стратегія розвитку медичної освіти. Представлення відеопояснення «Як будемо працювати в рамках навчального курсу». Проведення опитування співробітників перед початком навчального курсу. Надання глосарію курсу «Основні поняття дистанційної освіти». Аналітична довідка про стан медичної освіти в Україні, проблеми та напрями розвитку. Ознайомлення з програмою навчання курсу «Основи методології розробки електронних курсів в сфері медичної освіти».
Тема 1. Вступ у дистанційне навчання	Обговорення формату роботи, мети і задач навчального курсу. Визначення дистанційного навчання. Визначення електронного курсу. Нормативна база дистанційного навчання в Україні. Положення про організацію дистанційного навчання в ХНМУ. Основні поняття дистанційної освіти. Визначення змішаного навчання. Переваги впровадження змішаного навчання для всіх учасників навчального процесу. Сучасна медична освіта. Моделі активного, пасивного, інтерактивного навчання. Інформаційно-освітній простір закладу вищої медичної освіти.
Тема 2. Платформа Moodle як навчальне середовище	Визначення онлайн-системи управління навчанням. Адміністративно-організаційна структура системи дистанційного навчання. Ресурси та елементи системи дистанційного навчання. Можливості та переваги використання системи дистанційного навчання для побудови навчального процесу для студентів, викладачів, адміністрації. Електронний курс в платформі дистанційного навчання. Організація навчального процесу за допомогою платформи дистанційного навчання у сфері медичної освіти.
Тема 3. Вебінари в медичній освіті	Визначення веб-конференція. Визначення вебінару. Використання вебінарів. Можливості вебінару. Структура вебінару. Підготовка до вебінару. Методика проведення вебінару. Регламент виступу. Формати проведення вебінарів. Переваги проведення вебінарів. Недоліки проведення вебінарів. Ролі користувачів під час проведення вебінарів. Демонстрація вигляду вебінарних кімнат платформи дистанційного навчання ХНМУ. Процес створення вебінарних кімнат на платформі дистанційного навчання ХНМУ. Події вебінарних кімнат на платформі дистанційного навчання ХНМУ. Визначення ефективного вебінару. Фактори, від яких залежить успішність вебінару.
Тема 4. Електронний курс. Частина 1	Визначення поняття «електронний курс». Поняття, склад і зміст електронного навчального курсу. Принципи сприйняття інформації. Особливості запам'ятовування інформації. Проектування і створення електронного навчального курсу. Таксономія навчальних цілей Б. Блума. Функції засобів навчання.
Тема 5. Електронний курс. Частина 2	Електронний курс на платформі дистанційного навчання. Модуль електронного навчального курсу. Вимоги до навчального матеріалу. Компоненти електронного навчального курсу. Елементи та ресурси платформи дистанційного навчання. Схематична карта електронного навчального курсу. Вимоги щодо оформлення інформації про курс. Вимоги щодо наповнення вступної теми електронного курсу. Створення педагогічного сценарію курсу. Визначення модулю електронного навчального курсу. Структура модулю електронного навчального курсу. Приклад формування навчального модулю електронного курсу. Приклад побудови завершальної теми електронного курсу. Вимоги до освітнього контенту проєктованого електронного навчального курсу для подальшого розміщення в платформі дистанційного навчання. Вимоги до навчального матеріалу. Компоненти електронного навчального курсу. Вимоги до організації самоконтролю в електронних навчальних курсах. Вимоги до організації зворотного зв'язку. Написання програми електронного навчального курсу. Підготовка електронного курсу для зберігання на електронному носії (диску). Звіти електронного навчального курсу.

<p>Тема 6. Сучасні тренди дистанційної освіти</p>	<p>Перелік сучасних трендів дистанційної освіти. Визначення покоління Z. Загальні риси покоління Z. Визначення кліпового мислення. Визначення мікронавчання. Переваги мікронавчання. Крива забування Еббінгауза. Інтервальне навчання. Характеристики мікронавчання. Переваги мікронавчання. Формати мікронавчання. Принципи ефективного мікронавчання. Відеоконтент. Гейміфікація навчання. Переваги використання гейміфікації навчання. Ігро-орієнтовані електронні навчальні курси. Мобільність навчання. Персоналізоване навчання. Соціальне навчання. Поради педагогам щодо побудови навчання для «Покоління Z». Рекомендації для навчання покоління Z. Створення відзнак на платформі дистанційного навчання ХНМУ.</p>
<p>Тема 7. Принципи андрагогіки</p>	<p>Визначення поняття «андрагогіка». Навчання дорослих. Андрагогіка М. Ш. Ноулза. Різниця в підходах до навчання дітей та дорослих. Педагогічна модель навчання. Андрагогічна модель навчання. Характеристики дорослих учнів. Основні положення андрагогіки. Принципи андрагогічного підходу. Недоліки традиційної системи навчання. Тенденції, які виявляються в сучасній освіті. Характеристики дорослих учнів. Навчальний цикл для дорослих. Етапи процесу навчання. Структура змісту навчання дорослих. Функції дорослого учня. Методи андрагогічного підходу. Фактори, що впливають на результат навчання. Особливості навчання дорослих. Методологія навчання дорослих. Типи дорослих учнів. Стадії моделі (або цикла) Девіда Колба.</p>
<p>Тема 8. Інформаційно-освітні ресурси в Moodle</p>	<p>Визначення інформаційно-освітніх ресурсів. Роль інформаційно-освітніх ресурсів в електронних курсах. Веб-сторінка електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Файли електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Посилання електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Папка електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Книга електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Напис електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. База даних електронного курсу як інформаційно-освітній ресурс: створення, можливості використання. Розроблення форм для введення записів в базу даних. Розроблення шаблонів для перегляду даних в базі даних. SCORM – пакет електронного курсу: визначення, можливості використання. IMS – пакет електронного курсу. Події веб-сторінок.</p>
<p>Тема 9. Педагогічний дизайн</p>	<p>Визначення педагогічного дизайну. Завдання педагогічного дизайнера. Принципи педагогічного дизайну. Методологія складання навчальних задач. Етапи розроблення навчальних матеріалів. Процес проектування навчальних матеріалів: аналіз, проектування, розроблення, реалізація, оцінка. Модель педдизайну ADDIE. Модель педдизайну Smith and Ragan. Модель педдизайну Уолтера Діка, Лу Кері і Джеймса Кері. Модель педдизайну Девіда Меррілла. Приклад завдань для курсу в закладі вищої освіти. Модель оцінки ефективності навчання Дональда Кирпатрика. Традиційні дидактичні вимоги до навчальних матеріалів. Види наочності. Специфічні дидактичні вимоги до навчальних матеріалів. Психологічні вимоги до навчальних матеріалів. Ергономічні вимоги до навчальних матеріалів. Кольорові характеристики навчальних матеріалів. Кольорова гама електронного курсу. Просторове розміщення інформації.</p>
<p>Тема 10. Критерії якості електронних курсів</p>	<p>Якість вищої освіти. Оцінювання якості освіти: ресурси, процеси та результати. Оцінка ефективності навчального процесу. Головні об'єкти моніторингу в навчальному процесі. Ефективність моніторингу. Педагогічні функції засобу навчання. Критерії оцінки електронних курсів, види оцінок. Педагогічна оцінка навчання (формативна, сумативна, комбінована). Загальні вимоги до електронних курсів та навчального контенту. Опитування в системі дистанційного навчання. Методологія проведення анкетування в електронних курсах. Оцінка якості електронних навчальних матеріалів. Структурно-функціональна оцінка електронного навчального курсу. Критерії змістовної оцінки якості електронного навчального курсу. Критерії методичної оцінки якості електронного навчального курсу. Традиційні дидактичні вимоги до електронних навчальних матеріалів. Специфічні вимоги, що стосуються електронних засобів навчання.</p>

Тема 11. Засоби сумісної роботи в платформі дистанційного навчання	Визначення засобів сумісної роботи на платформі дистанційного навчання. Роль засобів сумісної роботи в електронних курсах. База даних електронного курсу як засіб сумісної роботи: створення, можливості використання. Розроблення форм для введення записів у базу даних. Розроблення шаблонів для перегляду даних у базі даних. Спільна робота зі студентами щодо заповнення бази даних. Глосарій електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Wiki електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Семінар електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Урок (лекція) електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Блог, форуми, новини електронного курсу: визначення, створення, можливості використання. Вебінарна кімната платформи дистанційного навчання як засіб сумісної роботи.
Тема 12. Кейс-методика навчання	Визначення методу кейсів. Проблемно-орієнтоване навчання. Визначення компетенції. Визначення навички. Характерні ознаки навички. Визначення уміння. Симуляція в медичній освіті. Переваги симуляційного тренінгу. Основні принципи проблемно-орієнтованого навчання. Складові симуляційного тренінгу. Визначення дебрифінгу та його роль у симуляційному тренінгу. Світові класифікації імітаційних пристроїв. Форми реалізації симуляційних методик у навчанні. Структура кейсу та методологія реалізації на платформі дистанційного навчання.
Тема 13. Тестування в Moodle	Педагогічна тестологія: визначення, принципи. Педагогічне навчальне завдання. Педагогічний тест. Традиційний тест. Специфічна форма тестового завдання. Визначення змісту тесту. Рівень знань. Структура знань. Рівень і структура знань. Профіль знань. Гомогенний тест. Гетерогенні тести. Нетрадиційні тести. Інтегративні тести. Адаптивні тести. Критеріально-орієнтовані тести. Форма тестових завдань. Етапи створення тестових завдань. Визначення дистрактору в тестовому завданні. Процеси автоматизації роботи з підготовки тестових запитань форматів GIFT, Aiken, Moodle XML для масового завантаження запитань до банку курсу. Конвертери та онлайн сервіси для перетворення запитань у формат GIFT, Moodle XML. Види тестових запитань на платформі дистанційного навчання ХНМУ: множинний вибір, вірно / невірно, встановити відповідність, коротка відповідь, числовий, запитання з відкритою відповіддю (есе), вбудовані відповіді (пропущені слова), відповідність коротких випадкових відповідей, перетягування в тексті, перетягування маркерів, перетягування на картинку, розрахунковий, розрахунковий з множинним вибором, розрахунковий простий.
Тема 14. Проведення запису лекцій (аудіо, відео)	Методологія проведення відео- і аудіозапису лекцій. Підготовка приміщення для запису. Способи запису відеолекцій. Запис відео на телефон (коротке відео по мануальним навичкам, відеозвернення до студентів). Додавання відео з YouTube в електронні курси. Створення аудіолекції за допомогою PowerPoint. Створення аудіо/відеолекції за допомогою Camtasia Studio.
Тема 15. Дизайн презентації	Методологія підготовки презентації. Складання ментальної карти презентації. Функції слайда. Види презентацій. Основні принципи інфодизайну. Використання векторної графіки і іконок в презентації. Шрифти в презентації. Просторове розміщення предметів на слайді презентації. Кольорова гама презентації.
Тема 16. Зображення, інфографіка в електронних курсах	Способи урізноманітнення електронного навчального курсу. Переваги використання інфографіки в електронних навчальних курсах. Платні та безкоштовні ліцензії на зображення. Посилання на безкоштовний контент для електронних курсів. Інструменти для створення інфографіки. Методологія створення інфографіки для електронних курсів. Види інфографіки. Інфографіка-порівняння. Інфографіка-сценарій. Рецепти, інструкції. Тести, ігри. Інфографіка-схема. Інфографіка – колаж. Інфографіка-стаття. Інфографіка – карта. Особливості інфографіки.
Тема 17. Комунікація на платформі дистанційного навчання	Способи комунікації на платформі дистанційного навчання. Чат, форум, повідомлення. Персональні та групові повідомлення. Календар як спосіб комунікації та підтримки навчального процесу. Подія курсу, подія користувача, категорії, сайту. Повноваження на створення подій у календарі.

Тема 18. Медична анімація	Ознайомитися з алгоритмом створення анімації. Етапи створення медичної анімації. Приклади медичної анімації. Розбір створення медичної анімації в Power Point. Світові ресурси з професійної 3D медичною анімацією.
Тема 19. Академічна доброчесність	Визначення академічної доброчесності. Світовий досвід академічної доброчесності. Закон України «Про освіту». Обов'язки закладів вищої освіти із забезпечення академічної доброчесності. Порушення академічної доброчесності. Правила оформлення посилань. Особливі вимоги при цитуванні. Різновиди плагіату. Кодекс академічної доброчесності ХНМУ. Основні принципи академічної доброчесності в освітньому процесі. Визначення понять «автор», «твір», «здобувачі вищої освіти», «оприлюднення твору». Проект сприяння академічній доброчесності в Україні.
Тема 20. Особливості захисту авторських прав на електронні курси	Визначення авторського права. Проблеми дотримання авторського права в інформаційно-освітньому просторі. Основні аспекти охорони інтелектуальної власності щодо електронних праць. Проблеми обізнаності працівників у галузі освіти щодо поінформованості з питань охорони авторського права. Сучасна система законодавства України у сфері авторського права. Загальна схема відношень між розробниками дистанційних курсів та навчальними закладами. Об'єкти інтелектуальної власності. Рекомендації щодо правового режиму службових творів. Документи, необхідні для оформлення авторських прав.
Завершальний блок	Привітання від автора курсу. Опитування викладачів після проходження навчального курсу.

Методи навчання в електронному навчальному курсі «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти». Електронний навчальний курс «Основи методології розробки електронних курсів» містить:

- 1) відеолекції з викладенням теоретичних даних з певної тематики;
- 2) практичні відеоскринкасти з покроковими відеоінструкціями щодо практичних навичок роботи на платформі дистанційного навчання;
- 3) методичні матеріали за всіма темами для індивідуальної роботи курсантів у навчальному електронному курсі;
- 4) практичні завдання для самостійної роботи курсантів по створенню власних електронних курсів.

Також для супроводу електронного навчального курсу проводилися відеоконсультації у вебінарних кімнатах платформи дистанційного навчання та надавалися відповіді на запитання.

Електронний навчальний курс «Основи методології розробки електронних курсів» побудований на принципі послідовного контрольованого проходження кожного елементу курсу, що було реалізовано за допомогою:

- 1) наявності блокувань наступних елементів, поки не пройдені попередні і не виконано всіх необхідних умов (або перегляд та ознайомлення з матеріалом, або додавання інформації, або виконання практичного завдання з його перевіркою тьютором курсу та отриманням оцінки);
- 2) наявності тестових завдань на розуміння теоретичного матеріалу;
- 3) наявності виконання практичних завдань на оволодіння практичними навичками роботи на платформі дистанційного навчання.

Тематичні плани лекцій, практичних відеоскринкастів та самостійної роботи курсантів (СРК) розкривали проблемні питання відповідних розділів курсу «Основи методології розробки електронних курсів в сфері медичної освіти». У лекційному матеріалі максимально використовувалися дидактичні засоби (мультимедійні презентації, слайди), а в практичних відеоскринкастах покроково демонструвалися та коментувалися алгоритми та навички роботи на платформі дистанційного навчання ХНМУ. Лекційний та практичний етапи навчання курсантів склалися переважно таким чином, щоб лекції передували відповідним практичним відеоскринкастам, а ознайомлення з ними проводилося одним блоком. Лекції і практичні відеоскринкасти надані в навчальному курсі у вигляді відеозаписів і розміщені в платформі дистанційного навчання в електронному навчальному курсі. Кожен курсант курсу мав можливість перегляду відеолекцій, відеоскринкастів у зручний час при підключенні до платформи дистанційного навчання ХНМУ, де було розміщено електронний навчальний курс. Самостійна робота курсантів полягала в застосуванні теоретичних знань та практичних навичок при розробленні власних електронних навчальних курсів на платформі дистанційного навчання ХНМУ в кафедральних категоріях та в категорії «Мій перший курс» на вибір курсанту. У кінці кожного тематичного блоку надавалося завдання для самостійного опрацювання. Після опрацювання завдання за кожним елементом електронного навчального курсу курсант через платформу дистанційного навчання (елемент завдання) подавав свою роботу на оцінювання,

де обов'язковим було прикріплення посилання на розроблюваний електронний курс з виконаним у рамках кожної теми завданням та за необхідністю скриншоту виконання в розроблюваному електронному курсі тих або інших елементів. Автор курсу та тренер перевіряв домашні завдання курсантів курсу за кожною темою, надавав курсантам коментарі та виставляв оцінку, що автоматично фіксувалося в електронному журналі. Після перевірки практичних завдань для самостійної роботи курсантам автоматично відкривалася можливість ознайомитися з матеріалами наступної теми. Методика організації лекційних та практичних занять по курсу передбачала необхідність:

- сформувані в курсанта розуміння основних принципів розроблення електронних навчальних курсів у сфері медичної освіти та сучасних трендів дистанційної освіти, розуміння актуальності та важливості розвитку цього напрямку, відповідальності за рівень своєї підготовки, її удосконалення протягом навчання і подальшої професійної діяльності для забезпечення змішаного формату навчання;

- зробити курсанта активним учасником процесу розроблення електронних курсів і одночасної імплементації результатів розроблення електронних навчальних курсів у навчальний процес;

- оволодіти професійними практичними навичками розроблення електронних курсів у сфері медичної освіти;

- оволодіти професійними практичними навичками роботи на платформі дистанційного навчання та у взаємодії з усіма учасниками навчального процесу.

Для реалізації зазначеного курсантам курсу надано програму курсу та відеозвернення, як працювати в електронному навчальному курсі. У рамках виконання практичних завдань кожному курсанту пропонувалося створити власний електронний навчальний курс та наповнювати його елементами у відповідності до тематичного плану дисципліни та потреб відповідної кафедри.

Розроблюваний електронний курс мав містити наступні компоненти:

- 1) інформаційно-освітні ресурси (звикористанням відеозаписів, відеолекцій, інфографіки, медичної анімації);

- 2) засоби сумісної роботи на платформі дистанційного навчання;

- 3) засоби контролю і оцінки знань (створення тестів, завдань для студентів, робота з банком запитань курсу);

- 4) засоби комунікації з усіма учасниками навчального процесу.

СРК та індивідуальна робота курсантів складала 70% у навчальному плані. Вона включала:

- засвоєння навичок з методології розроблення електронних навчальних курсів у сфері медичної освіти засобами дистанційного навчання;

- засвоєння практичних навичок з роботи на платформі дистанційного навчання в розроблюваних електронних курсах;

- наповнення розроблюваних електронних навчальних курсів методичними матеріалами, формування банків запитань формату КРОК, наповнення екзаменаційних банків запитаннями тощо).

Автором та тренером курсу постійно надавався зворотній зв'язок кожному курсанту за результатами виконання практичних завдань курсу та за потреби. У рамках навчального курсу проводилися індивідуальні консультації з викладачами та групові консультації з кафедральними колективами у вебінарних кімнатах платформи дистанційного навчання.

Методи контролю електронного навчального курсу «Основи методології розробки електронних курсів в сфері медичної освіти».

В електронному навчальному курсі «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти» в темах були передбачені наступні методи контролю засобами платформи дистанційного навчання:

- 1) тестування на розуміння засвоєння теоретичного лекційного матеріалу;

- 2) виконання практичних завдань (розроблення власноруч створеного навчального курсу);

- 3) запитання типу «Вибір» з метою швидкого отримання думки курсантів на певне питання;

- 4) опитування (на початку і наприкінці навчального курсу).

Контроль засвоєння теоретичних знань за темами відбувався за допомогою тестування. Перевірка тестових відповідей відбувалася системою автоматично, за винятком відкритих запитань за типом есе, які перевірялися розробником курсу в ручному режимі з наданням курсантам зворотного зв'язку. При отриманні прохідного балу системою автоматично надавався доступ до наступного за пройденим тестом елементу навчального електронного курсу.

Перевірка засвоєння практичних навичок за темами відбувалася за допомогою подачі курсантами робіт на перевірку через елемент завдання, яке контролювалося та оцінювалося розробником курсу персонально по кожному курсанту. При перевірці практичних завдань кожному курсанту надавалися коментарі та поради, а також виставлялася оцінка. Після виконання практичного завдання та отримання курсантом оцінки він автоматично допускався до наступної теми електронного навчального курсу.

Результати навчання за курсом «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти». Результатом навчання за курсом

стало створення 646 електронних навчальних курсів у кафедральних категоріях з розміщенням у них методичної інформації для студентів.

Результати анкетування 109 викладачів показали, що більшості респондентів – 108 викладачам (99,08 %) було зручно працювати в електронному курсі; 108 викладачів (99,08 %) підтвердили, що їх дисциплінувала необхідність здавання робіт на перевірку в кожній темі електронного навчального курсу; більшості викладачів 97 (88,99 %), що проходили навчання у курсі, вдавалося одразу імплементувати отримані знання в повсякденну педагогічну роботу; 10 викладачам (9,17 %) було важко оцінити швидкість імплементування отриманих знань, двом викладачам (1,83%) не вдавалося імплементувати отримані знання в повсякденну педагогічну роботу. більшість викладачів, що завершили навчання в курсі оцінили свій рівень знань щодо методології розроблення електронних курсів у сфері медичної освіти на «добре» (62 особи – 56,88 %), 37 (33,94 %) викладачів – на «відмінно», 10 (9,17 %) респондентів охарактеризували свій

рівень знань на «задовільно». Жоден викладач не оцінював свій рівень на «незадовільно».

Досвід проведення тренінгів підвищення кваліфікації викладачів у сфері медичної освіти може стати підґрунтям реалізації загальнодержавної стратегії безперервної медичної освіти, створення якісного навчального контенту як для додипломного, так і післядипломного етапів навчання.

З огляду на відсутність аналогічних досліджень та пілотних дистанційних курсів на загальнодержавному рівні проведення порівняльного аналізу є неможливим. Обмеження даного дослідження було імплементування курсу лише на одному закладі вищої медичної освіти та невелика кількість курсантів викладачів.

Перспективи подальшого застосування курсу «Основи методології розробки електронних курсів у сфері медичної освіти». З огляду на досягнуті результати електронний навчальний курс може бути використано для проведення підвищення кваліфікації викладачів інших медичних закладів по всій країні.

Література

- Лопіна Н., Журавльова Л. Програма підвищення кваліфікації педагогів закладів вищої медичної освіти з використання інформаційно-освітніх веб-технологій в медичній освіті. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. № 1 (58). С. 60–67. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.1.6067>
- Соколова І. Професійний розвиток викладачів медичного університету: досвід використання навчальної платформи MoodleCloud. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2018. № 3 (60). С. 29–37. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.3.2937>
- Batool S., Raza M. A., Khan R. A. Roles of medical education department: What are expectations of the faculty? *Pakistan Journal of Medical Sciences*. 2018. № 34 (4). P. 864–868. DOI: 10.12669/pjms.344.14609.
- Benor D. E. Faculty development, teacher training and teacher accreditation in medical education: twenty years from now. *Medical Teacher*. 2000. № 22 (5). P. 503–512. DOI: 10.1080/01421590050110795.
- Bockrath R., Wright K., Uchida T., Petrie C. Feedback Quality in an Aligned Teacher-Training Program. *Family medicine*. 2020. № 52 (5). P. 346–351. DOI: 10.22454/FamMed.2020.895658
- Chen H. C., Wamsley M. A., Azzam A., Julian K., Irby D. M., O'Sullivan P. S. The Health Professions Education Pathway: Preparing Students, Residents, and Fellows to Become Future Educators. *Teaching and Learning in Medicine*. 2017. № 29 (2). P. 216–227. DOI: 10.1080/10401334.2016.1230500
- Griewatz J., Simon M., Lammerding-Koeppel M. Competency-based teacher training: A systematic revision of a proven programme in medical didactics. *GMS Journal for Medical Education*. 2017. № 34 (4). Doc. 44. DOI: 10.3205/zma001121.
- Habboush Y., Stoner A., Torres C., Beidas S. Implementing a clinical-educator curriculum to enrich internal medicine residents' teaching capacity. *BMC Medical Education*. 2019. № 19. DOI: 10.1186/s12909-019-1888-0.
- Lopina N., Zhuravlyova L. The Organization of Information and Educational Web-space of the Clinical Department of the Medical Educational Institution. *The Educational Review. USA*. 2019. № 3 (5). P. 43–49. DOI: <http://dx.doi.org/10.26855/er.2019.05.001>
- Mann K. V., Sutton E., Frank B. Twelve tips for preparing residents as teachers. *Medical Teacher*. 2007. № 29 (4). P. 301–306. DOI: 10.1080/01421590701477431.
- McKeon B. A., Ricciotti H. A., Sandora T. J., Ramani S., Pels R., Miloslavsky E. M., Haviland M. J., Cho T. A. A Consensus Guideline to Support Resident-as-Teacher Programs and Enhance the Culture of Teaching and Learning. *Journal of Graduate Medical Education*. 2019. № 11 (3). P. 313–318. DOI: 10.4300/JGME-D-18-00612.1.
- McLean M., Cilliers F., Van Wyk J. M. Faculty development: yesterday, today and tomorrow. *Medical Teacher*. 2008. № 30 (6). P. 555–584. DOI: 10.1080/01421590802109834.
- Olasoji H. O., Mu'azu A. B., Garba M. H. A study of clinical teachers' attitude to teaching and perceived learning needs in a medical college in Nigeria. *Advances in Medical Education and Practice*. 2019. № 10. P. 605–617. DOI: 10.2147/AMEP.S171550.

- Ruesseler M., Obertacke U. Teaching in daily clinical practice: how to teach in a clinical setting. *European Journal of Trauma and Emergency Surgery*. 2011. № 37 (3). P. 313. DOI: 10.1007/s00068-011-0088-3.
- Sadeghi R., Heshmati H. Innovative methods in teaching college health education course: A systematic review. *Journal of Education and Health Promotion*. 2019. № 8. P. 103. DOI: 10.4103/jehp.jehp_357_18.
- Sinclair P., Kable A., Levett-Jones T. The effectiveness of internet-based e-learning on clinician behavior and patient outcomes: a systematic review protocol. *JBIC Database of Systematic Reviews and Implementation Reports*. 2015. № 13 (1). P. 52–64. DOI: 10.11124/jbisrir-2015-1919.
- Simpson D., Marcdante K., Morzinski J., Meurer L., McLaughlin C., Lamb G., Janik T., Currey L. Fifteen years of aligning faculty development with primary care clinician-educator roles and academic advancement at the Medical College of Wisconsin. *Academic Medicine*. 2006. № 81 (11). P. 945–953. DOI: 10.1097/01.ACM.0000242585.59705.da.
- Sonntag U., Peters H., Schnabel K. P., Breckwoldt J. 10 years of didactic training for novices in medical education at Charité. *GMS Journal for Medical Education*. 2017. № 34 (4). Doc. 39. DOI: 10.3205/zma001116.
- Soriano R. P., Blatt B., Coplit L. et al. Teaching Medical Students How to Teach: A National Survey of Students-as-Teachers Programs in U.S. Medical Schools. *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges*. 2010. № 85 (11). P. 1725–1731. DOI: 10.1097/ACM.0b013e3181f53273
- Steinert Y., Naismith L., Mann K. Faculty development initiatives designed to promote leadership in medical education. *A BEME systematic review: BEME Guide No. 19. Medical teacher*. 2012. № 34 (6). P. 483–503. DOI: 10.3109/0142159X.2012.680937.
- Wilkerson L., Irby D. M. Strategies for improving teaching practices: a comprehensive approach to faculty development. *Academic Medicine*. 1998. № 73 (4). P. 387–396. DOI: 10.1097/00001888-199804000-00011.

References

- Lopina, N., Zhuravlyova, L. (2019). Programa pidvyshhennya kvalifikatsiyi pedagogiv zakladiv vyshhoi medychnoyi osvity z vykorystannya informacijno-osvitnix veb-texnologij v medychnij osviti [The program in-service training of the higher medical educational institutions pedagogues on the use of information and educational web technologies]. *Nepererovna profesijna osvita: teoriya i praktika*, 1 (58), 60–67. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.1.6067>
- Sokolova, I. (2019). Profesijnyj rozvytok vykladachiv medychnogo universytetu: dosvid vykorystannya navchalnoyi platformy MoodleCloud [Professional development of medical university academic staff: experience of learning platform MoodleCloud application]. *Nepererovna profesijna osvita: teoriya i praktika*, 3 (60), 29–37. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.3.2937>
- Batool, S., Raza, M. A., Khan, R. A. (2018). Roles of medical education department: What are expectations of the faculty? *Pakistan Journal of Medical Sciences*, 34 (4), 864–868. [10.12669/pjms.344.14609](https://doi.org/10.12669/pjms.344.14609).
- Benor, D. E. (2000). Faculty development, teacher training and teacher accreditation in medical education: twenty years from now. *Medical Teacher*, 22 (5), 503–512. [10.1080/01421590050110795](https://doi.org/10.1080/01421590050110795).
- Bockrath, R., Wright, K., Uchida, T., Petrie, C. (2020). Feedback Quality in an Aligned Teacher-Training Program. *Family medicine*, 52 (5), 346–351. [10.22454/FamMed.2020.895658](https://doi.org/10.22454/FamMed.2020.895658)
- Chen, H. C., Wamsley, M. A., Azzam, A., Julian, K., Irby, D. M., O'Sullivan, P. S. (2017). The Health Professions Education Pathway: Preparing Students, Residents, and Fellows to Become Future Educators. *Teaching and Learning in Medicine*, 29 (2), 216–227. [10.1080/10401334.2016.1230500](https://doi.org/10.1080/10401334.2016.1230500)
- Griewatz, J., Simon, M., Lammerding-Koepfel, M. (2017). Competency-based teacher training: A systematic revision of a proven programme in medical didactics. *GMS Journal for Medical Education*, 34 (4), 44. [10.3205/zma001121](https://doi.org/10.3205/zma001121).
- Habboush, Y., Stoner, A., Torres, C., Beidas, S. (2019). Implementing a clinical-educator curriculum to enrich internal medicine residents' teaching capacity. *BMC Medical Education*, 19. [10.1186/s12909-019-1888-0](https://doi.org/10.1186/s12909-019-1888-0).
- Lopina, N., Zhuravlyova, L. (2019). The Organization of Information and Educational Web-space of the Clinical Department of the Medical Educational Institution. *The Educational Review. USA*, 3 (5), 43–49. <http://dx.doi.org/10.26855/er.2019.05.001>
- Mann, K. V., Sutton, E., Frank, B. (2007). Twelve tips for preparing residents as teachers. *Medical Teacher*, 29 (4), 301–306. [10.1080/01421590701477431](https://doi.org/10.1080/01421590701477431).
- McKeon, B. A., Ricciotti, H. A., Sandora, T. J., Ramani, S., Pels, R., Miloslavsky, E. M., Haviland, M. J., Cho, T. A. (2019). A Consensus Guideline to Support Resident-as-Teacher Programs and Enhance the Culture of Teaching and Learning. *Journal of Graduate Medical Education*, 11 (3), 313–318. [10.4300/JGME-D-18-00612.1](https://doi.org/10.4300/JGME-D-18-00612.1).
- McLean, M., Cilliers, F., Van Wyk, J. M. (2008). Faculty development: yesterday, today and tomorrow. *Medical Teacher*, 30 (6), 555–584. [10.1080/01421590802109834](https://doi.org/10.1080/01421590802109834).
- Olasoji, H. O., Mu'azu, A. B., Garba, M. H. (2019). A study of clinical teachers' attitude to teaching and perceived learning needs in a medical college in Nigeria. *Advances in Medical Education and Practice*, 10, 605–617. [10.2147/AMEP.S171550](https://doi.org/10.2147/AMEP.S171550).

- Ruesseler, M., Obertacke, U. (2011). Teaching in daily clinical practice: how to teach in a clinical setting. *European Journal of Trauma and Emergency Surgery*, 37 (3), 313. 10.1007/s00068-011-0088-3.
- Sadeghi, R., Heshmati, H. (2019). Innovative methods in teaching college health education course: A systematic review. *Journal of Education and Health Promotion*, 8, 103. 10.4103/jehp.jehp_357_18.
- Sinclair, P., Kable, A., Levett-Jones, T. (2015). The effectiveness of internet-based e-learning on clinician behavior and patient outcomes: a systematic review protocol. *JBI Database of Systematic Reviews and Implementation Reports*, 13 (1), 52–64. 10.11124/jbisrir-2015-1919.
- Simpson, D., Marcadante, K., Morzinski, J., Meurer, L., McLaughlin, C., Lamb, G., Janik, T., Currey, L. (2006). Fifteen years of aligning faculty development with primary care clinician-educator roles and academic advancement at the Medical College of Wisconsin. *Academic Medicine*, 81 (11), 945–953. 10.1097/01.ACM.0000242585.59705.da.
- Sonntag, U., Peters, H., Schnabel, K. P., Breckwolddt, J. (2017). 10 years of didactic training for novices in medical education at Charité. *GMS Journal for Medical Education*, 34 (4), 39. 10.3205/zma001116.
- Soriano, R. P., Blatt, B., Coplit, L. et al. (2010). Teaching Medical Students How to Teach: A National Survey of Students-as-Teachers Programs in U.S. Medical Schools. *Academic medicine: journal of the Association of American Medical Colleges*, 85 (11), 1725–1731. 10.1097/ACM.0b013e3181f53273
- Steinert, Y., Naismith, L., Mann, K. (2012). Faculty development initiatives designed to promote leadership in medical education. *A BEME systematic review: BEME Guide No. 19. Medical teacher*, 34 (6), 483–503. 10.3109/0142159X.2012.680937.
- Wilkerson, L., Irby, D. M. (1998). Strategies for improving teaching practices: a comprehensive approach to faculty development. *Academic Medicine*, 73 (4), 387–396. 10.1097/00001888-199804000-00011.

**ПРОГРАММА ПОВЫШЕНИЯ КВАЛИФИКАЦИИ
ПРЕПОДАВАТЕЛЕЙ ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЙ
(НА ПРИМЕРЕ ЭЛЕКТРОННОГО УЧЕБНОГО КУРСА
«ОСНОВЫ МЕТОДОЛОГИИ РАЗРАБОТКИ ЭЛЕКТРОННЫХ КУРСОВ
В СФЕРЕ МЕДИЦИНСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ»)**

Лопина Наталия, методист 1-ой категории, кандидат медицинских наук,
Харьковский национальный медицинский университет,
пр. Науки, 4, 61022 Харьков, Украина,
nataliia.lopin@gmail.com

Цель статьи – продемонстрировать программу пилотного дистанционного курса «Основы методологии разработки электронных курсов в сфере медицинского образования» для повышения квалификации преподавателей высших медицинских учебных заведений по использованию информационно-образовательных веб-технологий с учетом современных тенденций развития образования и потребностей здравоохранения.

Методы оценки эффективности обучения – проведение анкетирования (опросов) до и после учебного курса, а также количественный анализ электронных курсов на платформе дистанционного обучения.

Результатом обучения в курсе было создание 646 электронных учебных курсов в кафедральных категориях с размещением в них методической информации для студентов. Результаты анкетирования 109 преподавателей показали, что большинство респондентов – 108 преподавателям (99,08%) было удобно работать в электронном курсе; 108 преподавателей (99,08%) подтвердили, что их дисциплинировала необходимость сдачи работ на проверку в каждой теме электронного учебного курса; 97 преподавателям (88,99%), проходивших обучение на курсе, удавалось сразу имплементировать полученные знания в повседневную педагогическую работу; большинство преподавателей, завершившие обучение на курсе, оценили свой уровень знаний по методологии разработки электронных курсов в сфере медицинского образования на «хорошо» (62 человека – 56,88%), 37 (33,94%) преподавателей – на «отлично».

Опыт проведения тренингов повышения квалификации в сфере медицинского образования может стать основой реализации общегосударственной стратегии непрерывного медицинского образования, создания качественного образовательного контента, как для додипломного, так и последипломного этапов обучения.

Ключевые слова: медицинское образование; методология разработки электронных курсов; непрерывное профессиональное развитие медицинских работников; программа повышения квалификации педагогов учреждений высшего медицинского образования; программа подготовки медицинских педагогов; электронный учебный курс.

**TRAINING PROGRAM FOR TEACHERS
OF THE HEALTH EDUCATION INSTITUTIONS
(ON THE EXAMPLE OF THE ELECTRONIC TRAINING COURSE
«FUNDAMENTALS OF THE METHODOLOGY OF THE DEVELOPMENT
OF THE ELECTRONIC COURSE IN THE FIELD OF MEDICAL EDUCATION»)**

Lopina Nataliia, Methodist 1 category, PhD in Medicine,
Kharkiv National Medical University,
4 Nauki Ave, 61022 Kharkiv, Ukraine,
nataliia.lopina@gmail.com

The purpose of the article is to demonstrate the program of the pilot distance course «Fundamentals of the methodology of the development of the electronic course in the field of medical education» to improve the qualifications of teachers of higher medical educational institutions in the use of information and educational web technologies, taking into account modern trends in the development of education and health needs.

Methods for assessing the effectiveness of training – questionnaires before and after the training course, the number of electronic courses in the distance-learning platform.

As a result of training in the course, the creation of 646 electronic training courses in department categories was started with the placement of methodological information for students in them. According to the survey of 109 teachers, the majority of respondents - 108 teachers (99.08%) confirmed that it was convenient for them to work in the electronic course; the majority of teachers – 108 teachers (99.08%) confirmed that they were disciplined by the need to submit work for verification in each topic of the e-learning course; most of the teachers 97 (88.99%) who were trained in the course were able to immediately implement the acquired knowledge into everyday pedagogical work; the majority of teachers who completed training in the course assessed their level of knowledge on the methodology for the development of electronic courses in the field of medical education «Good» – 62 (56.88%), 37 teachers – «Excellent» (33.94%).

The experience of conducting professional development training in the field of medical education can become the basis for the implementation of the national strategy of continuous medical education, the creation of high-quality educational content, both for undergraduate and postgraduate stages of training.

Keywords: *advanced training program for teachers of higher medical education; continuous professional development of medical workers; electronic training course; medical education; methodology for developing electronic training courses; training program for medical teachers.*

Стаття надійшла до редакції 30.06.2020

Прийнято до друку 24.09.2020

UDC 378.046.2

Natalia Mospan

ORCID ID 0000-0001-8610-7965

Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Professor,
Professor of English Philology and Translation Department,
Borys Grinchenko Kyiv University, 13-b Tymoshenko Str.,
04212 Kyiv, Ukraine, Monavik@ukr.net

Valentina Slipchuk

ORCID ID 0000-0002-9552-029X

Doctor of Sciences in Pedagogy, Associate Professor,
Professor of the Department of Medical and General Chemistry,
Bohomolets National Medical University,
13 Shevchenko Blvd, 01601 Kyiv, Ukraine, slipchukvl@gmail.com

INTERNATIONAL STUDENTS IN HIGHER EDUCATION MEDICAL INSTITUTIONS IN UKRAINE: CURRENT STATE OF PLAY AND PROSPECTS

The present study explores current state of play of international medical student population in Ukraine. Their number in national medical universities has been constantly rising since 2006. Ukraine is a country of international medical students' destination for higher medical or pharmaceutical education. Ukraine is not only one of the biggest suppliers of international students to the European Union in European Higher Education Area, but it is also a host country for international students primarily from Asia and Africa. The survey aimed at studying international medical students' current needs and perspectives was conducted at Bogomolets National Medical University in 2019. The university is chosen as it is situated in the capital city. Sample was composed of 60 first-year international medical students, chosen at a random. It allowed students to provide feedback on their country of origin, educational background, preferences, satisfaction in quality of educational service in a host country, ways of financing the study and future career plans. Among the reasons of international students' choice of Ukraine as a place for study are their preference of the country, high quality education, friends' advice and geographical location. The research results show that international medical students consider Ukraine not only as high quality medical education provider but as perspective country for postgraduate employment. The research results allow us to hypothesise that the current needs and perspectives of international medical students at one medical university are likely to be typical for other national medical universities and for Ukraine in whole. It is concluded, that increasing international students' population requires regular monitoring and special researches by universities and government. These measures will make benefits in international university strategy and national educational policy coordination.

Keywords: employment; higher medical education; international medical students; medical universities; survey of students' needs and perspectives.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.7>

Introduction. Globalization and internationalization make a huge impact on the development of higher education in the world. The Bologna Process was started to modernise European higher education systems in accordance to these challenges. The Bologna Process aims at the harmonisation of academic standards and the mutual recognition of degrees across Europe in order to increase mobility and competitiveness. One of the results of these processes is increasing the international students' amount. They have to solve many problems in European higher education institutions: potential (fill the gap in human resource shortages), financial (an alternative source of profit in the condition of university

autonomy), qualitative (provide educational service of high quality). According to the Bologna Process Implementation Report 2018, that presents the number of outward degree mobile students inside and outside the EHEA, around 810 000 students from EHEA countries are studying abroad. Such big EHEA countries as Germany, France, Ukraine and Italy show the highest numbers of outgoing mobile students. For Ukraine – it is 65% (European Commission, 2018, p. 255). Among the top 8 countries that cover half of the total outward mobility flows are Germany that accounts 12.3%, Ukraine – 7.7%, France – 7.5% and Italy – 6.5% of the outward mobile students within the EHEA (European Commission, 2018, p. 256).

In these processes, medicine has been granted an

exceptional status. Europe has around 440 medical schools that produce 70,000 medical graduates every year (Medical Research Education in Europe, 2012, p. 3). Medical schools in England are able to fill up to 7.5% of their places with overseas students from outside of the European Union. These students pay the full cost of their tuition and living costs at medical school (Expansion of Undergraduate Medical Education, p.6). According to the British Medical Association (BMA) report for 2014–2015 «international students paid an estimated £4.8 billion in tuition fees to UK universities. This accounts for over 14% of total university income. Some 88% – £4.2 billion – of this fee income was paid by students from outside the EU» (Migration Advisory Committee Call for Evidence, 2017, p. 1). «Any fall in the number of non-EU students to UK medical schools has serious consequences for medical school funding, as non-EU students pay, in England, fees of between £25,000 and £35,000 per year» (Migration Advisory Committee Call for Evidence, 2017, p. 2). However, the latest data shows that «the overall number of applicants from the EU was static (in 2018), remaining at 6,610. And for medicine, the number of EU applicants fell from 1,800 to 1,660. The fall comes despite the government's confirmation in July that EU students enrolling in English universities in the first academic year after Brexit will pay the same tuition fees as British students» (Busby, 2018). This evidence highlights the importance of international students for financial support of European HEIs.

While the international student mobility appears at a risk of decrease in the EU, the number of foreign student population tend to be increased in other countries. As the recent researches show «the number of students from Asian and African countries to study medicine in China has been on the rise» (Li & Sun, 2019); «over 600 international medical students commence training in Australian medical schools each year» (Breen & Birrell, 2020). In Ukraine we can observe the situation when since the entering the Bologna process in 2005 the international students' availability has become a part of national educational policy. The data for 2017 indicates that «64,000 foreigners attend universities in Ukraine. Despite war and economic uncertainty, international students flood into Ukraine every year. One of the appeals is a cheap education for starters. Even the typically pricey medical schools in Ukraine cost students only from \$3,000 to \$5,000 per year. In 2016, the top providers of foreign students to Ukrainian universities were Azerbaijan, Turkmenistan, India, Nigeria, Morocco, Georgia, Jordan, Iraq, China and Uzbekistan» (Romanenko, 2017).

International medical students when appear in a host country need to have adaptation to unknown cultural environment. The way in which cultural background impacts the international student's experience is an issue of current researches (Huhn, et al., 2018; Herrmann-Werner, et al, 2018; Byrne, et al., 2019; Iorga, et al, 2020), as well as international medical students' attitude toward educational methods (Potočnjak, et al, 2018).

Research Focus. The study concentrates in particular on services for international medical students, because in Ukraine medicine as a field is more attractive for international students.

We would like to note, that while working at this issue we met the difference in definition of the key term – «international students» in European and Ukrainian educational discourse. Thus, in Europe the term «international students» refers to non-European students. «International students are those who have gained their previous qualification from a country outside of Europe. It is precisely these full degree-seeking students that are likely to have additional support needs compared to all other foreign students» (Kelo et al., 2010, p. 23). «'International student' means a third-country national who has been accepted by a higher education institution and is admitted to the territory of a Member State to pursue as a main activity a full-time course of study leading to a higher education qualification ...» (Attracting and retaining international students, 2018, p. 6).

In Ukraine the term «international students» refers to all foreign students, non-citizens of Ukraine (Law on Higher education of Ukraine, 2014; Sysioieva & Mospan, 2015). Thus, the term «foreign students» is more common in national official documents in higher education field. Therefore, for the purposes of this article, international students are defined as foreign students, non-citizens of Ukraine.

Furthermore, this article focuses on several levels of analysis. First, there is an attempt to provide an overview of current state of play in national educational policy in the provision of international medical student services. The article also aims to shed light on the quantity of international medical students in Ukrainian medical HEIs. And finally, the perspectives of the international medical students are presented and analysed in an effort to make sense of their needs, satisfaction and future career plans. The research questions were: What is a current situation with international medical students in Ukraine? Why do they choose Ukraine for medical education? What are their preferences, needs or employment perspectives?

Research Methodology. The research objectives were identified through the following primary methods: 1) theoretical literature review of the existing materials available on that problem: in particular, national publications, educational reports and legislative documents; official site of Bogomolets National Medical University as a place for conducting student survey. The university is chosen as trends in increasing international students' population have been observed here for recent years; 2) a quantitative student survey was designed and conducted for data collecting for this article. A simple random technique has been used for sampling.

1) Theoretical literature review makes it possible to analyse current national educational policy and to collect data of the quantity of international medical

students in Ukrainian medical HEIs for 2015–2016. An official site of Bogomolets National Medical University was used for examining number of international medical students for 2015–2019.

2) The 10-question online questionnaire was designed in Google Forms format and administered online for about 100 first-year international medical students (at a random) in Bogomolets National Medical University in the beginning of academic year, September – October, 2019. As one part of the first-year international students is doing the course in English and other part – in Ukrainian, the questionnaire was provided in English (it was responded by 48 students) and in Ukrainian (it was responded by 12 students). As a result, the survey is based on responses from 60 first-year international medical students in Bogomolets National Medical University in 2019. It has become a piloting survey that, on example of one university, allowed students to provide feedback on their country of origin, educational background, needs, preferences, experience, satisfaction with educational services at their host institution, ways of financing the study and their future career plans.

The collected data and questionnaire responses were analysed using predominantly quantitative methods. 1) The collected data of the quantity of international medical students in Ukrainian medical HEIs for 2015–2016 was summarised and resulted in tables and diagrams. 2) For the questionnaires responses analysis the collected data was calculated, summarised and presented in diagrams for better visual perception.

Research Results. In Ukraine nowadays, one of the problems in modernizing the higher medical education is

to reach a compromise between national higher education traditions in the field of pharmaceutical education and the challenges of globalization, internationalisation and Europeanization in higher education.

Prospective directions of medical education modernization in pharmaceutical field have been caused by important changes in the state policy since 2014. These include: higher education democracy, medical university autonomy, changes in employment of graduates, classroom load reduction for teaching staff in pharmaceutical industry, providing vocational training of master of pharmacy, privileged students reduction, Ukrainian diplomas recognition in the world, increasing of satisfactory consumers of educational services in pharmaceutical industry, the national medical universities entry in the international rankings of HEIs, increasing the number of foreign students, teaching staff training on the British Council programmes to improve the quality of teaching and science, increasing publications in international science databases, launching an automated control system in national medical universities, students' practical training in university clinics (postgraduate education), providing basic international course-books in educational process (Amosova, 2017).

The increasing of foreign students' number in national medical universities is considered to be one of the prospective directions of medical education modernization in Ukraine. In 2014–2015 in Ukrainian HEIs 21389 foreign students studied from 124 countries. And their number has been constantly increasing since 2006 (See Fig.1) (Fisun, 2015).

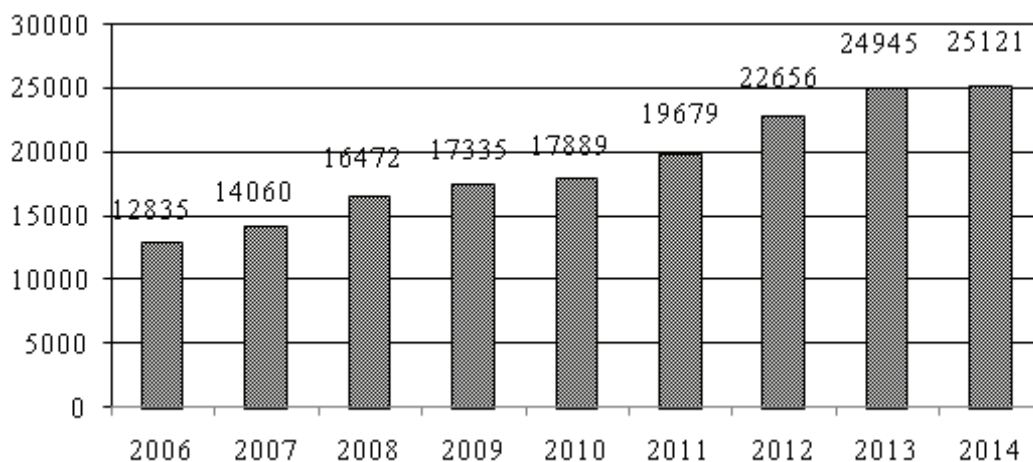

Figure 1. Dynamics of foreign students' enrolment in medical universities of Ukraine (2006–2014)

In 2014–2015 in Ukraine, 19973 foreign students obtained professional training in health care in national medical universities. Master programmes in «Pharmacy» for foreign students were provided by the following medical universities of Ukraine: National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya; Donetsk National Medical University; Dnipropetrovsk State Medical Academy; Zaporizhzhya State Medical University; Ivano-Frankivsk National

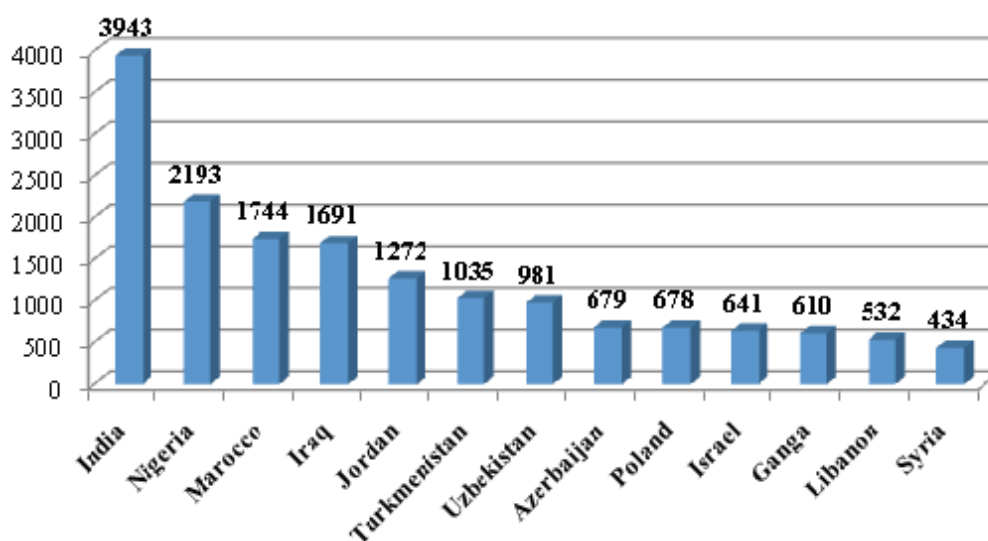
Medical University; Danylo Halytsky Lviv National Medical University; Lugansk State Medical University; National University of Pharmacy; Bogomolets National Medical University; Odessa National Medical University; I. Horbachevsky Ternopil National Medical University. The largest number of foreign students obtains Master programmes in «Pharmacy» at the National University of Pharmacy (See Table 1).

Foreign students number in medical universities in Ukraine (2014–2015)

№	Medical university	Number of foreign students
1	Kharkiv National Medical University	3296
2	Odessa National Medical University	2553
3	National Pirogov Memorial Medical University, Vinnytsya	1897
4	Zaporizhzhya State Medical University	1761
5	Ivano-Frankivsk National Medical University	1727
6	Dnipropetrovsk State Medical Academy	1673
7	Bogomolets National Medical University	1504
8	National University of Pharmacy	1478
9	I. Horbachevsky Ternopil National Medical University	1179
10	Danylo Halytsky Lviv National Medical University	1046
11	Bukovinian State Medical University	997
12	Ukrainian State Medical Dental Academy	862
Total		19973

In 2014–2015 professional training in health care obtained foreign students from 13 countries in medical universities of Ukraine. The top 3 countries

were India (3943 students), Nigeria (2193 students) and Morocco (1744 students) (See Fig. 2) (Slipchuk, 2019).

Figure 2. Foreign students' country origin in medical universities of Ukraine (2006–2014)

In Ukraine among the leaders in providing postgraduate education and medical internships for foreign students are Kharkiv Medical Academy of

Postgraduate Education and Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education.

Foreign postgraduates number in medical universities in Ukraine (2014–2015)

№	Medical Universities of Postgraduate Education	Number of foreign students
1	Kharkiv Medical Academy of Postgraduate Education	272
2	Shupyk National Medical Academy of Postgraduate Education	227
3	Bogomolets National Medical University	131
4	Zaporizhzhya Medical Academy of Postgraduate Education	70
Total		700

We would like to note, that since 2015 in Bogomolets National Medical University have been observed the trends in increasing the number of foreign students in Master and postgraduate programmes, taught in English. Thus, in 2015 1513 foreign students (among them 738 were taught in English) were enrolled, in 2016 – 1719 foreign students (among them 1022 were taught in English), in 2017 – all 930 foreign students obtained programmes in English (Slipchuk, 2018). In 2018 – 2242 foreign students and in 2019 3160 foreign students were enrolled (Vlasenko, 2019).

These trends focus our research on studying current needs (country of origin, educational background,

course preferences, satisfaction, ways of study funding) and perspectives (future career plans) of international medical students in Bogomolets National Medical University. We strongly believe that the results of one university, situated in the capital of the country, can reflect the general situation in Ukraine. Thus, the survey conducted in Bogomolets National Medical University in 2019 found the following:

1. Enrolment of international students by origin shows that they mainly come from Asia, Africa and former Soviet Union Republics. Top countries of origin of international students are Iran, Egypt and Morocco (See Fig. 3).

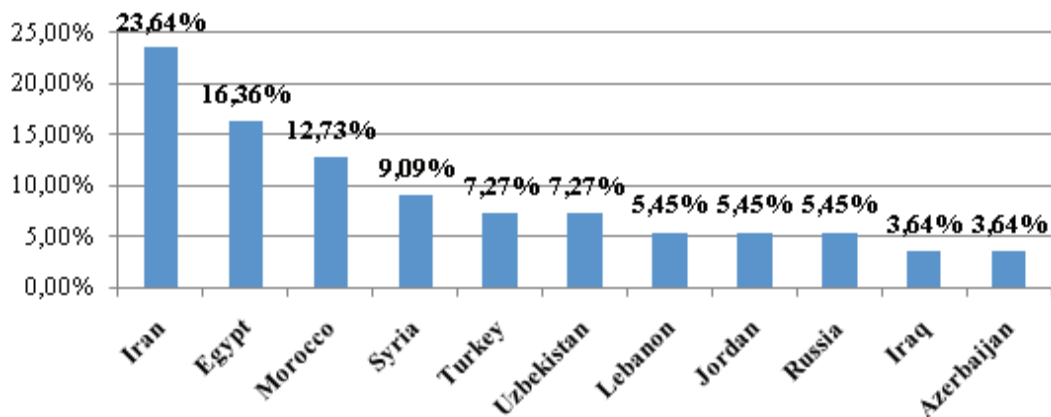

Figure 3. Enrolment of international students by origin in 2019

1. Education background of international medical students shows that they have completed secondary education – they can speak foreign language (predominantly English) and are good at Maths (58,62%

chose it for entrance interview). Among other subjects that international medical students choose for the interview for the university are Biology (51,72%) and Chemistry (41,38%) (See Fig. 3–4).

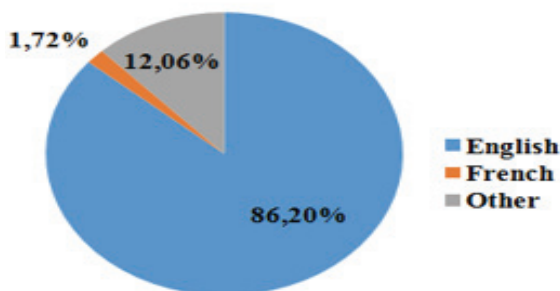

Figure 3. Speaking foreign language

2. The language of entrance interview was suggested in English and Ukrainian. English as a language for communication at the interview was chosen by those international medical students, who chose the course in English – 79,31% (46 respondents). Ukrainian for the interview was chosen by those international medical students, who chose the course in Ukrainian – 20,69% (12 respondents). That shows that English-taught courses are becoming more demanded by foreigners and need to be developed in future in Bogomolets National Medical University.

3. Ukraine as a country of international medical students' destination for higher medical or

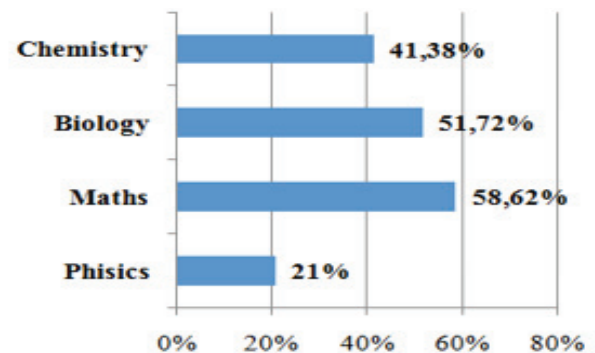

Figure 4. Interview subjects

pharmaceutical education. Among the reasons of international students' choice of Ukraine as a place for study are enjoy the country (36,20%), high quality education and friends' advice (31,03%), geographical location (25,86%) (See Fig. 5). That indicates that while choosing the country for education international students rely predominantly on the experience of the previous international students' population who are likely to have learned or have visited Ukraine before. They were and are satisfied with high quality medical education. Geographical location of the country plays an important role either as it can be a good spot for further student or job mobility.

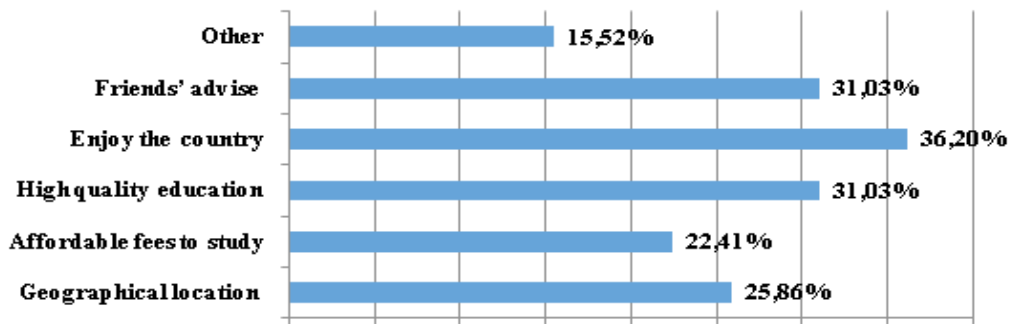

Figure 5. Reasons for higher education in Ukraine for international medical students

4. Bogomolets National Medical University as an institution of obtaining higher medical or pharmaceutical education by international students. Among the reasons of international students' choice of Bogomolets National Medical University as a place for study are the following: friends' advice (50%), high quality education (41,38%) and course information (20,70%) (See Fig. 6). That indicates that while choosing the country for education

international students also rely predominantly on the experience of the previous international students' population who are likely to have learned in Bogomolets National Medical University before. They were and are satisfied with high quality medical education at that university. Course information plays an important role as well in attracting new international customers of educational medical service.

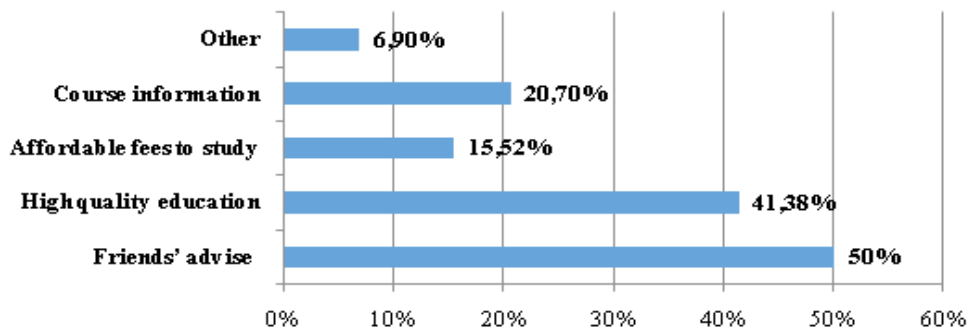

Figure 6. Reasons for higher education in Bogomolets National Medical University

5. The most demanded programme by international medical students at Bogomolets National Medical University in 2019 is «Dentistry». Among such provided

programmes as «Medicine», «Pharmacy» and «Dentistry» – the last was chosen by majority of respondents (82,76%) (See Fig.7).

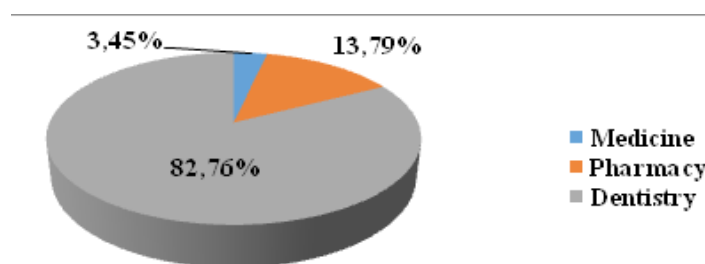

Figure 7. Demanded programmes by international medical students

6. The way to finance the study by international medical students is predominantly parent's money

(87,72%). Such ways as student grants (3,51%) and state funding (1,75%) are less common (See Fig.8).

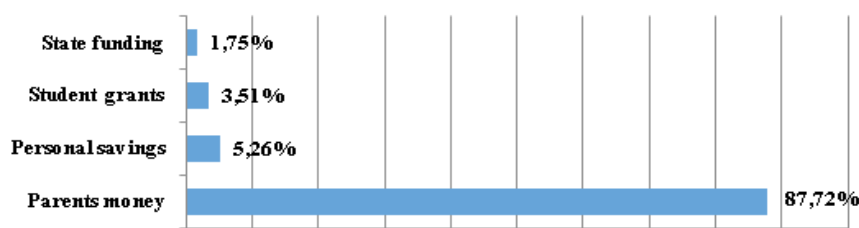

Figure 8. Ways to finance the study

7. The future career plans of international medical students show that the majority of them are planning to come back home and be employed there (43,86%), while 29,82% of respondents have other plans. It is important

to note, that 15,79% of respondents consider Ukraine as their future place of employment. The EU as a future work destination attracts minority of respondents – 10,53% (See Fig.9).

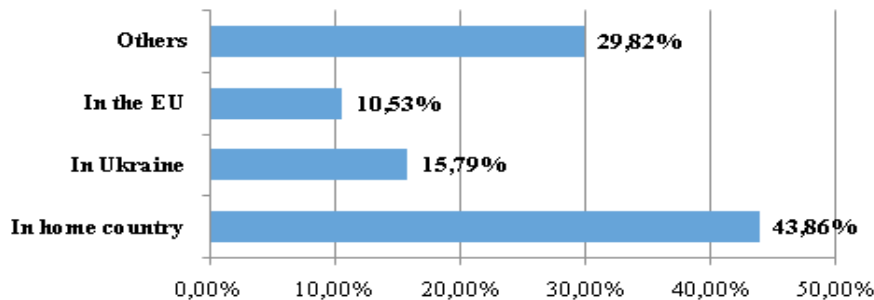

Figure 9. Career plans of international medical students

Discussion. This research aimed at analyzing current state of play of international medical student population in Ukraine. The study shows that increasing number of foreign students is one of the prospective directions of higher medical education modernization in Ukraine. The number of foreign students in medical universities of Ukraine has been constantly rising since 2006. Top 3 countries of origin of international students in Ukraine are India, Nigeria and Morocco. The Master programmes for international medical students are provided by 12 national medical universities, among which Kharkiv National Medical University is the leader in medical higher education services. Furthermore, since 2015, trends in increasing international students in Master and postgraduate programmes, taught in English, have been observed in Bogomolets National Medical University in Kiev. These trends allowed us to provide a survey to study country of origin, educational background, course preferences, satisfaction, ways of study funding and future career plans of international medical students in Bogomolets National Medical University.

According to the survey results we may conclude that in Bogomolets National Medical University top countries of origin of international medical students are Iran, Egypt and Morocco. Speaking English and knowing Maths and Chemistry make an evidence of completed secondary education at international medical students. 79,31% of international students choose courses taught in English. That makes provision of the same courses in Ukrainian for foreign students less demanded. Among the reasons of international students' choice of Ukraine as a place for study are their preference of the country, high quality education, friends' advice and geographical location. That indicates that while choosing the country for education international medical students rely predominantly on the experience of the previous international students' generation who are likely to have learnt or have visited Ukraine before. They were and are satisfied with high quality education at national medical universities. Among the reasons of international students' choice of Bogomolets National Medical University as a place

for study are friends' advice, high quality education and course information. That evidences that while choosing the university, international students also rely predominantly on the experience of the previous international students' generation who are likely to have learnt in Bogomolets National Medical University before. The most demanded programme by international students at Bogomolets National Medical University in 2019 is «Dentistry». The way to finance the study by international students is predominantly parent's money. Such ways as student grants and state funding are less typical. The future career plans of international medical students show that the majority of them are planning to come back home and be employed there. It is important to note, that 15,79% of respondents consider Ukraine as their future place of employment. The EU as a future work destination is less popular.

The main finding of the study is that international medical students consider Ukraine not only as high quality medical education provider but as perspective country for postgraduate employment.

Limitations. This study has certain limitations. The first limitation is the low response rate. From expected 100 students only 60 students sent their responses. The rest ones were less likely to participate in the survey due to unknown reasons. Another weakness is one university as a place of conducting the survey. However, the research results allow us to hypothesise that the current needs and perspectives of international medical students at one medical university are likely to be typical for other national medical universities and for Ukraine in whole. This hypothesis will be proved or disapproved in the future researches.

Conclusion. The findings of the study show that Ukraine is not only one of the biggest suppliers of international students to the European Union in EHEA, but it is also a host country for international students primarily from Asia and Africa. Ukraine as a study destination attracts international medical students, first, by high quality education and then, by affordable tuition fees. English-taught programmes are becoming more demanded by international medical students.

Some of them even consider Ukraine as a place of future employment. In conclusion we should say, that due to increasing international students' population in national medical universities their current needs and perspectives demand regular monitoring and special researches from universities and government. We believe that these measures will make benefits in international university strategy and national educational policy coordination.

References

- Attracting and retaining international students in the EU Common Template for EMN Study* (2019). https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/08a_estonia_attracting_retaining_students_final_en.pdf
- Breen, K., Birrell, B. (2020). Selling medical education to international students: time for review. *Internal Medicine Journal*, 50 (5), 635–637. 10.1111/imj.14821
- Busby, E. (2018). Number of EU applicants to UK medical schools falls to lowest point in decade, figures show. *Independent*. Thursday, 25 October. <https://www.independent.co.uk/news/education/education-news/students-university-medicine-health-brexit-latest-undergraduate-ucas-admissions-a8601121.html>
- Byrne, E., et al. (2019). 'A melting pot of cultures' – challenges in social adaptation and interactions amongst international medical students. *BMC Medical Education*, 19 (1). 10.1186/s12909-019-1514-1
- European Commission/EACEA/Eurydice* (2018). The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. Publications Office of the European Union. https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/bologna_internet_0.pdf
- Expansion of Undergraduate Medical Education. A consultation on how to maximise the benefits from the increases in medical student numbers.* (2017). https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/600835/Medical_expansion_rev_A.pdf
- Herrmann-Werner, A. et al. (2018). Reducing Stress and Promoting Social Integration of International Medical Students through a Tandem Program: Results of a Prospective-Program Evaluation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15 (9). 10.3390/ijerph15091959
- Huhn, D., et al. (2018). A Comparison of Stress Perception in International and Local First Semester Medical Students Using Psychometric, Psychophysiological, and Humoral Methods. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15 (12). 10.3390/ijerph15122820
- Iorga, M., et al. (2020). Factors Associated with Acculturative Stress among International Medical Students. *BioMed Research International*. 10.1155/2020/2564725
- Kelo, M., Rogers, T., & Rumbley, L. E. (2010). *International Student Support in European Higher Education. Needs, Solutions, and Challenges*. https://aca-secretariat.be/post_other_pub/international-student-support-in-european-higher-education-needs-solutions-and-challenges/
- Li, W., Sun, H. (2019). Migration intentions of Asian and African medical students educated in China: a cross-sectional study. *Human Resources for Health*, 17 (1). 10.1186/s12960-019-0431-z
- Medical Research Education in Europe. (2012). *Science Policy Briefing*. September, 20. http://archives.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/spb46_MedResEurope.pdf
- Migration Advisory Committee Call for Evidence: the impact of international students in the UK* (2017). <https://www.bma.org.uk/-/media/files/pdfs/collective%20voice/influence/uk%20governments/consultation-response-mac-students-commission-august-2017.pdf?la=en>
- Potočnjak, I. et al. (2018). The attitudes of international medical students toward educational methods and styles applied in a 6-year longitudinal course in fundamentals of medical skills in Croatia. *Croatian Medical Journal*, 59 (5), 267–273. 10.3325/cmj.2018.59.267
- Romanenko, M. (2017). 64,000 foreigners attend universities in Ukraine. *Kyiv Post. Ukraine's Global Voice*. Feb. 9. <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/64000-foreigners-attend-universities-ukraine.html>
- Sysoieva, S., Mospan, N. (2015). New Law of Higher Education in Ukraine: innovations and risks. *Didactica Slovenica*, 30 (3–4), 166–174. http://www.pedagoska-obzorja.si/revija/Vsebine/PDF/DSPO_2015_30_03.pdf
- Amosova, K. M. (2017). *Pro stan ukrajinskoyi vishoyi medichnoyi osviti, vikliki chasu i napryami rozvitku: dosvid NMU imeni O. O. Bogomolcya i propoziciji do derzhavnoyi politiki [Ukrainian higher medical education status, challenges and development: experience of Bogomolets National Medical University and political proposals]*. <https://nmuofficial.com/wp-content/uploads/2017/02/PREZENTACIA.pdf>
- Vlasenko, O. M. (2019). *Pidsumki navchalno-metodichnoyi roboti universitetu za 2018/2019 n. r. i prioritetni zavdannya na 2019/2020 n.r. [Results of educational and methodological work of Bogomolets National Medical University for 2018/2019 and priorities for 2019/2020]*. <https://drive.google.com/file/d/134fs0VKr1zfPtcEOmwEOt4L9GeuL4UDm/view>
- Zakon Ukrainy «Pro vishchu osvitu» [Law of Ukraine On Higher Education]* (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Slipchuk, V. L. (2019). Formuvannya komunikativnih kompetentnostej inozemnih studentiv u zakladah vishoyi medichnoyi osviti Ukrayini [Development of Communicative Competences of Foreign Students in Higher

Medical Education Institutes in Ukraine]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 2, 52–57. <http://dx.doi.org/10.28925/1609-8595.2019.2.5257>.
Fisun, Y. I. (2015). *Organization of foreign students training in the current academic year. Report.*

Література

- Attracting and retaining international students in the EU Common Template for EMN Study. 2019. URL: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/08a_estonia_attracting_retaining_students_final_en.pdf (дата звернення: 10.09.2020)
- Breen K., Birrell B. Selling medical education to international students: time for review. *Internal Medicine Journal*. 2020. № 50 (5). P. 635–637. DOI: 10.1111/imj.14821
- Busby E. Number of EU applicants to UK medical schools falls to lowest point in decade, figures show. *Independent*. 2018. Thursday, 25 October. URL: <https://www.independent.co.uk/news/education/education-news/students-university-medicine-health-brexite-latest-undergraduate-ucas-admissions-a8601121.html> (дата звернення: 10.09.2020)
- Byrne E. et al. 'A melting pot of cultures' – challenges in social adaptation and interactions amongst international medical students. *BMC Medical Education*. 2019. № 19 (1). DOI: 10.1186/s12909-019-1514-1
- European Commission/EACEA/Eurydice. The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report. Luxembourg: Publications Office of the European Union, 2018. URL: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/sites/eurydice/files/bologna_internet_0.pdf (дата звернення: 12.09.2020)
- Expansion of Undergraduate Medical Education. A consultation on how to maximise the benefits from the increases in medical student numbers. 2017. URL: https://assets.publishing.service.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/600835/Medical_expansion_rev_A.pdf (дата звернення: 10.09.2020)
- Herrmann-Werner A. et al. Reducing Stress and Promoting Social Integration of International Medical Students through a Tandem Program: Results of a Prospective-Program Evaluation. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018. № 15 (9). DOI: 10.3390/ijerph15091959
- Huhn D. et al. A Comparison of Stress Perception in International and Local First Semester Medical Students Using Psychometric, Psychophysiological, and Humoral Methods. *International Journal of Environmental Research and Public Health*. 2018. № 15 (12). DOI: 10.3390/ijerph15122820
- Iorga M., et al. Factors Associated with Acculturative Stress among International Medical Students. *BioMed Research International*. 2020. DOI: 10.1155/2020/2564725
- Kelo M., Rogers T., & Rumbley L. E. *International Student Support in European Higher Education. Needs, Solutions, and Challenges*. 2010. URL: https://aca-secretariat.be/post_other_pub/international-student-support-in-european-higher-education-needs-solutions-and-challenges/ (дата звернення: 01.09.2020)
- Li W., Sun H. Migration intentions of Asian and African medical students educated in China: a cross-sectional study. *Human Resources for Health*. 2019. № 17 (1). DOI: 10.1186/s12960-019-0431-z
- Medical Research Education in Europe. *Science Policy Briefing*. 2012. September. 20. URL: http://archives.esf.org/fileadmin/Public_documents/Publications/spb46_MedResEurope.pdf (дата звернення: 01.09.2020)
- Migration Advisory Committee Call for Evidence: the impact of international students in the UK. 2017. URL: <https://www.bma.org.uk/-/media/files/pdfs/collective%20voice/influence/uk%20governments/consultation-response-mac-students-commission-august-2017.pdf?la=en> (дата звернення: 10.09.2020)
- Potočnjak I. et al. The attitudes of international medical students toward educational methods and styles applied in a 6-year longitudinal course in fundamentals of medical skills in Croatia. *Croatian Medical Journal*. 2018. № 59 (5). P. 267–273. DOI: 10.3325/cmj.2018.59.267
- Romanenko M. 64,000 foreigners attend universities in Ukraine. *Kyiv Post. Ukraine's Global Voice*. 2017. Feb. 9. URL: <https://www.kyivpost.com/ukraine-politics/64000-foreigners-attend-universities-ukraine.html> (дата звернення: 07.09.2020)
- Sysoieva S., Mospan N. New Law of Higher Education in Ukraine: innovations and risks. *Didactica Slovenica*. 2015. № 30 (3–4). P. 166–174. URL: http://www.pedagoska-obzorja.si/revija/Vsebine/PDF/DSPO_2015_30_03.pdf (дата звернення: 01.09.2020)
- Амосова К. Про стан української вищої медичної освіти, виклики часу і напрями розвитку: досвід НМУ імені О. О. Богомольця і пропозиції до державної політики. 2017. URL: <https://nmuofficial.com/wp-content/uploads/2017/02/PREZENTACIA.pdf> (дата звернення: 14.09.2020)
- Власенко О. М. Підсумки навчально-методичної роботи університету за 2018/2019 н. р. і пріоритетні завдання на 2019/2020 н. р. 2019. URL: <https://drive.google.com/file/d/134fs0VKr1zfPtcEOmwEOt4L9G euL4UDm/view>
- Закон України «Про вищу освіту». 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 01.09.2020)

Сліпчук В. Формування комунікативних компетентностей іноземних студентів у закладах вищої медичної освіти України. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. № 2. С. 52–57. DOI: <http://dx.doi.org/10.28925/1609-8595.2019.2.5257>.

Fisun, Y. I. (2015). Organization of foreign students training in the current academic year. *Report*.

НАВЧАННЯ ІНОЗЕМНИХ СТУДЕНТІВ У ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ МЕДИЧНОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ: СТАН І ПЕРСПЕКТИВИ

Мосъпан Наталя, доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри англійської філології та перекладу,
Інститут філології, Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-Б, 04212 Київ, Україна, Monavik@ukr.net

Сліпчук Валентина, доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри медичної та загальної хімії,
Національний медичний університет імені О. О. Богомольця,
бул. Тараса Шевченка, 13, 01601 Київ, Україна, slipchukvl@gmail.com

У статті досліджується сучасний стан міжнародного студентського населення в Україні, чия кількість у національних медичних університетах постійно зростає з 2006 року. Україна є країною для отримання вищої медичної або фармацевтичної освіти іноземними студентами. Україна є не тільки одним з найбільших постачальників іноземних студентів до Європейському просторі вищої освіти, але вона також є країною, що приймає іноземних студентів, переважно з Азії та Африки. Опитування, спрямоване на вивчення сучасних потреб та перспектив навчання міжнародних студентів-медиків, було проведено в Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця у 2019 році. Вибірку склали 60 студентів-медиків першого курсу, вибраних випадковим чином. Це дозволило студентам надати відгуки про свою країну походження, освіту, уподобання, задоволеність якістю освітніх послуг у приймаючій країні, шляхи фінансування навчання та майбутні кар'єрні плани. Серед причин, за якими іноземні студенти обирають Україну як місце для навчання – переваги країни, високоякісна освіта, поради друзів та географічне розташування. Результати дослідження показують, що іноземні студенти-медики розглядають Україну не лише як країну, що надає високоякісну медичну освіту, а й як перспективну країну для післядипломної роботи. Результати дослідження дозволяють припустити, що сучасні потреби та перспективи міжнародних студентів-медиків одного медичного університету, ймовірно, будуть типовими для інших національних медичних університетів та для України в цілому. Зроблено висновок, що збільшення кількості іноземних студентів вимагає регулярного моніторингу та спеціальних досліджень з боку університетів та уряду. Ці заходи посприяють виробленню кращої стратегії надання якісних освітніх послуг на університетському та державному рівнях з урахуванням як потреб іноземних споживачів, так і майбутніх глобальних змін.

Ключові слова: вища медична освіта; іноземні студенти-медики; медичні університети; потреби та перспективи студентів; працевлаштування.

ОБУЧЕНИЕ ИНОСТРАННЫХ СТУДЕНТОВ В ВЫСШИХ МЕДИЦИНСКИХ УЧЕБНЫХ ЗАВЕДЕНИЯХ УКРАИНЫ: СОСТОЯНИЕ И ПЕРСПЕКТИВЫ

Мосъпан Наталья, доктор педагогических наук, доцент,
профессор кафедры английской филологии и перевода,
Институт филологии, Киевский университет имени Бориса Гринченко,
ул. Тимошенко, 13-Б, 04212 Киев, Украина, Monavik@ukr.net

Слипчук Валентина, доктор педагогических наук, доцент,
профессор кафедры медицинской и общей химии,
Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца,
бул. Тараса Шевченко, 13, 01601 Киев, Украина, slipchukvl@gmail.com

В статье исследуется современное состояние обучения иностранных медицинских студентов в Украине. Их количество в национальных медицинских университетах постоянно растет с 2006 года.

Украина становится страной для получения высшего медицинского или фармацевтического образования иностранными студентами-медиками. Опрос, направленный на изучение современных потребностей и перспектив иностранных студентов-медиков, был проведен в Национальном медицинском университете имени А. А. Богомольца в 2019 году. Выборка состояла из 60 иностранных студентов-первокурсников, избранных случайным образом. Это позволило студентам предоставить отзывы о стране происхождения, образовании, предпочтениях, удовлетворенности качеством образовательных услуг в принимающей стране, способах финансирования обучения и будущих карьерных планах. Результаты исследования показывают, что иностранные студенты-медики рассматривают Украину не только как поставщика высококачественного медицинского образования, но и как перспективную страну для последипломного трудоустройства. Сделан вывод, что растущее количество иностранных студентов требует регулярного мониторинга и специальных исследований со стороны университетов и правительства для выработки стратегии предоставления качественных образовательных услуг с учетом как потребностей иностранных потребителей, так и будущих глобальных изменений.

Ключевые слова: высшее медицинское образование; иностранные студенты-медики; медицинские университеты; потребности и перспективы студентов; трудоустройство.

Article was:

Received 14.09.2020

Accepted 24.09.2020

УДК: 616.31:378.22:[37.091.12:005.963.5]

Ярослава Кульбашна

ORCID iD 0000-0002-2571- 091X

доктор педагогічних наук, кандидат медичних наук, професор,
професор кафедри хірургічної стоматології
та щелепно-лицевої хірургії,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця,
бульв. Т. Шевченка, 13, 01601 Київ, Україна,
j.kulbashna@gmail.com

Ірина Скрипник

ORCID 0000-00023-3393-4649

кандидат медичних наук, доцент
кафедри ортодонції та
пропедевтики ортопедичної стоматології,
Національний медичний університет
імені О. О. Богомольця,
бульв. Т. Шевченка, 13, 01601 Київ, Україна,
irynaskrypnyk@gmail.com

СТРУКТУРА ПРАКСЕОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАГІСТРА СТОМАТОЛОГІЇ

У статті обґрунтовано структуру праксеологічної компетентності магістра стоматології і розкрито зміст її складників у контексті теоретичного і методичного забезпечення освітнього процесу в закладі вищої медичної освіти. Аналіз доступних вітчизняних і зарубіжних наукових джерел з проблеми дослідження виявив відсутність даних про розроблення структури праксеологічної компетентності лікаря, зокрема магістра стоматології. На підставі аналізу отриманих результатів і власного педагогічного досвіду визначено такі її складники: мотиваційний, гностичний, діяльнісний, деонтичний, науково-дослідний, рефлексивний. Мотиваційний складник відображає цілепокладання особи в отриманні стоматологічної освіти і професійній реалізації. Гностичний складається з інтегрованої системи професійних та базових знань, що забезпечує ефективність практичної діяльності стоматолога. Деонтичний сприяє формуванню належної професійної поведінки лікаря в процесі виконання професійної діяльності й комунікації з долученими до неї особами і структурами. Науково-дослідний складник забезпечує навички роботи з науковими джерелами – аналіз, синтез, порівняння, узагальнення отриманої інформації та використання отриманих даних у практичній діяльності на принципах доказової медицини. Рефлексивний складник сприяє розвитку спроможності до адекватної самооцінки власного професійного рівня і визначення векторів безперервного професійного саморозвитку і самовдосконалення. Діяльнісний складник, який є особливо значущим для професійної діяльності лікаря-стоматолога, є складним комплексним утворенням, що охоплює такі компоненти: мануальний, симуляційно-технологічний, організаційно-управлінський, ергономічний, економічний, правовий, креативно-інноваційний. Розуміння структури праксеологічної компетентності магістра стоматології викладачами і студентами уможливує цілеспрямований вплив на формування її складових у процесі професійної підготовки в закладі вищої медичної освіти, що сприятиме підвищенню рівня готовності випускників до професійної діяльності та конкурентоспроможності у міжнародному професійному просторі.

Ключові слова: магістр стоматології; праксеологічна компетентність; професійна підготовка лікаря-стоматолога; стоматологічна освіта.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.8>

Вступ. Вимоги суспільства і працедавців до практичної складової професійної підготовки фахівців відповідно до настанов Болонського процесу становлять змету досягнення випускниками не просто фахових умінь, а спроможності їх реалізації як у типових, так і в складних

професійних ситуаціях (Закон України «Про вищу освіту», 2014). Підготовка сучасного лікаря, зокрема стоматолога, орієнтована на формування його професійної компетентності, яка є багатогранним особистісним утворенням (Кульбашна, 2014). Науковці визначили базовий перелік загальних (Tuning, 2000; Стратегія реформування вищої медичної освіти, 2019) компетентностей і

встановили, що кожен фах вимагає сформованості спеціальних компетентностей. Однією з них для фахівця у галузі стоматології визначено праксеологічну (далі – ПРК), яка відображає готовність випускника ефективно інтегрувати та впроваджувати в професійну діяльність знання, уміння, навички та компетентності, набуті під час вивчення навчальних дисциплін (Кульбашна та ін., 2019). Її актуальність для лікаря-стоматолога, у сфері наукових і практичних інтересів якого тканини і органи щелепно-лицевої області та ротової порожнини, обумовлена домінуванням спеціалізованого практичного компоненту на основі глибокого знання сучасних теорій розвитку патологічних станів, методів і технологій їх усунення (Кульбашна, 2013). Зазначене вказує на значущість ПРК для магістра стоматології та актуальність її формування на основі впровадження компетентісного підходу в закладі вищої медичної освіти.

Погоджуємося з твердженням науковців (Захарова, 2018; Ковтун, 2013; Кульбашна, 2014; Сорокіна, 2011; Ткачук, 2017; Цільмак, 2009), які вказують, що для підвищення ефективності процесу формування такого особистісного утворення, як компетентність в умовах закладу вищої освіти, необхідно максимально обґрунтувати

теоретичні аспекти досліджуваного процесу, зокрема визначити її структурні компоненти.

Визначення структури ПРК магістра стоматології потребує аналізу вітчизняного і зарубіжного досвіду, порівняння отриманих даних, їх узагальнення для розробки оптимального вітчизняного зразка. Це сприятиме цілеспрямованому впливу на процес формування і оцінювання кожного з компонентів за виробленими критеріями і показниками. У той же час у доступних наукових джерелах досліджень структури ПРК фахівця, зокрема і магістра стоматології не виявлено, незважаючи на актуальність цієї проблеми для сучасної неперервної стоматологічної освіти як на додипломному, так і післядипломному етапах.

Мета статті – обґрунтувати і визначити структуру праксеологічної компетентності магістра стоматології.

Результати дослідження.

Характеристика структурних компонентів праксеологічної компетентності магістрів стоматології. Аналіз наукових праць з проблеми ідентифікації структури ПРК фахівців різних галузей (Лукашук, 2018; Поліщук, 2014; Сорокіна, 2011) і власний педагогічний досвід (Кульбашна та ін., 2019) дали змогу визначити такі складники ПРК магістра стоматології, представлені на Рис. 1.

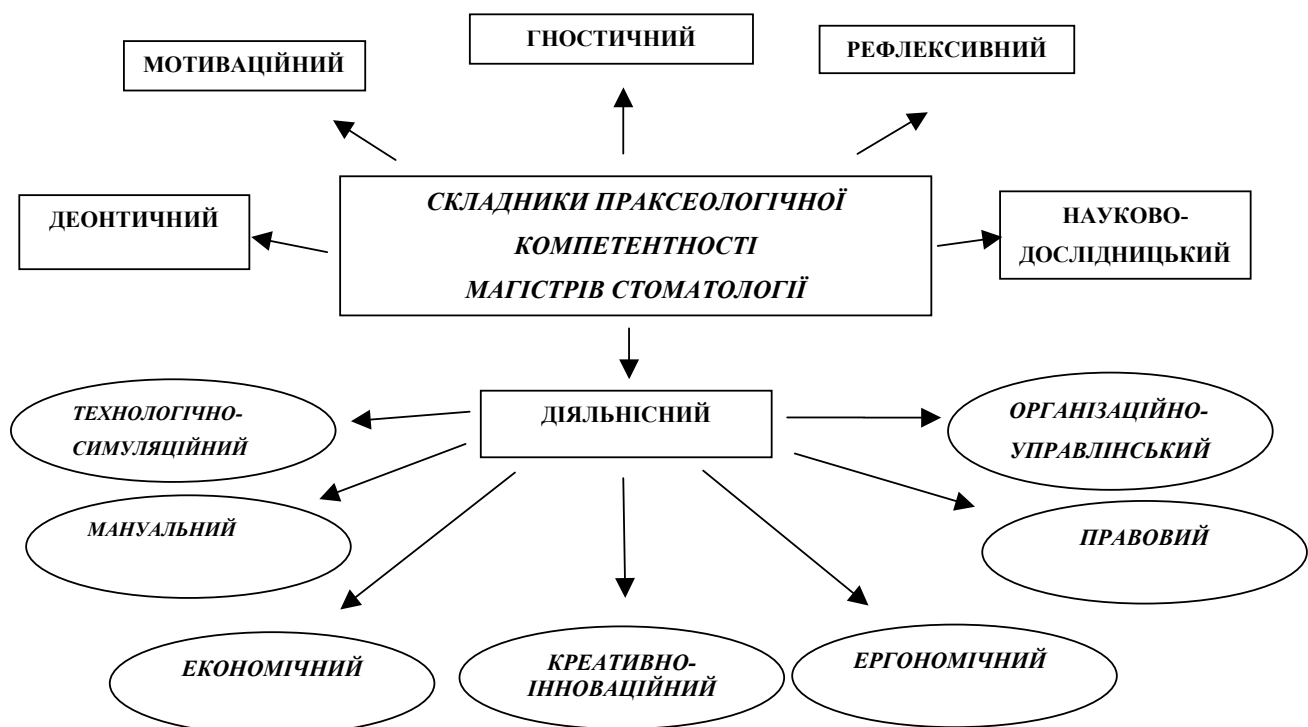

Рис.1. Структура праксеологічної компетентності магістра стоматології

Охарактеризуємо стисло представлені на Рис. 1 компоненти ПРК магістра стоматології в даній статті, а деталізуємо в наступних дослідженнях, розробивши критерії і показники їх сформованості. Схематичне зображення структури ПРК магістра стоматології демонструє, що вона являє собою складне утворення з таких складників:

- *мотиваційного*, який відображає цілепокладання особи в отриманні стоматологічної освіти і професійній реалізації. Його значущість обумовлена відповідальністю за результат медичної діяльності та вимогами сучасного суспільства до якості надання медичної, зокрема стоматологічної, допомоги. Лише майбутній фахівець, який

має свідомі мотиви і мотивацію до досягнення високого рівня своєї професійної діяльності та зацікавлений у власній конкурентоспроможності у фаховій сфері, приділятиме достатню увагу всім аспектам практичної підготовки.

За результатами дослідження рівня мотиваційного потенціалу майбутніх магістрів стоматології, опитаних (2019 р.) у Національному медичному університеті імені О. О. Богомольця (НМУ) (136 осіб) і Українській медичній стоматологічній академії у м. Полтаві (УМСА) (54) особи, визначено, що респонденти – випускники визначили пріоритетними морально-ціннісними мотиви – боротьбу за збереження здоров'я власного і у суспільстві (83%); на другому місці – комерційні (заробити великі статки і мати власний успішний бізнес (68%); найменш значущими виявились мотиви до розв'язання глобальних наукових і практичних проблем (лише 8,0% опитаних);

● *гностичного*. Основою будь-якої професійної діяльності, безсумнівно, є система знань як з фахових дисциплін, так і з суміжних. Вона обумовлює успішність і ефективність практичної діяльності та водночас є її фундаментом. Проте саме знання як складник професійної підготовки не забезпечує ефективну фахову діяльність і повинно розглядатися у синергії з діяльнісним компонентом. Самооцінка власного знаннєвого потенціалу майбутніх магістрів стоматології за даними НМУ і УМСА свідчить, що на достатній рівень отриманих знань вказують 55 (85%) опитаних (відповідно), недостатній – 8 (8%), не змогли визначитися – 16 (7%). Отримані дані вказують на необхідність посилити формування знаннєвої бази майбутніх лікарів-стоматологів;

● *діяльнісного*, який є одним з основних специфічних складників, що безпосередньо визначає підходи і методи формування праксеологічної компетентності майбутніх стоматологів (Кульбашна, Захарова, 2018) і впливає на ефективність багатогранної практичної сфери роботи лікаря-стоматолога в організаційно-управлінському, проектно-плановому, прогностичному і виконавчому аспектах, потребує розуміння власної структури і синергії усіх компонентів, серед яких виокремлюємо такі:

– *мануальний* (забезпечує якість фізичного втручання лікаря у функціонування зубо-щелепної системи, тканин і органів щелепно-лицевої області);

– *організаційно-управлінський* (забезпечує оптимальну форму, структуру закладу стоматологічної практики, звітність про діяльність, перспективи її удосконалення);

– *ергономічний* (регулює дотримання медико-санітарних і профілактико-гігієнічних вимог до підходів, робочого місця, закладу стоматологічної діяльності тощо);

– *правовий* (забезпечує захист прав лікаря, його юридичні відносини з органами виконавчої влади, регулює виробничі стосунки з пацієнтом, роботодавцем, суспільством тощо);

– *економічний* (проектування матеріально-технічного забезпечення як поточної стоматологічної діяльності, так і її перспективного розвитку, розрахунки витратних і прибуткових статей діяльності, розробку дизайну і динаміки розвитку);

– *симуляційно-технологічний* (відпрацювання нових методів, розроблення, впровадження нових технологій і матеріалів на базі доказової медицини);

– *креативно-інноваційний* – відкриває нові можливості для майбутнього фахівця в розробленні і обґрунтуванні нових підходів і технологій у фаховій діяльності, їх реалізації у власній практиці і просуванні на спеціалізованому фаховому ринку інноваційних досягнень.

Урахування необхідності формування зазначених компонентів у їх інтеграції підвищить якість надання стоматологічної допомоги, зокрема і в нетипових професійних ситуаціях.

За даними опитування майбутніх магістрів стоматології НМУ і УМСА, практичну професійну підготовку у діяльнісному аспекті вважають достатньою лише 44 (78%) опитаних студентів, незадовільною – 40 (15%), не змогли визначитися 16 (7%).

● *деонтичного*, який сприяє формуванню належної професійної поведінки лікаря в процесі виконання стоматологічних маніпуляцій і комунікації як з пацієнтом, так і з медичним персоналом, родичами пацієнта, контролюючими, виконавчими органами тощо. За результатами дослідження, 92,0% опитаних студентів НМУ вважають недостатнім рівень деонтологічної підготовки майбутніх лікарів;

● *науково-дослідницького*. Зважаючи, що університет визнано інституцією, однією з базових видів діяльності якої є дослідницька (Кузьменко, 2015), та вимогами до магістерської програми підготовки фахівця, яка передбачає обов'язковий захист кваліфікаційної роботи, вважаємо необхідним серед компонентів структури ПРК розглянути науково-дослідницький, який є основою формування науково-дослідницької компетентності лікаря. Погоджуємося з твердженням О. Цільмак (2009), що наукова компетентність – це здатність особистості досліджувати, аналізувати, систематизувати, уточнювати, визначати, описувати та упроваджувати наукові винаходи на основі глибоких удосконалених знань, умінь та навичок. У такому контексті варто наголосити, що сучасна медична практика базується на принципі доказової медицини, і саме тому лікарю необхідно володіти

прийомами аналізу, синтезу, узагальнення наукової інформації, отриманої з професійних джерел, та бути спроможним перевірити і реалізувати кращі здобутки у своїй діяльності. Майбутньому магістру стоматології необхідно навчитися проводити власні спостереження про перебіг патологічних станів, вплив екзогенних і ендогенних чинників на стан людського організму в цілому та їх окремі прояви безпосередньо в зоні фахової діяльності, а отримані дані – узагальнювати і обговорювати в професійному колі (конференції, конгреси, майстер-класи) та викладати у вигляді доповідей і статей. Такі навички науково-дослідницької діяльності формуються, зокрема, за даними зарубіжних медичних університетів (Медичний університет Відня, Австрія; Медичний університет Мадриду, Іспанія та ін.), у процесі написання кваліфікаційної науково-дослідної роботи, яка розпочинається ще на базовому етапі підготовки і завершується клінічним (Kulbashna et al, 2020). Освітньо-наукова програма для закладу вищої медичної освіти обсягом 360 кредитів ECTS (за взірцем австрійської та інших зарубіжних моделей) передбачена у затвердженому галузевому освітньому Стандарті (Галузевий Стандарт вищої освіти за спеціальністю «Стоматологія», 2019), проте у вітчизняних медичних університетах цей надзвичайно важливий досвід нині ще не враховано;

- *рефлексивного*, який сприяє розвитку спроможності до адекватної самооцінки власного професійного рівня і визначення векторів безперервного професійного саморозвитку і самовдосконалення.

У зарубіжних науково-педагогічних джерелах (Davis, 2001, Friedman, 2001, Gadbury-Amiot, 2014) вказується, що власні професійні досягнення майбутнього фахівця протягом усього періоду навчання вносяться в портфоліо. Вважаємо, що цей ефективний метод матиме суттєвий позитивний вплив на формування праксеологічної компетентності майбутніх магістрів стоматології (Кульбашна та ін., 2019). Погляди науковців щодо

структури портфоліо відрізняються, проте вони однак одноставно наголошують на його актуальності в освітньому процесі. Зокрема, S. Buckley (2009) відзначає суттєве підвищення рівня освітнього результату в контексті самовдосконалення знань і розуміння фахових аспектів, зростання самосвідомості та самоаналізу виконаної практичної роботи тощо; В. Friedman (2001) вважає, що портфоліо сприяє розвитку самооцінювання і критичного мислення, а М. Davis (2001) вказує на значущу роль портфоліо в отриманні викладачем додаткової інформації при оцінюванні освітнього результату: демонструє спроможність студента самостійно визначати проміжні цілі в професійній підготовці, самооцінювати їх досягнення, що, у свою чергу, стимулює самотивацію до самовдосконалення.

Гармонійне формування визначених вище складників ПРК випускників стоматологічних факультетів закладів вищої медичної освіти, що відповідає вимогам міжнародного освітнього простору, сприятиме підвищенню їх конкурентоспроможності в інтернаціональному професійному середовищі.

Висновки. Аналіз наукових джерел і власні дослідження дали змогу розкрити один із аспектів теоретичного забезпечення процесу формування праксеологічної компетентності магістра стоматології в частині визначення її основних складників – мотиваційного, гностичного, діяльнісного, деонтичного, науково-дослідного, рефлексивного. У діяльнісному складнику також виявлено ознаки складного утворення, представленого взаємопов'язаними компонентами – мануальним, симуляційно-технологічним, організаційно-управлінським, ергономічним, економічним, правовим, креативно-інноваційним.

Перспективу подальших досліджень вбачаємо в розробленні критеріїв і показників сформованості складників ПРК майбутнього магістра стоматології і моделі процесу її формування у закладі вищої медичної освіти.

Література

- Закон України «Про вищу освіту». 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 22.07.2020)
- Галузевий Стандарт вищої освіти за спеціальністю «Стоматологія». URL: <http://www.testcentr.org.ua/index.php/menu-methwork/menu-dsvo/60-s-methwork/110-gsvou.html> (дата звернення 18.07.2020).
- Ковтун Г. І., Мартиненко О. В. До питання формування економічної компетентності учнів. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*. 2013. № 4. С. 135–144. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/rednauk_2013_4_18 (дата звернення: 22.07.2020).
- Кузьменко О. М. Якість, досконалість та ефективність як акме орієнтири сучасного університету. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2015. № 3 (44). С. 31–36. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2015.3.3136>
- Кульбашна Я. А. Формування професійної компетентності майбутніх фахівців із стоматології: теоретичні й методичні основи : монографія. Київ: Компас, 2014. 416 с.
- Кульбашна Я. А. Праксеологічна підготовка студентів та її роль у формуванні професійної компетентності майбутніх стоматологів. *Вища освіта України*. 2013. № 3 (50). С. 117–120.

- Кульбашна Я. А., Захарова В. О. Структура іншомовної компетентності майбутніх фахівців із стоматології. *Освітологія*. 2018. № 7. С. 157–163. DOI: <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.157163>
- Кульбашна Я. А., Захарова В. О. Модель формування іншомовної компетентності майбутніх фахівців із стоматології. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2018. № 4. С. 50–56. DOI: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2018.4.5056>
- Кульбашна Я. А. Скрипник І. Л. Захарова В. О. Портфоліо як інструмент формування праксеологічної компетентності майбутніх фахівців із стоматології. *Педагогічний процес: теорія і практика*. 2019. № 3–4. С. 67–76. DOI: <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2019.3-4.6776>
- Лукашук М. М., Лукашук І. М. Практиологічна спрямованість формування професійної ідентичності майбутніх медичних сестер в процесі навчання хіміко-біологічних дисциплін в медичному коледжі. *Молодий вчений*. 2018. № 2 (2). С. 626–630. URL: <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/145.pdf> (дата звернення 17.06.2020).
- Поліщук В. А. Практиологічний підхід як інноваційна основа вдосконалення професійної підготовки майбутніх соціальних працівників. *Науковий вісник Ужгородського національного університету : Серія: Педагогіка*. 2014. Вип. 32. С. 148–150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvuuped_2014_32_55 (дата звернення 13.07.2020).
- Сорокіна Г. Структура компетентності фахівця як наукова проблема. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2011. № 4 (2). С. 207–213. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4%282%29__32 (дата звернення 18.07.2020).
- Стратегія реформування вищої медичної освіти. 2019. URL: <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/moz-ukraini-opriljudnilo-dlja-gromadskogo-obgovorennja-strategiju-rozvitku-medichnoi-osviti> (дата звернення 13.07.2020).
- Ткачук О. Г. Структура компетентності здоров'язбереження майбутніх лікарів. *Особистість студента і соціокультурне середовище університету в суспільному контексті: матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Київ, 2 червня 2017 р.)*. Київ: ІВО НАПН України, 2017. С. 76–81.
- Цільмак О. М. Складові структури компетентностей. *Наука і освіта*. 2009. № 1–2. С. 128–134. URL: https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/30.pdf.pdf (дата звернення 13.07.2020).
- Buckley S., Coleman J., Davison I., Khan K. S., Zamora J., Malick S., Morley D., Pollard D., Ashcroft T., Popovic C., Sayers J. The educational effects of portfolios on undergraduate student learning: a Best Evidence Medical Education (BEME) systematic review. *Medical teacher*. 2009. № 31 (4). DOI: 10.1080/01421590902889897.
- Davis M. H., Friedman B. D., Harden R. M., Howie P., Ker J., McGhee C. Portfolio assessment in medical students' final examinations. *Medical Teacher*. 2001. № 23 (4). С. 357–366. DOI: 10.1080/01421590120063349.
- Friedman B. D., M, Davis M. H., Harden R. M., Howie P. W., Ker J. and Pippard M. J. AMEE Medical Education Guide No 24: Portfolios as a method of student assessment. *Medical Teacher*. 2001. № 23 (6). С. 535–551. DOI: 10.1080/01421590120090952.
- Gadbury-Amyot C. C., NcCracen M. S., Woldt J. L., Brennan R. L. Validity and Reliability of Portfolio Assessment of Student Competence in Two Dental School Populations: A Four-Year Study. *Journal of Dental Education*. 2014. № 78. С. 657–658. URL: <https://coggle.it/diagram/WfCrakklQgABCf8R/t/assessments> (дата звернення: 26.07.2020).
- Kulbashna Ya. A., Malanchuk V. O., Nahirnyj Ya. P., Skrypnyk I. L., Zakharova V. O. A Modern model of masters' in dentistry professional training. *Медична освіта*. 2020. № 1. С. 45–49. DOI: <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10992>
- Turning Education Structure in Europe. 2000. URL: <http://turning.unideusto.org> (дата звернення 12.07.2020)

References

- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine On Higher Education]* (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Galuzevij Standart vishoyi osviti za specialnistyu «Stomatologiya» [Industry standard o fhgher education by specuality «Dentistry»]*. <http://www.testcentr.org.ua/index.php/menu-methwork/menu-dsvo/60-s-methwork/110-gsvou.html>.
- Kovtun, G. I., Martynenko, O. V. (2013). Do pytannya formuvannya ekonomichnoyi kompetentnosti uchniv [To the issue of pupils' economic competence formation]. *Pedagogichni nauky: teoriya, istoriya, innovacijni texnologiyi*, 4, 135–144. http://nbuv.gov.ua/UJRN/pednauk_2013_4_18 (ukr).
- Kuzmenko, O. (2015). Yakist, doskonalist ta efektyvnist yak akme oriyentyry suchasnoho universytetu [Quality, excellence and effectiveness as acme of a modern university]. *Nepererвна profesijna osvita: teoriya i praktika*, 3 (44), 31–36. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2015.3.3136>
- Kulbashna, Ya. A. (2014). *Formuvannia profesiinoi kompetentnosti maibutnikh fakhivtsiv iz stomatolohii: teoretychni i metodychni osnovy: monografiia [Future dentists' professional competence formation: theoretical and methodological bases: monograph]*. Kompas.
- Kulbashna, Ya. A. (2013). Практиологічна підготовка студентів та її роль у формуванні професійної

kompetentnosti majbutnikh stomatologiv [Praxiological training of students and its role in future dentists' professional competence formation]. *Vyshha osvita Ukrainy*, 3 (50), 117–120.

Kulbashna, Ya. A., Zaharova, V. O. (2018). Struktura inshomovnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv iz stomatologiyi [The structure of future dentists' foreign language competence]. *Osvitologiya*, 7, 157–163. <https://doi.org/10.28925/2226-3012.2018.7.157163>

Kulbashna, Ya. A., Zaharova, V. O. (2018). Model formuvannya inshomovnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv iz stomatologiyi [Model of future dentists' foreign language competence formation]. *Pedagogichnyj proces: teoriya i praktyka*, 4, 50–56. <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2018.4.5056>

Kulbashna, Ya. A., Skrypnyk, I. L., Zaharova, V. O. (2019). Portfolio yak instrument formuvannya prakseologichnoyi kompetentnosti majbutnix faxivciv iz stomatologiyi [Portfolio as an instrument for future dentists' praxeological competence formation]. *Pedagogichnyj proces: teoriya i praktyka*, 3–4, 67–76. <https://doi.org/10.28925/2078-1687.2019.3-4.6776>

Lukashhuk, M. M., Lukashhuk, I. M. (2018). Prakseologichna spryamovanist formuvannya profesijnoyi identychnosti majbutnix medychnyx sester v procesi navchannya ximiko-biologichnyx dyscyplin v medychnomu koledzhi [Praxeological orientation of future nurses' professional identity in the process of chemical-biological disciplines studying in medical college]. *Molodyj vchenyj*, 2 (2), 626–630. <http://molodyvcheny.in.ua/files/journal/2018/2/145.pdf>

Polishhuk, V. A. (2014). Prakseologichnyj pidxid yak innovacijna osnova vdoskonalennya profesijnoyi pidgotovky majbutnix socialnyx pracivnykiv [Praxeological approach as the base of future social workers' training improvement]. *Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo uniwersytetu : Seriya: Pedagogika*, 32, 148–150.

Sorokina, G. (2011). Struktura kompetentnosti faxivcya yak naukova problema [The Structure of specialist's competence as a scientific issue]. *Problemy pidgotovky suchasnogo vchytelya*, 4 (2), 207–213. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ppsv_2011_4%282%29__32

Strategiya reformuvannya vyshhoyi medychnoyi osvity [Strategy of medical education reforming] (2019). <https://moz.gov.ua/article/reform-plan/moz-ukraini-opriljudnilo-dlja-gromadskogo-obgovorennja-strategiju-rozvitku-medichnoi-osviti>

Tkachuk, O. G. (2017). Struktura kompetentnosti zdorov'yazberezheniya majbutnix likariv. Osobystist studenta i sociokulturne seredovyshhe uniwersytetu v suspilnomu konteksti [The structure of future doctors' health care competence]. In *Osobystist studenta i sociokulturne seredovyshhe uniwersytetu v suspilnomu konteksti: materialy Vseukrayinskoji nauково-praktichnoji konferenciji (Kyiv, 2 chervnya 2017 r.)* (pp. 76–81). IVO NAPN Ukrainy.

Tsilmak, O. M. (2009). Skladovi struktury kompetentnostej [Constituents of competence's structure]. *Nauka i osvita*, 1–2, 128–134. https://scienceandeducation.pdpu.edu.ua/doc/2009/1_2_2009/30.pdf.pdf (ukr).

Buckley, S., Coleman, J., Davison, I., Khan, K. S., Zamora, J., Malick, S., Morley, D., Pollard, D., Ashcroft, T., Popovic, C., Sayers, J. (2009). The educational effects of portfolios on undergraduate student learning: a Best Evidence Medical Education (BEME) systematic review. *Medical teacher*, 31, 4. [10.1080/01421590902889897](https://doi.org/10.1080/01421590902889897).

Davis M. H., Friedman B. D., Harden R. M., Howie P., Ker J., McGhee C. (2001). Portfolio assessment in medical students' final examinations. *Medical Teacher*, 23, 4, 357–366. [10.1080/01421590120063349](https://doi.org/10.1080/01421590120063349).

Friedman, B. D. M., Davis, M. H., Harden, R. M., Howie, P. W., Ker, J. and Pippard, M. J. (2001). Portfolios as a method of student assessment. *Medical Teacher*, 23, 6, 535–551. [10.1080/01421590120090952](https://doi.org/10.1080/01421590120090952).

Gadbury-Amyot, C. C., NcCracen, M. S., Woldt, J. L., Brennan, R. L. (2014). Validity and Reliability of Portfolio Assessment of Student Competence in Two Dental School Populations: A Four-Year Study. *Journal of Dental Education*, 78, 657–658. <https://coggle.it/diagram/WfCrakklQgABCf8R/t/assessments>

Kulbashna, Ya. A., Malanchuk, V. O., Nahirnyj, Ya. P., Skrypnyk, I. L., Zakharova, V. O. (2020). A Modern model of masters' in dentistry professional training. *Medychna osvita*, 1, 45–49. <https://doi.org/10.11603/me.2414-5998.2020.1.10992>

Turning Education Structure in Europe (2000). <http://turning.unideusto.org>

СТРУКТУРА ПРАКСЕОЛОГИЧЕСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ МАГИСТРА СТОМАТОЛОГИИ

Кульбашна Ярослава, доктор педагогических наук, кандидат медицинских наук, профессор, профессор кафедры хирургической стоматологии та челюстно-лицевой хирургии, Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, бульв. Т. Шевченко, 13, 01601 Киев, Украина, j.kulbashna@gmail.com

Скрипник Ирина, кандидат медицинских наук, доцент кафедры ортодонтии и пропедевтики ортопедической стоматологии, Национальный медицинский университет имени А. А. Богомольца, бульв. Т. Шевченко, 13, 01601 Киев, Украина, irynaskrypnyk@gmail.com

В статье раскрыта одна из проблем теоретического обеспечения процесса формирования праксеологической компетентности магистра стоматологии в медицинском учреждении высшего

образования – разработана ее структура. На основании анализа научных источников и собственного педагогического опыта определены такие ее составляющие: мотивационная, гностическая, деятельностная, деонтическая, научно-исследовательская, рефлексивная. В то же время определено, что деятельностная составляющая, которая особенно значима для профессиональной деятельности врача-стоматолога, представляет собой сложное комплексное образование, содержащее такие компоненты: мануальный, симуляционно-технологический, организационно-управленческий, эргономический, экономический, правовой, креативно-инновационный. Понимание и восприятие указанной структуры праксеологической компетентности магистра стоматологии для научно-педагогических работников и студентов является важным для обеспечения целевого влияния на ее формирование в процессе профессиональной подготовки в учреждении высшего медицинского образования. В статье акцентировано, что гармоничное формирование составляющих праксеологической компетентности магистров стоматологии способствует повышению уровня готовности выпускников к профессиональной деятельности и конкурентоспособности в международном профессиональном пространстве.

Ключевые слова: магистр стоматологии; праксеологическая компетентность; профессиональная подготовка; стоматологическое образование.

THE STRUCTURE OF MASTER'S IN DENTISTRY PRAXEOLOGICAL COMPETENCE

Kulbashna Yaroslava, Doctor of Science in Pedagogy, PhD in Medicine, Professor,
Professor of Oral and Maxillofacial Surgery Department,
Bogomolets National Medical University,
13 T. Shevchenko Blvd., 01601 Kyiv, Ukraine, j.kulbashna@gmail.com

Skrypnyk Iryna, PhD in Medicine, Associate Professor,
Associate Professor of Orthodontia and Propaedeutic of Prosthetic Dentistry department,
Bogomolets National Medical University,
13 T. Shevchenko Blvd., 01601 Kyiv, Ukraine, irynaskrypnyk@gmail.com

The article deals with the relevance and importance of praxeological competence of the master in dentistry, which reflects the maturity of future graduates to integrate acquired knowledge, skills, competencies during the study of academic disciplines and implement them into professional activity effectively. The structure of praxeological competence of a specialist in the field of dentistry is determined. It contains motivational, gnostic, activity, deontic, research, reflective constituents. The first motivational constituent reveals the aims setting in dental education acquiring and in professional realization. The next is gnostic one that consists in integrated system of professional and background knowledge which ensures the effectiveness of practical field. The activity element is one of the specific components that effect the practical activity of the student the most. The deontic unit encourages proper professional behaviour formation in the process of dental manipulation performing as well as communicating to medical staff, patients and their relatives. The scientific and research part of praxeological competence reflects the skills of scientific analysis. The last constituent is reflexive one; it encourages the formation of student's ability to assess his own scientific performance adequately. The structure of the activity constituent provides a description of such components as manual, simulation-technological, organizational-managerial, ergonomic, economic, juridical, creative and innovative. Understanding this structure is considered important for the purposeful influence on the process of future dentists' professional competence formation. The article proves that the harmonious formation of all constituents, that compose praxeological competence of masters in dentistry, will help increase their competitiveness in the international professional environment.

Keywords: master in dentistry; praxeological competence; professional training; dental education.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2020
Прийнято до друку 24.09.2020

UDC [378.4.011.3-057.87-027.561:004.738.5]:376-056.36

Iryna Subashkevych

ORCID iD 0000-0003-0453-3587

PhD in Psychology, Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
6 Tuhan Baranovskoho, 79005 Lviv, Ukraine,
IRASUB@ukr.net

Vira Korniat

ORCID iD 0000-0002-6455-8199

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
6 Tuhan Baranovskoho, 79005 Lviv, Ukraine,
hodzinska@ukr.net

Viktoriya Loboda

ORCID iD 0000-0001-6091-4232

PhD in Pedagogy, Associate Professor,
Ivan Franko National University of Lviv,
6 Tuhan Baranovskoho, 79005 Lviv, Ukraine,
vita.loboda@gmail.com

USING YOUTUBE VIDEO RESOURCES TO FORM A TOLERANT ATTITUDE TOWARDS CHILDREN WITH SPECIAL EDUCATIONAL NEEDS

The article deals with the problem of professional training of specialists majoring in Pedagogics at Ivan Franko National University of Lviv, Ukraine, for working with children with special educational needs under conditions of inclusive education, which is useful not only for children with special educational needs, but also for their peers and parents, since such interaction contributes to the development of empathy, tolerance, an objective assessment of one's own capabilities, the formation of a realistic mind-set.

Describes the innovative experience of introducing students of the Faculty of Pedagogical Education to study the course «Fundamentals of Media Literacy», which will allow them to critically analyze media messages, consciously perceive and analyze information, separate reality from its virtual simulation, comprehend power relations, myths and types of control they cultivate. The reasons for such actions, as well as to understand the structural elements that affect the information, etc.

The emphasis is placed on the need to improve the educational process at the university in order to train competent staff ready to work with children with SEN. A comparative analysis of course units is presented, according to the curricula in different majors: «Pre-school Education», «Primary education», «Social Pedagogy» and «Social Work». A series of practical media products, namely the use of YouTube video resource, is proposed to form tolerant attitude of students majoring in pedagogies towards children with special educational needs.

A number of cartoons from the YouTube video resource have been selected, which can be used in various forms of work with parents and students to get acquainted with the peculiarities of this category of children and reduce distrust. There is a video selection of cartoons, links to sources for viewing by children and fathers in order to develop a tolerant attitude towards children with special educational needs and their problems.

The work will promote inclusion in the educational environment, help free children with special educational needs from social isolation, form their healthy interaction with «normal» children, and develop a positive, patient, loyal attitude on the part of others.

Keywords: *inclusive education; children with special educational needs; tolerance; media education; media literacy; YouTube; professional training.*

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.9>

Introduction. The democratization processes in the Ukrainian society are accompanied with a number of

changes that affect various spheres of life and are aimed at creating favourable conditions for the life-sustaining activity of each member of society. Today it is still important to resolve the issue of providing assistance

to a child who needs remedy (correction) of his/her physical and (or) mental development in order to be able to lead a full-fledged life in conditions that ensure his/her dignity, promote comprehensive development, form a sense of self-confidence by creating the preconditions for active participation in social life (Ostrovskaya, Hrabovskaya, 2011).

In recent years, a number of measures have been taken in Ukraine, and they demonstrate qualitative changes in the situation of such children in society. First of all, these are the reforms implemented in the system of education: the introduction of an inclusive form of education. The current state policy and the adoption of regulatory and legal changes contribute to the formation of a new social philosophy concerning the children and adults with special educational needs. Both the introduction of an inclusive form of education and the creation of appropriate learning conditions contribute to the annual increase in the number of children with special educational needs who study in special classes at general educational institutions. According to statistics, 2165 thousand children with special needs studied in 2014/2015 academic year (a.y.) in Ukraine, in 2015/2016 a.y. – 2720, and in 2016/2017 a.y. – 4180 (Statistical data, 2018).

The purpose of the article – to substantiate the possibilities media resources of using in higher education institutions in the learning process to form in students a tolerant attitude towards people with special educational needs.

Research Methods. Theoretical (analysis, synthesis, generalization) methods were used to clarify the state of the problem in pedagogical theory, which helped to reveal the essence of the concept of «inclusion», «inclusive education», «tolerance» in the context of the problem; critical analysis of educational programs for bachelors in such specialties as «Preschool education» (012), «Primary education» (013), «Social work» (231) to determine the formation of tolerance in students to children with disabilities during professional training.

Research Results.

The concept of inclusion in modern research.

A. Kolupayeva interprets inclusion as the involvement of children with special educational needs in a common education space, adaptation of schools and educational process to the needs of all schoolchildren, in particular those with special educational needs while inclusive education is explained as a system of educational services based on the principle of ensuring the basic right of children to education and the right to acquire it at his/her place of residence, which envisages the education of a child with special educational needs in a general educational institution (Ostrovskaya, Hrabovskaya, 2011).

When analysing the status of children with special educational needs in society, K. Ostrovskaya states that for a long period of time in Ukraine there was an educational policy based on the principles of operation of the system of secondary schools for «healthy» children and the

so-called special schools for «children with special educational needs». Ordinary schools were inaccessible to children with mental and physical disorders, their interaction with peers and the ability to communicate with them was limited. That situation has led to the dissemination and adoption of the stereotype of a biased attitude towards children with special educational needs from the perspective of other people.

According to the scholar, the spread of inclusiveness in the educational environment will help free these children from the social isolation, will promote their healthy interaction with «normal» children, promote the development of a positive, patient, tolerant, and loyal attitude of the wider public (Ostrovskaya, Hrabovskaya, 2011).

Based on the results of international research (D. Eaver, M. Bell, D. Lipsky, J. Lupart, etc.) (Kolupayeva, 2009) and on the experience of integrated and inclusive education in this country, the researchers argue that such form of learning is useful not only for children with special educational needs, but also for their peers and parents. It contributes to the development of empathy, tolerance, objective assessment of one's own abilities, and the formation of a realistic outlook.

Besides, the issue of education for people with special educational needs, especially children, has been investigated in numerous international studies, such as Saloviita, 2009; Wickman, 2013; Chattman, 2017; Hernandez, 2016. Their authors address the issues of education of disabled people and the justification of requirements for psychological and pedagogical, material, technical and other conditions of the educational process. They also touch upon the issue of tolerant attitude to this category of persons, and especially its formation in students majoring in Psychology and Pedagogics, since they will form the values, attitudes, and views of future generations.

The formation of a learning environment in which both healthy children and children with special educational needs feel comfortable, requires an extraordinary effort from all participants of the educational process, but first and foremost, from teachers who work there. These are teachers and teacher assistants, rehabilitation therapists and special education (resource) teachers, social educators, practical psychologists, and others. Hence, higher educational institutions are faced with the task of training the professionals who have the appropriate competencies for working with this a category of children. This opinion is confirmed by S. Myronova (2006, 2013) who emphasizes that the effectiveness of joint education of children with special educational needs with their healthy peers depends on the special training of the teachers of mass educational institutions, though their professional knowledge, skills and abilities should not duplicate defectological ones, since all educators have to ensure the remedial and developmental component of inclusive education. As far as educators, teachers, psychologists, social educators are members of the team for psychological

and pedagogical support in the inclusive environment, this requires the formation of appropriate components of their professional competence.

Today, we do not have credible and scientifically based facts about the needs of the teaching staff working in various types of educational institutions under inclusive conditions, but requests from parents and practicing teachers show an urgent need for such specialists. According to V. Bondar (2016), the practical implementation of the idea of teaching children with special educational needs and with peculiarities of mental and physical development in the inclusive educational environment requires, first of all, targeted training of cross-sectional professionals within higher educational institutions: psychologists, social educators, speech therapists, teacher assistants, etc., that is reconstruction of the system for training future teachers taking into account the paradigms of the new philosophy of special education.

Therefore, in our opinion, today's innovative processes in inclusive education should take place along with the processes of improving the curriculum, programs, content of education and teaching methods in higher educational institutions in order to train highly qualified pedagogical specialists ready for professional activity in the inclusive environment. In the context of this research, it is important to analyse the theoretical and methodological status of their training for work with children with special educational needs, namely using the YouTube video resource in the framework of the subject area «Fundamentals of Media Literacy» in order to form a tolerant attitude towards children with special educational needs.

The use of media resources, including video, in the educational process of higher education institutions, the formation of a tolerant attitude towards people with special educational needs is relevant for the global scientific community. Researchers such as Comstock (2007), Potter (2001), Signer, Puppies, Piga (2011) have studied the issue of media education for children and youth, its implementation in the educational space of universities and as a tool for tolerant interaction in modern society. In addition, Europe continues to actively develop media literacy in the countries of the Schengen area. Evidence of this is the European Parliament Resolution of December 16, 2008 on Media Literacy in a Digital World (2008), on the basis of which the Concept of the Introduction of Media Education in Ukraine was developed (2016).

Theoretical framework for the study. The analysis of the system of training specialists in pedagogical specialities in Ukraine, namely at Ivan Franko National University of Lviv, shows the readiness of both teachers and students to master innovative educational technologies on the way towards forming a new generation of teachers ready to work in the inclusive space. Here is a comparative analysis of the course units according to the curricula developed in 2018.

Thus, while training bachelor degree students

majoring in «Pre-school Education» (012) with additional specialty in «Inclusive Education», it is proposed to study such compulsory subjects as Early diagnosis and remedy (correction) of children with developmental disorders, Fundamentals of remedial pedagogy, Individualized and differentiated instruction, Assistance in the inclusive environment. For additional specialization in «Speech Therapy», the following course units are included: Speech therapy with a hands-on workshop, Special methodology for teaching grammar and developing coherent speech, Alternative communication with children with severe speech disorders, Speech and sensory systems and their violations. In the elective part of the curriculum courses, students have an opportunity to choose the subjects that will contribute to the development of competencies necessary for implementing innovative technologies in their work with children with special educational needs and their families: Latest information technologies in pre-school education, Fundamentals of psychological and pedagogical diagnostics and remedy (correction), Principles of inclusive education, Theory and methodology of cooperation with families, Innovative technologies in pre-school education, Professional development of an educator.

Bachelor degree students – future elementary school teachers (major in «Primary Education» (013)) have the opportunity to obtain additional specialty in «Remedial Psycho-pedagogy». Their education program provides for the study of such compulsory subjects as: Principles of inclusive education, Remedial psycho-pedagogy with techniques, Fundamentals of socialization of individuals with special educational needs, Methods used by teacher assistance for working in a class with inclusive form of education, Differentiated teaching and standardized assessment in the inclusive environment. In the elective part, students can choose among the following courses: Partnership pedagogy in work with parents, Fundamentals of psycho-diagnostics, Key features and method of work with gifted children and children with special needs.

The educational professional program for training Bachelor students who major in «Social Pedagogy» (6.010106) and «Social work» (231) in the cycle of professional and practical training includes, together with professional courses, the study of such courses as Principles of inclusive education (compulsory part), Assistance in the inclusive environment (elective part) and Forms of organization of work with persons with different levels of functions (normative part), Social support of people in day care centres and supported accommodation centres (elective part).

Certain aspects of the training of specialists for working with children with special educational needs are supported by the study of certain topics and by the study of other course units. For example, the course on Social and legal protection of the population may include the topics of regulatory framework for the introduction and functioning of inclusive education. This approach

will foster the formation of humanism in students, their understanding of the importance of equal access to education for all children.

Findings and Discussion. The reform in the education system involves the introduction of new technologies for the training and upbringing of student youth. One of the alternatives may be the introduction of media education in the educational space of higher education. Mass media create conditions for human development, mastering of a wide range of information. But at the same time, they actively form the listener, viewer, that is, the consumer (The Concept of Implementation of Media Education in Ukraine (new edition), 2016).

We consider it to be innovative to introduce the study course on Fundamentals of Media Literacy for all students, which will allow them to critically analyse media reports, to consciously perceive and critically analyse information, to separate reality from its virtual simulation, to comprehend the relations of power, myths and types of control they foster, causes of such actions, as well as to understand the structural elements that affect information, etc.

It should be noted that studying at a higher educational institution is not just a process of «transferring» ready-made knowledge from a teacher to a student, it is an interaction, a way of implementing an educational process for the development of a student's personality in the process of forming his/her professional competencies. That is why it is important to use the YouTube video resource to select media products for the «Fundamentals of Media Literacy» course, which will form a tolerant attitude in the students majoring in Pedagogics towards children with special educational needs.

Use of the YouTube video resource, based on the reflexive interaction with the media-psychological factors, contributes to a conscious change in the attitude of an individual towards children with special educational needs, namely (Subashkevych, 2016):

- awareness of the problems that children with special educational needs and their relatives have, which arise in the process of their socialization;
- awareness of social and psychological mechanisms (suggestion, imitation, persuasion, attraction, emotional contagion, group creativity, group power, internalization, adaptation) of the influence of media on the formation of a tolerant attitude towards children with special educational needs;
- analysis of the TV content as a powerful tool for shaping the opinion of the wider public about children with special educational needs.

This enables students to implement an individual-typological approach to the integration of children with special educational needs in general educational institutions of Ukraine with the help of media practices. That is why, while training future educators to interact with children with special educational needs, it is necessary to remember that society is not always ready to accept these children. To do this, we have selected

a series of animated films (cartoons) from the YouTube video resource, which can be used in various forms of working with parents and students in order to familiarize them with the peculiarities of this category of children and to reduce distrust.

The use of the video method in the educational process is associated with the development of digital technology. With the development of computer technology and the Internet, the educator has the opportunity to independently create educational materials.

In the classroom, teachers can show the video material with educational content without using the Internet services. However, educators do not have the opportunity to demonstrate all existing video materials (about tolerance, challenges faced by children with special needs) in the class. Therefore, students often have to search for information on their own (Korniets, 2014).

As a way out, in this situation, teachers can create a selection of video materials using the Internet services and provide students with links. Thus, they are able to make the process of students' extracurricular work more manageable. Also, in case of a missed lesson, a student is able to watch video materials at home.

The YouTube video service can be used as a source for career guidance videos. YouTube is a video hosting service. Users can add, view and comment on videos. The service also provides users with the opportunity to recommend videos to others. According to Alexa.com, YouTube ranks third in the world in terms of the number of its visitors («The top 500 sites on the web», 2020). Therefore, it can be used to post, search, comment and distribute video materials for educational purposes, in our case – to form a tolerant attitude of students majoring in Pedagogics towards children with special educational needs.

Video collection of cartoons for children and parents in order to develop a tolerant attitude towards children with special educational needs and their challenges:

Video 1. La petite casserole d'Anatole / Anatole's Little Saucepan (2014). Brief description. Anatole no longer remembers whence he took a little saucepan, which he constantly pulls with himself on a rope. One day he gets tired of it, and he decides to hide from it and from everyone, to see nothing and to be invisible, but it's not that easy. The cartoon makes it clear that it is ok to be special.

Video 2. The Present (2016). Brief description. In this story, they tell us about a boy who received a dog as a present. However, the dog is special because it does not have one paw. It drove the boy mad, he was very dissatisfied with such a present. But in reality his anger has reason – he is physically disabled and cannot walk either. However, such peculiarities will never hinder real friendship.

Video 3. Fairy tales. Unusual younger brother (2014). Brief description. One of this animated series is about the story of a family of hares, where the smallest

son is unusual. He does not know how to speak, often grimaces, but he is very affectionate. He has Down syndrome. Parents are trying to explain to his sister Lila that her brother is not to blame for being born that way. And Lila, in turn, convinces her parents that he can learn a lot.

Video 4. The Flower of Seven Colours (1948). Brief description. A girl named Zhenya had a magic flower in her hands. She spent six of its petals on six futile desires. But the last one was used to help a boy on crutches. The cartoon touches upon the topic of the relation of children to their peers with special needs and tries to show that it is very simple to please one's neighbour – one should only pay attention and be tolerant.

Video 5. Finding Dory (2016). Brief description. The cartoon tells about a fish named Dory who looking for her family. However, there is a problem – she has poor memory, and therefore she does not know where she met them last time. If not for her friends, she would hardly have coped with the difficult road herself. The story shows that despite the specific features of an individual, one should not turn away from him or her, because, perhaps, it is your help that will make him/her happy.

Video 6. Cuerdas / Strings (2015). Brief description. The story tells about a girl, Maria, and a boy in a wheelchair who just started studying at her school. The girl is not afraid of difficulties and is trying to help the boy adapt to the new environment, despite the fact that his peers do not understand her. The girl's efforts were not in vain. After 20 years, her life will change.

Video 7. Careful story (2015). Brief description. The cartoon tells about a boy, Nikita, who is preparing to go to school, but because of his fragile skin, he faces a number of problems. The authors wanted this story to give special children more confidence in themselves, and to help the society understand their problems and support their adaptation.

Video 8. Tamara (2015). Brief description. The cartoon tells about a girl named Tamara, who dreams of becoming a dancer. She dances to the sound of a music box, without noticing anything around her. Her mom is upset when she sees this. It turns out that the girl does not hear the music because she is deaf. However, her mother's attention and support help the girl understand that this is not an obstacle.

Video 9. About Dima (2016). Brief description. The cartoon tells about the meeting of a girl, Mira, and a boy who is unlike her friends. Dima walks badly and barely speaks, but Mira's curiosity and good advice of her mother lay the foundation for a real friendship.

Video 10. Macropolis (2015). Brief description. Toy cat and dog, instead of the van, which is sent to a toy store, end up in a garbage dump. They do not know what they are different from other toys that came off the assembly line. However, they still get to the store. But will anyone buy them? The little buyer comes to the store and sees in his hands not a one-eyed cat and a legless dog, but his favourite pirates.

Video 11. The Hunchback of Notre Dame (1996).

Brief description. This story is about the hunchback Quasimodo, he has no friends except his living gargoyles. During the regular mockery, the beautiful Gypsy Esmeralda stands up for him. Although she does not reciprocate his feelings, he will not be able to leave her in trouble. When she is taken captive, he helps her escape.

Video 12. Mon petit frère de la Lune / My Little Brother from The Moon (2015). Brief description. The cartoon tells about a girl who has a brother with autism. She tries to understand why he is not like everyone else, and she gives her own version of events. This story will be of interest both to parents and peers of such children, as well as to specialists working with children with autism spectrum disorders.

Thus, the introduction of inclusive education in Ukraine has sharply demonstrated the lack of specialists for working with children with special educational needs. This has raised the issues of training specialists in the field of education at higher educational institutions in accordance with the requirements of practice, improving skills of teachers-practitioners in postgraduate education who will acquire the relevant competencies and will be able to provide high-quality educational services to a child with special educational needs in the inclusive educational environment.

Conclusions and prospects for further research.

In the process of training students of pedagogical specialties for their professional activities in the context of inclusive learning, it is necessary to form a tolerant attitude towards children with special educational needs not only using traditional teaching methods and forms, but also innovative educational technologies. One of the innovative ways of forming a students' tolerant attitude towards children with special educational needs is to introduce the use of the YouTube video resource in teaching the course of «Fundamentals of Media Literacy».

The course is implemented in the form of mini-lectures, group classes, which are used for viewing and discussing films, literary works, paintings, theatrical performances, carrying out volunteer and charity activities, performing creative homework (writing essays), visiting theatres, cinemas and discussing them together. The main goal of the course is to carry out a systematic and targeted impact on the axiological sphere of young students in the course of classroom and extracurricular work, their spiritual values, life-sense orientations, the ability to psychological proximity with other people, the desire to help others, achieve a high level of spiritual needs over material ones, spiritual satisfaction and the development of a tolerant attitude towards children with special educational needs.

Our further research will be focused on an empirical analysis of the effectiveness of using the YouTube video resources in the educational space of institutions of higher education in order to form a tolerant attitude in students majoring in Pedagogics towards children with special educational needs.

References

- Comstock, G. (2007). *Media and the American child*. Academic Press.
- Chattman, S. L. (2017). *An Exploration of One School Leader's Experience of Creating a School Culture that Fosters Inclusion for Students in Special Education*. Dissertation. Georgia State University. http://scholarworks.gsu.edu/eps_diss/163.
- Cuerdas / Strings. (2018, November 8). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=rajnbdz27PM>.
- European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129 (INI)). <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do>.
- Hernandez, D. (2016). General Education and Special Education Teachers' Attitudes Towards Inclusion. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*, 11, 79–93.
- Macropolis (2015, May 29). [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=TUvg878_DRs
- Mon petit frère de la lune / My Little Brother from the Moon (2018, May 28). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=I7gra4RiXgg>
- Ostrowska, K., Ostrovskii, I., Korniat, V. (2018). Social and Professional Skills of Adolescents with Autism Spectrum Disorders. *Specialis Ugdymas / Special Education – Šiauliai*, 1 (38), 61–105. <http://dx.doi.org/10.21277/se.v1i38.358>
- Potter, W. J. (2001). *Media Literacy*. Sage Publication.
- Saloviita, T. (2009). Inclusive Education in Finland: A thwarted development. *Zeitschrift Für Inklusion*, 3 (1). <https://www.inklusion-online.net/index.php/inklusion-online/article/view/172>
- Signer, S., Puppies, P., Piga, A. (2011). Minorities, integration and the media: Media regulation and media performance in multicultural and multilingual Switzerland. *International Communication Gazette*, 73 (5), 419–439. <https://doi.org/10.1177/1748048511405818>
- The Present (2016, January 28). [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?v=dEO6Fmd_8iw
- The top 500 sites on the web. <http://www.alexa.com/topsites>.
- Wickman, K. (2013). Disabled children, inclusion, and physical education in Sweden. *Nordic Network on Disability Research*. <http://nndr.no/disabled-children-inclusion-and-physical-education-in-sweden>.
- Akkuratnaya istoriya [Careful story] (2014, February 28). [Video]. YouTube. <https://youtu.be/mFN4pLhxPWA>.
- Anatol i ego kastryulka [Anatole's Little Saucepan] (2017, July 20). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=VFjtO-neN14>
- Bondar, V. (2004). Osvita ditej z osoblivimi potrebami: poshuki ta perspektivi [Education of children with special needs: research and prospects]. *Suchasni tendenciyi rozvitku specialnoyi osviti (Ukrayinsko-kanadskij dosvid): Materiali Mizhnarodnoyi konferenciyi., Kyiv, 25-26 travnya 2004 r.* http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454.
- V poiskah Dori [Finding Dory] (2016, February 7). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=9fEi9Z-e1Po>
- Gorbun iz Notr Dama [The Hunchback of Notre Dame] (2015, October 26) [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=jFEvubiAVOo>
- Kolupayeva, A. A. (2009). *Inklyuzivna osvita: realiyi ta perspektivi [Inclusive education: realities and perspectives]*. Summit Book.
- Koncepciya vprovadzheniya mediaosviti v Ukrayini (nova redakciya) [The Concept of Implementation of Media Education in Ukraine (new edition)]. *MediaSapiens* (2016). <http://osvita.mediasapiens.ua>.
- Korniat, V., Ostrowska, K., Ostrovskii, I., Slobodyan, S. (2019). Profesijne navchannya osib z osoblivimi osvitnimi potrebami: problemi ta perspektivi zmin [Professional education of persons with special educational needs: problems and prospects for change]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 1, 30–35. <http://dx.doi.org/10.28925/1609-8595.2019.1.3035>
- Korniets, O. (2014). *Vikoristannya videoservisu YouTube dlya organizaciyi kolekcij elektronnih osvitnih resursiv z proforiyentacijnimi videomaterialami [Applying of YouTube videoservice for organization collections of electronic educational resources with career-oriented video materials]*. http://lib.iitta.gov.ua/4457/1/%D0%A2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%94%D1%86%D1%8C_16-20.12.2013.pdf.
- Myronova, S. P. Bujnyak, M. G. (2013). Poglyadi pedagogiv specialnih zakladiv na problemi inklyuzivnoyi osviti [The views of pedagogues at special educational institutions on the problems of inclusive education]. *Collection of scientific works of Ivan Ohienko National University of Kamyans-Podilskyi*, 23, 16–23.
- Ostrowska K. O., Hrabovska S. L. (2011). Psihologichni osoblivosti stavlennya uchniv zagalnoosvitnoyi shkoli do inklyuzivnogo navchannya [Psychological peculiarities of general school students' attitudes toward inclusive education]. *Zbirnik naukovih prac Institutu psihologiyi imeni G. S. Kostyuka Nacionalnoyi APN Ukrayini: Problemi zagalnoyi ta pedagogichnoyi psihologiyi*, XIII (5), 77–85.
- Pro Dimu [About Dima] (2016, October 18). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=Nx4iFNfjqN0>
- Skazochnye istorii. Neobychnyj mladshij bratik [Fairytale. Unusual younger brother]. [Video]. YouTube. https://www.youtube.com/watch?time_continue=172&v=g19a5nslME.

- Statistichni dani [Statistical data]. Ministry of Education and Science of Ukraine. <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani>.
- Subashkevych, I. R. (2016). Formuvannya cinnisno-smislovoi sferi studentiv pedagogichnih specialnostej zasobami mediapsihologichnih tehnologij [Formation of values and senses in students of pedagogical specialties by using media-psychological technologies]. Rastr-7.
- Tamara (2017, August 5). [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=nCQawIqi3Z0>
- Cvetik-Semicvetik [The Flower of Seven Colours] [Video]. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=HR2PlkDL6RI>
- Zheyuan, W. (2017). Mizhkulturna tolerantnist ta mizhkulturna komunikaciya: rezultati opituvannya studentiv [Intercultural tolerance and intercultural communication: student survey]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 1–2, 88–92. [https://doi.org/10.28925/1609-8595.2017\(1-2\)8892](https://doi.org/10.28925/1609-8595.2017(1-2)8892)

Література

- Comstock G. Media and the American child. Cambridge, Massachusetts: Academic Press, 2007. 373 p.
- Chatman S. L. An Exploration of One School Leader's Experience of Creating a School Culture that Fosters Inclusion for Students in Special Education. Dissertation. Georgia State University. 2017. URL: http://scholarworks.gsu.edu/eps_diss/163 (дата звернення: 30.08.2020).
- Cuerdas / Strings. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=rajnbzd27PM> (дата звернення: 25.08.2020).
- European Parliament resolution of 16 December 2008 on media literacy in a digital world (2008/2129 (INI)). URL: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do> (дата звернення: 30.08.2020).
- Hernandez D. General Education and Special Education Teachers' Attitudes Towards Inclusion. *Journal of the American Academy of Special Education Professionals*. 2016. № 11. P. 79–93.
- Macropolis. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=TUvg878_DRs (дата звернення: 29.08.2020).
- Mon petit frère de la lune / My Little Brother from the Moon. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=I7gra4RiXgg> (дата звернення: 30.08.2020).
- Ostrowska, K., Ostrovskii, I., Korniat, V. Social and Professional Skills of Adolescents with Autism Spectrum Disorders. *Specialis Ugdymas / Special Education – Šiauliai*. 2018. № 1 (38). P. 61–105. DOI: <http://dx.doi.org/10.21277/se.v1i38.358>
- Potter W. J. Media Literacy. Thousand Oaks: Sage Publication, 2001. 423 p.
- Saloviita T. Inclusive Education in Finland: A thwarted development. *Zeitschrift Für Inklusion*. 2009. № 3 (1). URL: <https://www.inklusion-online.net/index.php/inklusion-online/article/view/172> (дата звернення: 30.08.2020).
- Signer S., Puppies P., Piga A. Minorities, integration and the media: Media regulation and media performance in multicultural and multilingual Switzerland. *International Communication Gazette*. 2011. № 73 (5). P. 419–439. DOI: <https://doi.org/10.1177/1748048511405818>
- The Present. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?v=dEO6Fmd_8iw (дата звернення: 25.08.2020).
- The top 500 sites on the web. URL: <http://www.alexa.com/topsites> (дата звернення: 28.08.2020).
- Wickman K. Disabled children, inclusion, and physical education in Sweden. *Nordic Network on Disability Research*. 2013. URL: <http://nndr.no/disabled-children-inclusion-and-physical-education-in-sweden>. (дата звернення: 30.08.2020).
- Аккуратная история. YouTube. URL: <https://youtu.be/mFN4pLhxPWA> (дата звернення: 30.08.2020).
- Анатоль и его кастрюлька. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=VFjtO-neN14> (дата звернення: 25.08.2020).
- Бондар В. І. 2004 Освіта дітей з особливими потребами: пошуки та перспективи. Сучасні тенденції розвитку спеціальної освіти (Українсько-канадський досвід): Матеріали Міжнародної конференції, Київ, 25–26 травня 2004 р. URL: http://www.fl-life.com.ua/inclusion/?page_id=454 (дата звернення: 30.08.2020).
- В поисках Дори. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=9fEi9Z-e1Po> (дата звернення: 27.08.2020).
- Горбун из Нотр-Дама. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=jFEvubiAVOo> (дата звернення: 27.08.2020).
- Колупаєва А. А. Інклюзивна освіта: реалії та перспективи. Київ: Самміт-Книга, 2009. 272 с.
- Концепція впровадження медіаосвіти в Україні (нова редакція). *MediaSapiens*. 2016. URL: <http://osvita.mediasapiens.ua> (дата звернення: 30.08.2020).
- Корнят В., Островська К., Островський І., Слободян С. Професійне навчання осіб з особливими освітніми потребами: проблеми та перспективи змін. *Неперевна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. № 1. P. 30–35. DOI: <http://dx.doi.org/10.28925/1609-8595.2019.1.3035>
- Корнієць О. М. Використання відеосервісу YouTube для організації колекцій електронних освітніх ресурсів з профорієнтаційними відеоматеріалами. 2014. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/4457/1/%D0%A>

- 2%D0%B5%D0%B7%D0%B8_%D0%9A%D0%BE%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%94%D1%86%D1%8C_16-20.12.2013.pdf (дата звернення: 27.08.2020).
- Миронова С. П., Буйняк М. Г. Погляди педагогів спеціальних закладів на проблеми інклюзивної освіти. *Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Серія: Соціально-педагогічна*. 2013. № 23 (2). С. 16–23.
- Островська К. О., Грабовська С. Л. Психологічні особливості ставлення учнів загальноосвітньої школи до інклюзивного навчання. *Проблеми загальної та педагогічної психології*. 2011. № 13. Ч. 5. С. 77–85.
- Про Диму (2016, October 18). YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=Nx4iFNfjqN0> (дата звернення: 30.08.2020).
- Сказочные истории. Необычный младший братик. YouTube. URL: https://www.youtube.com/watch?time_continue=172&v=g19a5nslME (дата звернення: 30.08.2020).
- Статистичні дані. *Міністерство освіти і науки України*. URL: <https://mon.gov.ua/ua/statistichni-dani> (дата звернення: 29.08.2020).
- Субашкевич І. Р. Формування ціннісно-сислової сфери студентів педагогічних спеціальностей засобами медіапсихологічних технологій. Львів: Растр-7, 2016. 60 с.
- Тамара. YouTube. <https://www.youtube.com/watch?v=nCQawIqi3Z0>.
- Цветик-семицветик. YouTube. URL: <https://www.youtube.com/watch?v=HR2PlkDL6RI> (дата звернення: 25.08.2020).
- Чжеюань В. Міжкультурна толерантність та міжкультурна комунікація: результати опитування студентів. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2017. № 1–2. С. 88–92. DOI: 10.28925/1609-8595.2017(1-2)8892.

ВИКОРИСТАННЯ ВІДЕОРЕСУРСУ YOUTUBE ДЛЯ ФОРМУВАННЯ ТОЛЕРАНТНОГО СТАВЛЕННЯ СТУДЕНТІВ ДО ДІТЕЙ З ОСОБЛИВИМИ ОСВІТНИМИ ПОТРЕБАМИ

Субашкевич Ірина, кандидат психологічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 6, 79005 Львів, Україна,
IRASUB@ukr.net

Корняк Віра, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 6, 79005 Львів, Україна,
hodzinska@ukr.net

Лобода Вікторія, кандидат педагогічних наук,
доцент кафедри спеціальної освіти та соціальної роботи,
Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Туган-Барановського, 6, 79005 Львів, Україна,
vita.loboda@gmail.com

У статті розкривається проблема професійної підготовки фахівців педагогічних спеціальностей в Україні, а саме у Львівському національному університеті імені Івана Франка, до роботи із дітьми з особливими освітніми потребами (ООП) в умовах інклюзивного навчання, що є корисне не лише для цих дітей, а й для їхніх однолітків, батьків.

Акцентовано увагу на необхідності удосконалення освітнього процесу в умовах закладу вищої освіти для підготовки компетентних кадрів у роботі з дітьми з ООП. Подано порівняльний аналіз навчальних дисциплін за навчальними планами різних спеціальностей («Дошкільна освіта», «Початкова освіта»; «Соціальна педагогіка», «Соціальна робота»). Описано інноваційний досвід запровадження для студентів факультету педагогічної освіти вивчення навчального курсу «Основи медіаграмотності», що дозволить їм критично аналізувати медіаповідомлення, свідомо сприймати і аналізувати інформацію, відділяти реальність від її віртуальної симуляції, осмислювати владні стосунки, міфи і типи контролю, які вони культивують, причини таких дій, а також розуміти структурні елементи, які впливають на інформацію.

Запропоновано серію практичних медіапродуктів, а саме використання відеоресурсу YouTube, для формування толерантного ставлення студентів педагогічних спеціальностей до дітей з ООП. Для цього авторами підбрано низку мультиплікаційних фільмів з відеоресурсу YouTube, які можна використовувати в різних формах роботи з батьками і учнями для ознайомлення з особливостями даної категорії дітей

та зменшення недовіри, а саме: «Анатоль і його каструлька», «Подарунок», «Казкові історії. Незвичний молодший брат», «Квітка-семицвітка», «У пошуках Дорі», «Мотузки», «Обережна історія», «Тамара», «Мультфільм про Діму» та інші. Даний медіаконтент сприятиме поширенню інклюзії в освітньому середовищі, допоможе звільнити від соціальної ізоляції дітей з ООП, формуватиме їх здорову взаємодію з «нормальними» дітьми, а також розвиватиме позитивне, терпеливе, лояльне ставлення з боку оточуючих.

Ключові слова: YouTube; діти з особливими освітніми потребами; інклюзивна освіта; медіаосвіта; медіаграмотність; професійна підготовка; толерантність.

ИСПОЛЬЗОВАНИЕ ВИДЕОРЕСУРСА YOUTUBE ДЛЯ ФОРМИРОВАНИЯ ТОЛЕРАНТНОГО ОТНОШЕНИЯ СТУДЕНТОВ К ДЕТЯМ С ОСОБЫМИ ОБРАЗОВАТЕЛЬНЫМИ ПОТРЕБНОСТЯМИ

Субашкевич Ирина, кандидат психологических наук,
доцент кафедры специального образования и социальной работы,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Туган-Барановского, 6, 79005 Львов, Украина,
IRASUB@ukr.net

Корнят Вера, кандидат педагогических наук,
доцент кафедры специального образования и социальной работы,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Туган-Барановского, 6, 79005 Львов, Украина,
hodzinska@ukr.net

Лобода Виктория, кандидат педагогических наук,
доцент кафедры специального образования и социальной работы,
Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Туган-Барановского, 6, 79005 Львов, Украина,
vita.loboda@gmail.com

В статье раскрывается проблема профессиональной подготовки специалистов педагогических специальностей в Украине, а именно в Львовском национальном университете имени Ивана Франко, для работы с детьми с особыми образовательными потребностями (ООП) в условиях инклюзивного обучения, что является полезным не только для этих детей, но и для их сверстников, родителей.

Акцентируется внимание на необходимости совершенствования образовательного процесса в условиях высшего учебного заведения для подготовки компетентных кадров в работе с детьми с ООП. Представлен сравнительный анализ учебных дисциплин по учебным планам разных специальностей («Дошкольное образование», «Начальное образование», «Социальная педагогика», «Социальная работа»). Описан инновационный опыт изучения учебного курса «Основы медиаграмотности» для студентов факультета педагогического образования. Предложена серия практических медиапродуктов, а именно использование видеоресурса YouTube, для формирования толерантного отношения у студентов педагогических специальностей к детям с ООП.

Ключевые слова: YouTube; дети с особыми образовательными потребностями; инклюзивное образование; медиаобразование; медиаграмотность; профессиональная подготовка; толерантность.

Article was:
Received 01.09.2020
Accepted 24.09.2020

ЯКІСТЬ ВИЩОЇ ОСВІТИ ТА ЕКСПЕРТНИЙ СУПРОВІД ЇЇ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ: ДОСВІД ЄС

QUALITY ASSURANCE IN HIGHER EDUCATION AND ITS EXPERT SUPPORT: THE EU EXPERIENCE

UDC 378.046-021.68:005.6

Svitlana Sysoieva

ORCID iD 0000-0003-2499-732X

Doctor of Sciences in Education, Professor,
Full member (Academician)
of the National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
Academician-Secretary of the Department
of General Pedagogy and Philosophy
of NAES of Ukraine,
52-A Sichovykh Striltsiv Street,
04053 Kyiv, Ukraine, 2099823@gmail.com

Olena Protsenko

ORCID iD 0000-0001-5046-854X

PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor,
Head of the Educology Research Laboratory,
Borys Grinchenko Kyiv University,
13-b Tymoshenko Str., 04212 Kyiv, Ukraine,
o.protsenko@kubg.edu.ua

LEARNING OUTCOMES FOR MODULE JEAN MONNET: AN EXPERIENCE IN UKRAINE. STEPS TO IMPROVE QUALITY

The article represents the diagnostic and analytical results of the research on learning outcomes for PhD level within the subject area «Higher education quality and its expert support: Ukraine's movement towards the European Union» at Borys Grinchenko Kyiv University (Ukraine). A generalised description of competences and learning outcomes for PhD students was developed. This paper made use of a small-scale research – a questioning of the PhD students. 40 PhD students have been questioned from different specialities. The results of the survey are described in knowledge and skills, which development level is determined by the descriptive scale. It was important to focus on the mastery of such knowledge by graduate students as: basic terms and definitions; theoretical issues of the subject under study; legal dimension quality assurance of higher education; laws and peculiarities on quality evaluation assessment; official regulations and mechanisms that ensure the quality of programs and certificates in the higher education institution; principles, the revised ESG are based on; the European standards and guidelines for internal quality assurance in higher educational institutions; internal (External) monitoring of the quality of higher education in EU countries; the model and criteria for the evaluation of educational programmes. The content of the lessons from the module was aimed at the development of such skills: to identify and analyze the main trends in quality assurance in Europe; to evaluate European context for external quality assurance; to interpret the main principles for QA in Europe; to comment on principles of quality as integrated patterns of quality culture; differences between quality assurance and rankings; to apply different research methods and information technologies in practical situations; to participate in the work of multidisciplinary educational projects. A separate aspect of the survey is the assessment of the satisfaction level of classes content and organization by the PhD students. The training is considered as a tool for professional development, increasing the effectiveness of learning outcomes. The article gives an overview of the steps necessary to improve the quality of project implementation and module learning outcomes.

Keywords: competences; learning outcomes; module; quality assurance; quality assurance in higher education.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.10>

Introduction. Ukraine has adopted the National Education Development Strategy to 2021 (2013). The main priority is to identify the need for radical changes aimed at improving the quality and competitiveness of education in Ukraine in the new economic and socio-cultural environment. In particular, Ukraine's participation in the development of the European Higher Education Area highlights the need to modernize the national higher education system and its quality assurance.

The creation of quality assurance system in higher education was preceded by a number of legislative processes, including the adoption of new laws of Ukraine «On Higher Education» (2014), «On Education» (2017), the Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the Establishment of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education» (2015). The Law «On Higher Education» defines the status and authority of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education. It should be noted that in the countries of Europe, the first official quality assurance agencies began to emerge in the first half of the twentieth century, in particular in France (1934). More actively this process spread among European countries in the second half of the twentieth century (ENQA Agencies Members): in Great Britain (1984), Hungary (1993), Germany (1994), Lithuania (1995), Bulgaria, Spain and Finland (1996), Norway (1998).

Despite the fact that the Law of Ukraine «On Higher Education» envisaged the creation of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education in 2014, the agency started its actual activity only in 2018. According to the legislation, the National Agency took over certain regulatory and controlling functions from the Ministry of Education and Science of Ukraine. The delay in its actual activities affected the development of the quality assurance system in higher education. Taking into account the social significance of the problem of quality assurance in higher education, as well as the efficiency of studying advanced European experience in providing quality assurance in higher education in order to implement it in Ukraine, the module «Higher Education Quality and Its Exercise Support: Ukraine's Movement towards the European Union» was developed. Since September 2017 the module has been implemented in Borys Grinchenko Kyiv University. Module is an action initiated under the Jean Monnet within the Erasmus+ Program (Project number – 587094-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE).

The module is aimed at meeting several objectives: to promote excellence in teaching and research in EU studies; to equip students and young professionals with knowledge of European Union subjects relevant for their academic and professional lives and enhance their civic skills. The module is built in terms of European experience of teaching the course «Comparative Studies

in Education», in particular in Poland. It is based on the study and comparative analysis of the agencies for quality assurance, regulatory frameworks (documents of UNESCO, Council of Europe, the EU, the Organization for Economic cooperation and development (OECD), the ministries of education, etc.), concepts and strategies for quality assurance in the leading European countries, educational research and foreign scientists, statistical sources.

The priority target group of the Module has been defined as PhD students who do not automatically come into contact with European Union studies. One of the objectives of the Module is to create conditions for the PhD students to be able to gain: knowledge on the quality assurance in higher education and provide its expert support in the EU member-states, the European Standards and Guidelines for Quality Assurance in Higher Education, technology of expert support of quality assurance in higher education. For this purpose, 20 lectures (40 hrs.), 20 seminars (40 hrs.), 11 trainings (44 hrs.) were held in April 2019. In addition, PhD students as qualified professionals who have gained higher education, have already had professional experience in various fields. This type of training allows professionals to use the acquired theoretical knowledge and practical skills in their professional education and promote the best EU practices among public.

Research Problem and Focus. The problem of quality assurance in higher education in the European scientific space is becoming increasingly relevant. In particular, special attention is paid to the following aspects: management and measurement of quality assurance in higher education institutions (T. Kahvecci, Ö. Uygün, U. Yurtsever, S. Ilyas, Ş. Rezić, V. Majstorović, D. Tomić, J. Kettunen, J. Welsh, S. Dey), assessing quality assurance in higher education (M. Seyfried, P. Pohlenz, G. Anderson), Internal Quality Assurance (M. Martin, J. Brennan, C. Ganseuer, P. Pistor), quality culture (L. Harvey, B. Stensaker, E. Kemenade, M. Pupius, T. Hardjono, O. Vettori, M. Yorke), quality of teaching (C. Teelken, W. Daguang, X. Zuoxu, W. Fan, Q. Yanjie), innovation and quality assurance in higher education (M. Horn, A. Dunagan).

According to the scientists' views (T. Kahvecci, Ö. Uygün, U. Yurtsever, S. Ilyas) quality assurance is an integrated approach covering all the processes in a higher education institution, in order to serve the students and other stakeholders in expected quality standards (2012).

In his research, T. Ryan (2015) determines quality assurance in higher education from two positions: 1) a broad definition that targets one central goal or outcome; 2) specific indicators that reflect desired inputs and outputs.

In «The Tertiary Education Quality and Standards Agency» one of the most important essential prerequisites to quality assurance is that the characteristics of quality that are being sought need to be defined. «These may

be inputs (e.g. entry standards, staff qualifications), processes (cycle time for an enrolment process or time to get feedback from assignments), outputs (completion rates) or outcomes (knowledge and skills acquired, including life-long learning skills)» (Guidance Note: Academic Quality Assurance, 2017, p. 1).

On the other hand, M. Seyfried and P. Pohlenz (2018) state that while researching causal relationships between inputs and outcomes it is necessary to take into account several peculiarities, namely: students' achievement varies not only with the quality of the teaching but also with other sources of variance (the students' aptitude, extra-curricular activities, etc.); the quality assurance results vary according to the stakeholders that define their own understanding of quality; higher education is delivered in a dynamic and changing environment, that complicates the testing some hypotheses empirically.

We agree with the opinion M. Singh and J. Glennie (2000), that quality assurance system, in particular, the system of internal quality assurance, should be based only on the foundations of co-operation, the sharing of information and a common commitment to the best interests of learners and educators in higher education. The higher education institutions have the

main responsibility for the quality of education and its support. As a result, national quality assurance systems respond to organizational and procedural changes in institutional quality assurance policies; support the development of a culture of quality at all levels; focus on the needs of all stakeholders (Sokolova, 2020, p. 107). This opinion is supported by Ukrainian researchers (Aleksandrova, Vinnikova, Chuvassova, 2019), which emphasize that to establish an effective system of internal education quality assurance, it is necessary to involve external stakeholders and focus on their needs (employers, practitioners, scientists, university entrants, parents) (p. 154).

Methodology of Research. This paper made use of a small-scale research – a questioning of the PhD students which was aimed at appraisal of PhD students' knowledge level of the educational module and at the study of the degree of their satisfaction with the gained knowledge and skills.

A generalized description of competences and learning outcomes for PhD level within the subject area «Higher education quality and its expert support: Ukraine's movement towards the European Union» was developed. A generalized description of competences for PhD level* is presented in the Table 1.

Table 1

Competences for PhD level within the subject «Higher education quality and its expert support: Ukraine's movement towards the European Union»

GENERIC COMPETENCES	
Competence code	Competence
GC 1	Ability to analyze, evaluate and synthesize new and complex ideas to focus on quality
GC 2	Ability to apply knowledge in practical situations on the basis of critical understanding of the corresponding problems
GC 3	Capacity to generate new ideas (creativity)
GC 4	Ability to search for, process, analyze and use information from a variety of sources
GC 5	Ability to work in a team
SUBJECT SPECIFIC COMPETENCES	
SSC 1	A deep understanding of research paradigms, strategies and procedures in the Quality assurance of higher education
SSC 2	Ability to be involved in collaborative work and interpersonal communication in educational contexts
SSC 3	Ability to understand and apply educational theories and methodology as a basis for general and specific teaching and learning activities
SSC 4	Ability to undertake appropriate educational research in different contexts
SSC 5	Ability to develop, implement of a research project & reflect on the results of one's own work

Learning outcomes for PhD level within the subject area «Higher education quality and its expert support: Ukraine's movement towards the European Union» are described in knowledge and skills.

To fulfil the tasks of the module, we considered it important to focus on the mastery of such knowledge by graduate students:

- Basic terms and definitions: accreditation (institutional, Accreditation survey), assessment, certification, code of practice, criteria, descriptor (Dublin descriptors), indicators (performance), evaluation (external, internal, self-evaluation), licensure/licensing, monitoring, qualification (Qualification Framework), quality in higher education,

* A generalized description of competences and learning outcomes was developed by project group of Module «Higher Education Quality and Its Expert Support: Ukraine's Movement towards the European Union» within the programme «Erasmus+: Jean Monnet» (Project number – 587094-EPP-1-2017-1-UA-EPPJMO-MODULE).

quality assurance, quality assessment, quality culture, standards, quality management.

- Theoretical issues of the subject under study.
- Legal dimension quality assurance of higher education; laws and peculiarities on quality evaluation assessment; official regulations and mechanisms that ensure the quality of programs and certificates in the higher education institution.
- Principles, the revised ESG are based on.
- The fundamental principles of the quality of the educational programs.
- The European standards and guidelines for internal quality assurance in higher educational institutions.
- Internal (External) monitoring of the quality of higher education in EU countries.
- The model and criteria for the evaluation of educational programmes.
- Quality criteria: for assessment of higher education institutions, for assessment of institutions and programmes, for assessment of programmes.

The content of the lessons from the module is aimed at the development of such skills:

- To identify and analyze the main trends in quality assurance in Europe.
- To evaluate European context for external quality assurance.
- To interpret the main principles for QA in Europe.
- To comment on principles of quality as integrated patterns of quality culture; differences between quality assurance and rankings.
- To use knowledge of licensing for critical analysis, evaluation and synthesis of new complex ideas that are up to date.
- To apply different research methods and information technologies in practical situations.
- To participate in the work of multidisciplinary educational projects.

It should be noted that a generalized description of competences and learning outcomes for PhD level are presented on the official website of the project.

40 PhD students (22 women and 18 man) have been questioned from different specialties: Science Education; Pre-school education; Fine Arts, Decorative Arts, Restoration; Musical Art; Religion; History and Archeology; Philosophy; Philology; Social Work. The results of the survey are described in knowledge and skills, which development level is determined by the descriptive scale. A separate aspect of the survey is the assessment of the satisfaction level of classes' content and organization by the postgraduates.

Descriptors:

2 – the acquired knowledge corresponds to my expectations and professional interests, skills are formed on the basic level; completely satisfied with the classes content and organization.

1 – the knowledge acquired partly corresponds to my expectations and professional interests; some skills

are formed at the basic level; partially satisfied with the classes content and organization.

0 – it is difficult to estimate the level of the existing knowledge and skills. It is difficult to assess the classes' content and organization.

Results and Discussion. The study results show that 5% of postgraduates is difficult to assess the level of their skills; identifier and analyze main trends in quality assurance in Europe, and interpret the main principles for QA in Europe. Also they met difficulties in providing different research methods and information technologies in practical situations, and comment on principles of quality as integrated patterns of quality culture; differences between quality assurance and rankings. The general results of the survey are presented in Table 2.

These gaps were taken into account during the series of trainings (44 hrs.) in 2018–2019.

The topics of trainings are presented in the Table 3. The trainings are held in order to consolidate the knowledge of future PhD on quality assurance in higher education and its expert support in the EU member-states, and for the acquiring technology of expert support of quality assurance in higher education by future PhDs.

We understand training as a tool for professional development, efficiency increase, and knowledge areas expansion. At the trainings, active methods and forms of training were used, among which: the verbal journal, PFEC formula, situational research, individual research, role-plays, the methodical theatre.

At the trainings we used various learning tools, including: graphics (drawings, charts, maps, presentations); technical (audio and video recordings); educational materials; PC, SMART-boards and the Internet. The use of different learning tools enables easier assimilation of theoretical and practical information by future PhDs and disseminates information outside the defined audience (Sysoieva, Osadcha, 2020, p. 272). Besides, a website of the project filled with such information, which in turn, opens unlimited opportunities to expand audience via the Internet, as well as to promote the EU experience for public.

Conclusions and prospects for further research.

In the process of research, we came to the following conclusions:

1. The effectiveness of the project implementation depends on the compliance of the chosen problem with the actual needs of the country in which such a project, in this case, Ukraine, will be implemented.
2. There is an urgent need for a constant expansion of the audience, which will promote the project issues and its results.
3. It is worth organizing periodic experience exchange meetings for participants from all EU countries of Erasmus+ Program (Jean Monnet Activities).
4. We consider it necessary to the implementation of practice-oriented forms of education. We are talking

Table 2

Survey Results

№	A GENERALISED DESCRIPTION OF LEARNING OUTCOMES	DESCRIPTIONS		
		2	1	0
		% (number) of respondents		
1.	To define: basic terms and definitions	75% (30)	25% (10)	
	To Know/Understand:			
2.	Theoretical issues of the subject under study	70% (28)	30% (12)	
3.	Legal dimension quality assurance of higher education	85% (34)	15% (6)	
4.	Principles, the revised ESG are based on	75% (30)	25% (10)	
5.	The fundamental principles of the quality of the educational programs	85% (34)	15% (6)	
6.	The European standards and guidelines for internal quality assurance in higher educational institutions	60% (24)	40% (16)	
7.	Internal (External) monitoring of the quality of higher education in EU countries	65% (26)	35% (14)	
8.	The model and criteria for the evaluation of educational programs	55% (22)	45% (18)	
9.	Quality criteria: for assessment of higher education institutions, for assessment of institutions and programs, for assessment of programs	65% (26)	35% (14)	
	Be able to:			
10	To identify and analyze the main trends in quality assurance in Europe	55% (22)	40% (16)	5% (2)
11	To evaluate European context for external quality assurance	70% (28)	30% (12)	
12	To interpret the main principles for QA in Europe	85% (34)	10% (4)	5% (2)
13	To comment on principles of quality as integrated patterns of quality culture; differences between quality assurance and rankings	50% (20)	50% (20)	
14	To use knowledge of licensing for critical analysis, evaluation and synthesis of new complex ideas that are up to date	60% (24)	40% (16)	
15	To apply different research methods and information technologies in practical situations	50% (20)	50% (20)	
16	To participate in the work of multidisciplinary educational projects	70% (28)	30% (12)	

Table 3

Training Topics

№	Topics
1.	Guidelines for quality assurance in higher education: the experience of the EU
2.	Criteria and performance efficiency indicators of the education experts on quality assurance in the EU
3.	Methods and technologies of expert support to higher education quality assurance in the EU
4.	Accreditation procedure: the EU experience
5.	Expert accreditation activities
6.	Education quality indicators in the EU
7.	Expertise of training programs
8.	Expertise of innovation to ensure the quality assurance in higher education in the EU
9.	Methodology of Comparative Studies. Settings examination of educational systems, phenomena and processes
10.	Code of Ethics expert in the field of education
11.	Activities of Quality Assurance Agencies of Higher Education in the EU countries

about the speeches of graduate students among students, teaching audience, etc. This will contribute to the dissemination of knowledge that graduate students have received.

5. Among the forms of work within the framework of the project, more attention should be paid to distant forms (webinars, online conferences, online counseling, etc.), since, due to professional and other types of

employment, project participants are not always able to attend on-the-spot events.

6. It is worth noting that non-systematic attendance by participants significantly complicates the diagnosis and evaluation of their modulus learning outcomes.

In the context of the identified problem, it is necessary to further study the issue of new forms of work within the framework of the project.

References

- Aleksandrova, O., Hroznyi, I., Vinnikova, N., Chuvasova, N. (2019). Control of the quality assurance system at the modern Ukrainian university. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*, 2, 153–162. 10.29202/nvngu/2019-2/18
- ENQA Agencies Members. Official website. [http://www.enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members/Guidance Note: Academic Quality Assurance](http://www.enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members/Guidance%20Note%20Academic%20Quality%20Assurance). (2017, October 11). The Tertiary Education Quality and Standards Agency. Version 2.2. <https://www.teqsa.gov.au/latest-news/publications/guidance-note-academic-quality-assurance>
- Kahvecci, T. C., Uygun, Ö., Yurtsever, U., & Ilyas, S. (2012). Quality assurance in higher education institutions using strategic information systems. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*, 55, 161–167. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.490>
- Marock, C. (2000). *Quality Assurance in Higher Education: the Role and Approach of Professional Bodies and SETAs to Quality Assurance. Integrated Summary. A report commissioned by the Higher Education Quality Committee*. <https://www.saide.org.za/resources/Library/Marock%20-%20Role%20and%20Approach%20of%20Prof%20Bodies%20and%20Setas%20to%20QA.pdf>
- Module Jean Monnet «Higher Education Quality and Its Exercise Support: Ukraine's Movement towards the European Union». Official website. <http://heqes.kubg.edu.ua/en/>
- Ryan, T. (2015). Quality assurance in higher education: A review of literature. *Higher Learning Research Communications*, 5 (4). 10.18870/hlrc.v5i4.257.
- Seyfried, M., & Pohlenz, P. (2018). Assessing quality assurance in higher education: quality managers' perceptions of effectiveness. *European Journal of Higher Education*, 8 (3), 258–271. 10.1080/21568235.2018.1474777
- Sysoieva, S., Osadcha, K. (2019). Condition, technologies and prospects of distance learning in the higher education of Ukraine. *Information Technologies and Learning Tools*, 70 (2), 271–284. <https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2907>
- Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine On Higher Education] (2014). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>
- Zakon Ukrainy «Pro osvitu» [The Law of Ukraine On Education] (2017). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>
- Postanova Kabinetu Ministriv Ukrayini vid 15 kvitnya 2015 r. № 244 «Pro utvorennya Nacionalnogo agentstva iz zabezpechennya yakosti vishoyi osviti» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the Establishment of the National Agency for Quality Assurance in Higher Education» dated April 15, 2015. № 244] (2015). <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-п>
- Sokolova, I. (2020). Yevropejski pidhodi i praktiki zabezpechennya yakosti vishoyi osviti [European approaches and practices to assure higher education quality]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 2, 104–113. 10.28925/1609-8595.2020.2.14.
- Ukaz Prezidenta Ukrayini №344/2013 «Pro Nacionalnu strategiyu rozvitku osviti v Ukrayini na period do 2021 roku» [Decree of the President of Ukraine «On the National Education Development Strategy to 2021» dated June 25, 2013. № 344/2013] (2013). <https://www.president.gov.ua/documents/3442013-15402>

Література

- Aleksandrova O., Hroznyi I., Vinnikova N., Chuvasova N. Control of the quality assurance system at the modern Ukrainian university. *Naukovyi Visnyk Natsionalnoho Hirnychoho Universytetu*. 2019. № 2. P. 153–162. DOI: 10.29202/nvngu/2019-2/18
- ENQA Agencies Members. Official website. URL: <http://www.enqa.eu/index.php/enqa-agencies/members/full-members/> (дата звернення: 20.07.2020).
- Guidance Note: Academic Quality Assurance. The Tertiary Education Quality and Standards Agency. Version 2.2. 2017, October 11. URL: <https://www.teqsa.gov.au/latest-news/publications/guidance-note-academic-quality-assurance> (дата звернення: 18.07.2020).
- Kahvecci T. C., Uygun Ö., Yurtsever U., & Ilyas S. Quality assurance in higher education institutions using strategic

- information systems. *Procedia – Social and Behavioral Sciences*. 2012. № 55. P. 161–167. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2012.09.490>
- Marock C. Quality Assurance in Higher Education: the Role and Approach of Professional Bodies and SETAs to Quality Assurance. Integrated Summary. A report commissioned by the Higher Education Quality Committee. 2000. URL: <https://www.saide.org.za/resources/Library/Marock%20-%20Role%20and%20Approach%20of%20Prof%20Bodies%20and%20Setas%20to%20QA.pdf> (дата звернення: 20.07.2020).
- Module Jean Monnet «Higher Education Quality and Its Exercise Support: Ukraine's Movement towards the European Union». Official website. URL: <http://heqes.kubg.edu.ua/en/> (дата звернення: 23.07.2020)
- Ryan T. Quality assurance in higher education: A review of literature. *Higher Learning Research Communications*. 2015. № 5 (4). DOI: 10.18870/hlrc.v5i4.257.
- Seyfried M., & Pohlenz P. Assessing quality assurance in higher education: quality managers' perceptions of effectiveness. *European Journal of Higher Education*. 2018. № 8 (3). P. 258–271. DOI: 10.1080/21568235.2018.1474777
- Sysoieva S., Osadcha K. Condition, technologies and prospects of distance learning in the higher education of Ukraine. *Information Technologies and Learning Tools*. 2019. Vol 70. № 2. P. 271–284. DOI: <https://doi.org/10.33407/itlt.v70i2.2907>
- Закон України «Про вищу освіту». 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 22.07.2020).
- Закон України «Про освіту». 2017. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 22.07.2020).
- Постанова Кабінет Міністрів України від 15 квітня 2015 р. № 244 «Про утворення Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/244-2015-p> (дата звернення: 15.07.2020).
- Соколова І. Європейські підходи і практики забезпечення якості вищої освіти. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2020. № 2. С. 104–113. DOI: 10.28925/1609-8595.2020.2.14
- Указ Президента України №344/2013 «Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року». URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3442013-15402> (дата звернення: 20.07.2020)

РЕЗУЛЬТАТИ НАВЧАННЯ МОДУЛЮ JEAN MONNET: ДОСВІД В УКРАЇНІ. КРОКИ ДЛЯ ПОЛІПШЕННЯ ЯКОСТІ

Сисоєва Світлана, доктор педагогічних наук, професор, академік НАПН України,
академік-секретар Відділення загальної педагогіки та філософії освіти
Національної академії педагогічних наук України,
вул. Січових Стрільців, 52-А, 04053 Київ, Україна, s.sysoieva@kubg.edu.ua

Проценко Олена, кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач науково-дослідної лабораторії освітології,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-б, 04212 Київ, Україна, o.protsenko@kubg.edu.ua

У статті представлені діагностичні та аналітичні результати дослідження результатів навчання на рівні кандидата наук (PhD) у рамках модулю «Якість вищої освіти та її експертна підтримка: рух України до Європейського Союзу» в Київському університеті імені Бориса Грінченка. Розроблено узагальнений опис компетентностей та результатів навчання для аспірантів. Результати опитування описуються в знаннях та навичках, рівень розвитку яких визначається описовою шкалою. Важливо було зосередитись на оволодінні аспірантами такими знаннями, як: основні терміни та визначення; теоретичні питання досліджуваного предмета; правовий вимір забезпечення якості вищої освіти; закони та особливості оцінки якості освіти; офіційні положення та механізми, що забезпечують якість програм у закладі вищої освіти; принципи, на яких базується ESG; європейські стандарти та керівні принципи внутрішнього забезпечення якості в закладах вищої освіти; внутрішній і зовнішній моніторинг якості вищої освіти в країнах ЄС; модель та критерії оцінювання освітніх програм. Зміст занять модуля був спрямований на розвиток таких навичок: виявити та проаналізувати основні тенденції забезпечення якості в Європі; оцінити європейський контекст зовнішнього забезпечення якості; інтерпретувати основні принципи забезпечення якості в Європі; коментувати принципи якості як інтегровані зразки культури якості; пояснити відмінність між забезпеченням якості та рейтингами; застосовувати різні методи дослідження та інформаційні технології в практичних ситуаціях; брати участь у роботі міждисциплінарних освітніх проєктів. Окремим аспектом опитування є оцінка аспірантами рівня задоволеності змістом та організацією занять.

Ключові слова: забезпечення якості; забезпечення якості вищої освіти; компетентності; модуль; результати навчання.

РЕЗУЛЬТАТЫ ОБУЧЕНИЯ МОДУЛЯ JEAN MONNET: ОПЫТ В УКРАИНЕ. ШАГИ ДЛЯ УЛУЧШЕНИЯ КАЧЕСТВА

Сысоева Светлана, доктор педагогических наук, профессор, академик НАПН Украины, академик-секретарь Отделения общей педагогики и философии образования Национальной академии педагогических наук Украины, ул. Сечевых Стрельцов, 52-А, 04053 Киев, Украина, s.sysoieva@kubg.edu.ua

Проценко Елена, кандидат педагогических наук, доцент, заведующая НИЛ освитологии, Киевский университет имени Бориса Гринченко, ул. Тимошенко, 13-б, 04212 Киев, Украина, o.protsenko@kubg.edu.ua

В статье представлены диагностические и аналитические результаты исследования результатов обучения на уровне кандидата наук (PhD) в рамках модуля «Качество высшего образования и ее экспертная поддержка: движение Украины в Европейский Союз» в Киевском университете имени Бориса Гринченко. Разработано обобщенное описание компетенций и результатов обучения для аспирантов. Результаты опроса описываются в знаниях и навыках, уровень развития которых определяется описательной шкалой. Важно было сосредоточиться на овладении аспирантами такими знаниями, как: основные термины и определения; теоретические вопросы изучаемого предмета; правовое измерение качества высшего образования; законы и особенности оценки качества образования; официальные положения и механизмы, обеспечивающие качество программ в высшем учебном заведении; принципы, на которых базируется ESG; европейские стандарты и руководящие принципы внутреннего обеспечения качества в высшем учебном заведении; внутренний и внешний мониторинг качества высшего образования в странах ЕС; модель и критерии оценки образовательных программ. Содержание занятий модуля было направлено на развитие таких навыков: выявить и проанализировать основные тенденции качества образования в Европе; оценить европейский контекст обеспечения качества; интерпретировать основные принципы обеспечения качества образования в Европе, комментировать принципы качества как интегрированные образцы культуры качества; объяснить различие между обеспечением качества и рейтингами; применять различные методы исследования и информационные технологии в практических ситуациях; участвовать в работе междисциплинарных образовательных проектов. Отдельным аспектом опроса является оценка аспирантами уровня удовлетворенности содержанием и организацией занятий.

Ключевые слова: компетентности; модуль; обеспечение качества; обеспечение качества высшего образования; результаты обучения.

*Article was:
Received 25.07.2020
Accepted 24.09.2020*

UDK 378.4.011.3-051:005.35

Oksana Bulvinska

ORCID iD 0000-0002-6764-4340

PhD in Pedagogy, Senior Researcher,
Senior Researcher of Scientific-Research Laboratory of Educology,
Borys Grinchenko Kyiv University,
13-b Tymoshenko Str., 04212 Kyiv, Ukraine,
o.bulvinska@kubg.edu.ua

Lesya Chervona

ORCID iD 0000-0002-3036-3668

PhD in Philosophy, Senior Researcher,
Leading Researcher of Department of Leadership
and Institutional Development of Higher Education,
Institute of Higher Education,
National Academy of Educational Sciences of Ukraine,
9 Bastionna Str., 01014 Kyiv, Ukraine,
chervona_lesya@ukr.net

STUDENTS' PARTICIPATION IN QUALITY ASSURANCE AT UNIVERSITY

The article highlights the problems associated with the concept of involving students in the formation, development and implementation of vital decisions in the field of higher education. It is emphasized that the relevance of student participation is that students are not only a stakeholder but also an equal partner in the processes of university governance and in the process of ensuring the quality of higher education. The article analyses different approaches to the concept of «student voice». The authors propose to consider this concept as a philosophical and managerial idea that students have their unique opinion on education and they should be able to make a real contribution to decision-making in higher education, influencing results, expressing their views, promoting their ideas and feeling the results of their influence. Different models and mechanisms of student voice are presented: representation of students in the governing bodies of the university; activities of students in leading groups of educational programs; survey of students, focus groups; cooperation with the students' organization; regular informal discussions between students and faculty and university management. The article analyses the practical implementation of different models and mechanisms of student voice in European universities: University College London and University of Helsinki, and reviews the impact of student voice on educational practice in Ukrainian higher education institutions on the example of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky». It is concluded that in Ukrainian universities, compared to European ones, the concept of cooperation with students as full partners in every aspect of their education has not yet found practical implementation; forms of students' influence more often relate to socio-cultural and sports areas, organization of leisure and entertainment.

Keywords: feedback; higher education; higher education quality; students; student voice; student participation in university.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.11>

Introduction. The concept of involving students in the processes of formation and implementation of vital decisions in the field of education, ensuring the quality of higher education is becoming increasingly important in the context of higher education reform. At the institutional level, this idea is embodied in the concept of student voice, which is quite common in the practices of European universities and is just beginning to become crucial for Ukrainian higher education institutions.

The importance and involvement of the student community in improving education is a relevant topic being discussed by the scientific community

around the world. One of the basic principles of good governance in higher education is the concept of shared governance. This principle requires the representation of various stakeholders in decision-making processes in the universities. The authors' vision of the relevance of student participation is that students are not only a stakeholder but also equal partners in university governance processes. The established culture of partnership between students and other stakeholders at the university allows the university as an institution to respond more effectively to the modern challenges and complement its strategies in the context of the competitiveness of the institution.

According to the authors, the starting point for

understanding the concept of student voice is the belief that the universal principle of the University as a social system is participatory democracy and broad social participation, embodied in the conscious, active participation of all stakeholders and especially students as the largest stakeholder in the processes of formation, development and implementation of all important decisions at the university.

In «The Glossary of education reform for journalists, parents, and community members» (2013) the voice is defined as both a philosophical stance and a school-improvement strategy. Understanding of the term «voice» is based on the belief or recognition that an educational institution will be more successful if the management of the educational institution takes into account the values, opinions, beliefs and views of all stakeholders. Thus, the authors consider voice as an alternative to more hierarchical forms of management, in which the administration of educational institutions can make unilateral executive decisions almost without the participation of students, teachers and parents.

The aim of the article is the theoretical understanding of the phenomenon of «student voice» as an essential mechanism for ensuring the quality of education, as well as an analysis of models and mechanisms of student voice in comparison with foreign and Ukrainian universities.

Research methods. The article uses theoretical analysis of scientific sources to investigate the phenomenon of student voice; methods of analysis and systematization of information presented on the websites of universities in Great Britain, Finland and Ukraine; the comparative method for determining the similarities and differences of models of student voice involvement in university governance in domestic and foreign higher education institutions. The study is based on the experience of University College London, University of Helsinki, as well as the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky» to develop partnerships with students, presented on the official websites of these universities.

Research Results. Student voice is a concept and a set of approaches that position students alongside credentialed educators as critics and creators of educational practice (Cook-Sather, 2020, p. 182). Student voice refers to the values, opinions, beliefs, perspectives, and cultural backgrounds of individual students and groups of students in a school, and to instructional approaches and techniques that are based on student choices, interests, passions, and ambitions (The Glossary of Education Reform for journalists, parents, and community members, 2013).

Traditionally, in the understanding of the concept of student voice there are two aspects. First, it is the participation of young students in governance processes, university policy-making, decision-making, starting from strategic areas and ending with the choice of teaching methods for a particular educational program.

«Student voice is giving students the ability to

influence learning to include policies, programs, contexts and principles» (Harper, 2000). As A. Fletcher (2014) concludes, student voice is «any expression of any learner about anything, anywhere, anytime related to learning, schools or education» (p. 2).

The second approach, developed in the practical educational activities of universities, as noted by H. Young & L. Jerome (2020), reduces the understanding of student voice to a cycle of feedbacks. According to this approach, students express their opinions on specific educational issues, the university accepts them, reacts in a certain way, then, closing the circle, reports to students about the reaction to their feedback (p. 688).

Thus, as summarized by L. Templeton and others (2019), the definition of student voice has two main components. First, student voice means students feel they have agency in their ability to participate in institutional decision making. Second, institutions make efforts to listen to the student voice, so that voices are not just spoken but heard, considered, and incorporated into decisions.

Involving students in university life is defined by researchers as an essential element of neoliberal higher education around the world (H. Young & L. Jerome, 2020; E. Nelson & J. Charteris, 2020); the student voice contributes to the development of democratic trends and the development of social capital of graduates with leadership skills as valuable preparation for citizenship in a democratic society (L. Lyons & M. Brasof, 2020; J. Tyrrell & V. Sally, 2015); it is a mean of ensuring the quality of education and one of the requirements of educational benchmarking (V. J. Hall, 2020).

However, there are also precautionary approaches to the student voice. Such is, for example, the article of A. B. Mendes & D. Hammett (2020) with the eloquent title «The new tyranny of student participation? Student voice and the paradox of strategically-active student-citizen». The authors used the argumentation of the scientific and practical work of B. Cooke & U. Kothari (2001) «Participation: The New Tyranny?». That the participation of broad sectors of the population in governing the state does not function as an instrument of liberation and separation of powers but instead supports the existing power relations, however, it masks it with rhetoric and techniques of participation. A. B. Mendes & D. Hammett projected these findings on the field of higher education and asked the question: has not the student voice become a new tyranny of participation?

Another precaution concerns the neoliberal policy of commercialization of higher education, which views the student as a consumer of educational services. A. McCulloch (2009) argues that «the notion of consumerism is directly contrary to any movement towards student engagement, the consumer status engenders passivity in students. They expect a degree of service that attends to their needs and requires a relatively modest personal investment» (p. 171).

R. Williams (2008) warns of a large number of

student surveys «for the sake of surveys», i.e. those that are conducted to obtain feedback from students, not intending to take action accordingly. Students need to know what role they play in institutional policy (p. 3).

J. Tyrrell & S. Varnham describe the different models and mechanisms of the student voice, noting that there is no one, the most effective model; each university uses the most acceptable one for itself (pp. 32–36):

- representation of students in the governing bodies of the university – the University Council, institute, faculty;

- activity of students in leading groups of educational programs, discussion of processes of development and realization of educational programs;

- survey of students, focus groups;

- cooperation with a strong and well-funded independent student organization;

- regular informal discussions between students and faculty and university management (in the framework of teaching, mentoring, support or individual meetings).

In conclusion, the authors note that student voice is a general philosophical and managerial concept, which is based on the recognition that students have their unique view of education and should be able to contribute to the development of education and be involved in decision-making processes, expressing their views, influencing the results and promoting their ideas.

Student voice: university experience. To illustrate the concept of student voice in practice, the authors propose to consider the experience of two European universities: University College London and University of Helsinki, as well as the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky».

University College London has been the undisputed leader of the QS World University Rankings by Subject (Education) for several years in a row.

The official website of the university contains the page «Student partnership», which declares: «We want to support students to collaborate with us as full partners in every aspect of their education. Facilitating a variety of opportunities for students to engage with will ensure that we are drawing on the creativity and talent of our student body to improve our university» (UCL. Student partnership). This activity meets the goal of developing student involvement and leadership, which is one of the strategic goals of the university, adopted by 2021. To achieve this goal, several practical steps have been developed and implemented:

- gathering feedback through surveys, focus groups or workshops to help us identify trends and establish priorities;

- student representation on committees, panels, steering groups and project teams;

- partnership with students, exchange of views and discussion of decisions with student representatives in the Staff-Student Consultative Committee, which works in each structural unit of the university;

- funding projects for UCL ChangeMakers faculties and departments to help take into account student feedback and ideas. Within these projects, students and academic staff work together in partnership to improve the quality of education;

- work on the Student Quality Reviewers project, in which two students work in pairs with a teacher to establish a constructive dialogue about student assessment and the teaching experience of students in the course.

It should be noted that the official website of the university provides quite complete information about the partnership with students: university strategic documents that ensure this process; «UCL Survey Policy Guide to running a student survey», «Guide to running a student survey»; «Student Questionnaire Template». Separate pages are devoted to the activities of the Staff-Student Consultative Committee; projects of faculties, institutes and departments of UCL ChangeMakers; Student Quality Reviewers project.

For example, within UCL ChangeMakers, the winning department's project receives 850 pounds to cover project costs and student participation. The authors were interested in the project Division of Surgery and Interventional Science (Faculty of Medical Sciences) «Sculpturing in Surgery: A Marriage between Art and Science».16 undergraduate students in surgery and bachelors in art were admitted to study (anatomy is an essential educational discipline for both specialities), and famous sculptors were invited. In addition to improving anatomical knowledge, putting it into practice and developing creativity, the project aimed to develop students' skills of observation, hand-eye coordination, fine motor skills and understanding of symmetry and proportions, which is essential for both majors (UCL. Sculpturing in Surgery: A Marriage between Art and Science).

In the context of our study, the most interesting is the page «Closing the loop: informing students about how their feedback has affected UCL», which demonstrates the improvement of university infrastructure and the educational process. The specific results of taking into account the student voice in various aspects of university life: from the equipment of university buildings to the academic support of young students – are presented on the page eloquently titled «Your feedback is shaping UCL». Here are some examples. In 2018, there were complaints from students that session exams had been held in the places that were not comfortable and unequipped. These reviews resulted in the exams for the summer session of 2018 to be held in the ExCel London conference centre in bright, quiet rooms with air conditioning, where there are places for food, rest and study, as well as a room for prayers and first aid. The site features a video of a virtual tour of a new exam venue, from a subway map explaining the journey to a classroom tour and practical advice for students, such as arriving half an hour before the exam (UCL. Watch

a new video about Excel London – the 2018 venue for UCL summer exams).

As for the example of improving academic support: students noted that the university does not pay enough attention to academic writing. As a result, during the first semester of the 2019–2020 academic year, the Academic Communication Center was opened – a new support service aimed at improving the writing and speaking skills of UCL students, which works closely with academic faculties and departments of the university to establish specialized seminars, academic disciplines and textbooks for language improvement. The website of the Center presents all faculties that offer various programs: credit modules, additional courses, seminars, online resources for the development of academic English (UCL Academic Communication Center).

Helsingin yliopisto – University of Helsinki offers several feedback channels for students. The university's website has a page with the eloquent title «How can I participate and make a difference?». Students are invited to participate in the work of decision-making bodies: The University Council and the University Board, councils of faculties and institutes, Education Programming Steering Committees, The Student Academic Appeals Committee, which protects the rights of students. An important channel for student influence is the Student Union of the University of Helsinki, which was founded in 1868. The website of the Student Union presents in details its activities to protect the interests of students at the university, city and society; committees, associations and organizations of the Student Union, in the work of which any student can participate. Also, there are presented the activities of student representatives at all levels of leadership – from temporary working groups to senior governing bodies of the university and Education Programming Steering Committee (Student Union of the University of Helsinki. Student Representatives).

As part of this study, the authors note an example of the impact of students on education at the University of Helsinki. Akseli Rouvari, a member of the Student Union Board responsible for education, communication, environment and climate policy, is the initiator of the training course on sustainable society and the student representative in the program group. So far, this is a pilot course, but in the future, it will be familiar to all students (University of Helsinki. Science helps us change the world).

Here is one example of student influence on Finnish public policy. In 2019, the representatives of the university together with the National Union of University Students of Finland and the Union of Students of Finnish Universities of Applied Sciences presented proposals for the program of the new government of Finland. Student requirements focused on three topics: education, student social protection, and the global climate. The website describes in detail how

the new government program has taken these proposals into account: some have been taken into account in full, some – partly. For example, students' demand for free education was partly taken into account – tuition fees for students from outside the EU were not abolished. But the climate requirement for Finland to achieve carbon neutrality by 2030 was accepted by the government; however, the term was postponed for five years – until 2035 (University of Helsinki. The government program through the eyes of a student).

Another way to make the university the best place to study and work is to take surveys and leave feedback on the site. The University of Helsinki presents several examples of surveys depending on the topic: university survey on the learning environment; nationwide surveys of Finnish bachelor's graduates; monitoring of graduates' careers; a survey of students from other countries doing international exchange courses. Besides, the university website provides an opportunity for everyone to send feedback through the service «Feedback» and in the same way get a response (University of Helsinki. Make a difference by providing feedback).

Unfortunately, Ukrainian higher education institutions do not show such openness and transparency. The authors failed in finding the proper units on the websites of Ukrainian universities with information on the impact of student voice on educational practice. Therefore, the authors assume that the reason for this is that the concept of cooperation with students as full partners in every aspect of their education has not yet found practical implementation in domestic universities.

Thus, on the website of the National Technical University of Ukraine «Kyiv Polytechnic Institute named after Igor Sikorsky» a survey of students on the assessment of teachers and their disciplines was announced. Teacher assessment is an official tool for assessing the quality of pedagogical work at the university. Due to this function, the management of the department can learn about the quality of teaching and take further actions. The results of the assessment will be available to the teacher and the head of the department only in the form of weighted average assessment results.

The teacher is assessed according to 5 criteria:

- insistence teacher;
- ability to deliver material to students;
- ability to establish a partnership with the student;
- general culture and tact concerning students;
- use of means of remote communication (KPI.

Survey of students through the EU Campus. 19/20 academic year, 2nd semester).

Information on responding to suggestions and feedback from students was found in the Report of the first vice-rector on work in 2019 (KPI. On the state and improvement of educational activities at the university. Materials of the report of the first vice-rector Y. I. Yakimenko). It is noted that in 2019, based on the results of consideration of student applications,

there were 30 teacher replacements, 21 disciplines were removed from the curriculum, 22 new disciplines were included in the curriculum; 55 changes were made to the content of academic disciplines, technical equipment of 44 classrooms was updated. In addition to registered applications, students' oral appeals were also taken into account, including the ones given during meetings with the administration, as well as information from social networks. Unfortunately, the vice-rector did not specify these changes.

One of the most exciting projects initiated by students and supported by university management is the construction of the art space «Vezha» («Tower»). An initiative group has carried out this project since 2013, headed by Dmytro Stolyarenko, a graduate student of the Department of Philosophy. The idea of the project is to turn the half-ruined left tower of the main building of the university into an art space. The project creators took part in the Nescafe Competition and won it, receiving funding for the reconstruction of the premises. Now the basement and the courtyard adjacent to the art space have been repaired in addition to the upper rooms in the tower. «Vezha» has become a place where creative university youth can present their achievements. It hosts literary evenings, concerts, exhibitions of paintings and photographs, lectures, festivals, film screenings and charity fairs. Furthermore, young researchers have found a place here for the implementation of their start-ups (for example, programmers) (In NTUU «KPI» opened a student art space «Vezha»).

Conclusions. The understanding of the role of students in the educational process is gradually changing in the public consciousness. From the subject-object paradigm in the relationship between the university and students, in which students were given the role of a passive object, there is a transition to subject-subject relations, where students are seen as full partners in education area. The initial conceptual idea for analyzing the problems associated with student participation

in university governance is the idea of partnership in the context of the university environment. Only when students are perceived as partners in the university community, and the students themselves feel this role, the authors can talk about the effectiveness of opportunities (policies, mechanisms, procedures, tools) for university participation and the personal motivation of students to join university governance.

At the same time, it is crucial to conceptually clarify the key concepts used by European researchers in studying the topic of student participation. One of the essential definitions in this context is student voice. Summarizing the different views and approaches, the authors propose to consider the student voice as a general idea that students have their unique view of education and should be able to make a real contribution to decision-making, influencing results, expressing their views, promoting their ideas and feeling the result of their influence.

An analysis of the official websites of domestic and foreign higher education institutions allowed the authors to conclude that the studied universities use different models of obtaining student votes. The University of Helsinki has an authoritative Student Union. In UCL, the authors can note regular cooperation of students with teachers within the various educational projects. In Ukrainian universities, the most common form of cooperation with students is the evaluation of teachers and their disciplines. However, the results of decision-making in these surveys and the impact of students' voices on the educational process are hardly presented on the official university websites. Other forms of student influence are more often related to socio-cultural and sports aspects, organization of leisure and entertainment.

Further research involves the study of specific policies, mechanisms, procedures, tools for student participation in university governance in European and domestic higher education institutions.

Reference

- Canning, J. (2017). Conceptualising Student Voice in UK Higher Education: Four Theoretical Lenses. *Teaching in Higher Education*, 22 (5): 519–531. <https://doi.org/10.1080/13562517.2016.1273207>
- Chervona, L. (2019). Student Participation in University Governance: Experience of Ukraine. *International Scientific Journal of Universities and Leadership*, 2 (8), 119–132. <https://doi.org/10.31874/2520-6702-2019-8-2-119-132>
- Cook-Sather, A. (2020). Student voice across contexts: Fostering student agency in today's schools. *Theory into Practice*, 59 (2), 182–191. [10.1080/00405841.2019.1705091](https://doi.org/10.1080/00405841.2019.1705091)
- Cooke, B. & Kothari, U. (Eds.) (2001). *Participation: The New Tyranny?* Zed Books.
- Fletcher, A. (2014). *The Guide to Student Voice*. CommonAction Publishing.
- Freeman, R. (2016). Is Student Voice Necessarily Empowering? Problematising Student Voice as a Form of Higher Education Governance. *Higher Education Research & Development*, 35 (4), 859–62. <https://doi.org/10.1080/07294360.2016.1172764>
- Hall, V. J. (2020). Reclaiming student voice(s): constituted through process or embedded in practice? *Cambridge Journal of Education*, 50 (1), 125–144. [10.1080/0305764X.2019.1652247](https://doi.org/10.1080/0305764X.2019.1652247)
- Harper, D. (2000). *Students as Change Agents: The Generation Y Model*. Generation Y. *Helsingin yliopisto. University of Helsinki*. <https://www.helsinki.fi/>
- Lyons, L., Brasof, M. (2020). Building the capacity for student leadership in high school: a review of organizational mechanisms from the field of student voice. *Journal of Educational Administration*, 58 (3), 357–372. [10.1108/JEA-05-2019-0077](https://doi.org/10.1108/JEA-05-2019-0077)

- McCulloch, A. (2009). The Student as co-producer: learning from public administration about the student-university relationship. *Studies in Higher Education*, 34 (2), 171–183. <https://doi.org/10.1080/03075070802562857>
- Mendes, A. B., Hammett, D. (2020). The new tyranny of student participation? Student voice and the paradox of strategic-active student-citizens. *Teaching in Higher Education*. 10.1080/13562517.2020.1783227
- National Technical University of Ukraine «Igor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute». <https://kpi.ua/>
- Nelson, E., Charteris, J. (2020). Student voice research as a technology of reform in neoliberal times. *Pedagogy, Culture and Society*. 10.1080/14681366.2020.1713867
- QS World University Rankings 2020 by Subject (Education). <https://www.topuniversities.com/university-rankings/university-subject-rankings/2020/education-training>
- Quaglia, R. J. & Corso, M. J. (2014). *Student Voice: The Instrument of Change*. Corwin Press.
- Quaglia, R. J. (2015). *Student Voice: Ensuring a Sense of Self-Worth for Your Students*. Corwin Press.
- Templeton, L., Smith, A. & MacCracken, A. A. (2019). Study on Student Voice in Higher Education. *Diversity & Democracy*, 22 (1). <https://www.aacu.org/diversitydemocracy/2019/winter/templeton>.
- The Glossary of Education Reform for journalists, parents, and community members* (2013). <https://www.edglossary.org/student-voice/>
- Tyrrell, J., Varnham, S. (2015). The student voice in university decision-making. In Varnham S., Kamvounias, P. & Squelch, J. (Eds.), *Higher Education and the Law*, (pp. 30–40). The Federation Press.
- University College London. <https://www.ucl.ac.uk/>
- Williams, R. (2008). *Valuing the Student Voice – Evidence from the UK*. EURASHE. <https://www.eurashe.eu/library/ia-4-williams-pdf/>
- Young, H. & Jerome, L. (2020). Student voice in higher education: Opening the loop. *British Educational Research Journal*, 46 (3), 688–705. 10.1002/berj.3603

УЧАСТЬ СТУДЕНТІВ У ЗАБЕЗПЕЧЕННІ ЯКОСТІ ОСВІТИ В УНІВЕРСИТЕТІ

Булвінська Оксана, кандидат педагогічних наук, старший науковий співробітник,
старший науковий співробітник науково-дослідної лабораторії освітології,
Київський університет імені Бориса Грінченка,
вул. Тимошенка, 13-б, 04212 Київ, Україна, o.bulvinska@kubg.edu.ua

Червона Леся, кандидат філософських наук, старший науковий співробітник,
провідний науковий співробітник відділу лідерства та інституційного розвитку вищої освіти,
Інститут вищої освіти НАПН України,
вул. Бастіонна, 9, 01014 Київ, Україна, chervona_lesya@ukr.net

У статті актуалізовано проблеми, пов'язані з концепцією залучення студентства до процесів формування, вироблення та реалізації життєво важливих рішень у сфері вищої освіти. Наголошено, що актуальність студентської участі полягає в тому, що студенти є не лише зацікавленою стороною, а й рівноправними партнерами як у процесах університетського врядування, так і в процесах забезпечення якості вищої освіти. У статті проаналізовано різні підходи до концепції «student voice» та запропоновано розглядати її як філософську і управлінську ідею про те, що студенти мають власний унікальний погляд на освіту і повинні мати можливість робити свій реальний внесок у процеси прийняття рішень у закладі вищої освіти, впливаючи на результати, висловлюючи свої погляди, просуваючи свої ідеї та відчуваючи результати свого впливу. Представлено різні моделі і механізми студентського голосу: представництво студентів в органах управління університету; діяльність студентів у керівних групах освітніх програм; опитування студентів, фокус-групи тощо; співпраця зі студентською організацією; регулярні неформальні дискусії між студентами і викладачами та керівництвом університету. У статті проаналізовано практичне втілення різних моделей та механізмів студентського голосу в європейських університетах: University College London та University of Helsinki, а також здійснено огляд впливу студентського голосу на освітню практику в українських закладах вищої освіти на прикладі Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського». Зроблено висновок, що в українських університетах порівняно з європейськими концепція співпраці зі студентами як з повноправними партнерами в кожному аспекті їх освіти ще не знайшла практичного втілення; форми впливу студентів частіше стосуються лише соціокультурних, спортивних аспектів, організації дозвілля і розваг.

Ключові слова: вища освіта; зворотний зв'язок; студенти; студентський голос; участь студентів в університетському врядуванні; якість вищої освіти.

УЧАСТИЕ СТУДЕНТОВ В ОБЕСПЕЧЕНИИ КАЧЕСТВА ОБРАЗОВАНИЯ В УНИВЕРСИТЕТЕ

Бульвинская Оксана, кандидат педагогических наук, старший научный сотрудник,
старший научный сотрудник научно-исследовательской лаборатории освитологии,
Киевский университет имени Бориса Гринченко,
ул. Тимошенко, 13-б, 04212 Киев, Украина, o.bulvinska@kubg.edu.ua

Червона Леся, кандидат философских наук, старший научный сотрудник,
ведущий научный сотрудник отдела лидерства и институционального развития высшего образования,
Институт высшего образования НАПН Украины,
ул. Бастионная, 9, 01014 Киев, Украина, chervona_lesya@ukr.net

В статье актуализированы проблемы, связанные с концепцией привлечения студенчества к процессам формирования, выработки и реализации жизненно важных решений в сфере высшего образования. Отмечено, что актуальность студенческого участия заключается в том, что студенты являются не только заинтересованной стороной, но и равноправными партнерами как в процессах университетского управления, так и в процессах обеспечения качества высшего образования. В статье проанализированы различные подходы к концепции «student voice» и предложено рассматривать ее как философскую и управленческую идею о том, что студенты имеют собственный уникальный взгляд на образование и должны иметь возможность делать свой реальный вклад в процессы принятия решений в высшем учебном заведении, воздействуя на результаты, выражая свои взгляды, продвигая свои идеи и ощущая результаты своего влияния. В статье представлены различные модели и механизмы студенческого голоса. Проанализировано практическое воплощение различных моделей и механизмов студенческого голоса в европейских университетах: University College London и University of Helsinki, а также осуществлен обзор влияния студенческого голоса на образовательную практику в украинских университетах на примере Национального технического университета Украины «Киевский политехнический институт имени Игоря Сикорского». Сделан вывод, что в украинских высших учебных заведениях по сравнению с европейскими концепция сотрудничества со студентами как с полноправными партнерами в каждом аспекте их образования еще не нашла практического воплощения; формы воздействия студентов чаще касаются только социокультурных, спортивных аспектов, организации досуга и развлечений.

Ключевые слова: высшее образование; обратная связь; студенты; студенческий голос; участие студентов в университетском управлении; качество высшего образования.

Article was:
Received 04.09.2020
Accepted 24.09.2020

УДК 378. 147

Світлана Заскалета

ORCID iD 0000-0002-5417-2612

доктор педагогічних наук, доцент,
професор кафедри англійської мови і літератури,
Миколаївський національний університет
ім. В. О. Сухомлинського,
вул. Нікольська, 24, 54030 Миколаїв, Україна,
zaskaletas1@gmail.com

Наталя Буглай

ORCID iD 0000-0002-0674-4313

доктор історичних наук, доцент,
професор кафедри історії,
Миколаївський національний університет
імені В. О. Сухомлинського
вул. Нікольська, 24, 54030 Миколаїв, Україна,
buglay@ukr.net

ЗАСТОСУВАННЯ МІЖПРЕДМЕТНИХ ЗВ'ЯЗКІВ ДЛЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

У статті висвітлено питання забезпечення якості вищої освіти через призму застосування міжпредметних зв'язків на прикладі вивчення історичних дисциплін та іноземної мови. Аналіз нормативно-правової бази, а також наукової літератури дав можливість виділити ефективні шляхи забезпечення якості вищої освіти. Одним з них визначено застосування принципів міжпредметних зв'язків. Імплементация міжпредметного підходу розглядається як перспективний метод для професійної підготовки студентів історичного факультету із застосуванням знань з іноземної мови. Застосування на заняттях з іноземної мови підходу CLIL дає можливість створення комбінованих програм та моделей інтегрованого навчання. При створенні інтегрованих програм рекомендується поєднувати суміжні гуманітарні науки та знання іноземної мови та культурного середовища.

У дослідженні зазначається актуальність викладання фахових дисциплін англійською мовою. Пропонується створення інтегрованих програм, викладання фахових дисциплін англійською мовою на історичному факультеті. Рекомендується пропонувати студентам при вивченні історичних дисциплін англійськомовну літературу.

Серед запроваджених завдань до історичних дисциплін виділено такі, що передбачають володіння іноземною (англійською) мовою для роботи з сучасною науковою літературою, а саме: напрями роботи з джерельно-документальною базою та історіографією курсу, в тому числі автентичною.

Визначено результати інтегрованого навчання. Ними є: здатність використовувати основи загальнотеоретичних дисциплін в обсязі, необхідному для розв'язання дослідницьких завдань, успішного освоєння методологічних і прикладних питань спеціальності, питань фундаментальних загальноісторичних і спеціальних дисциплін; здатність застосування принципів редагування і підготовки матеріалів до публікації, складання рефератів, оглядів, рецензій, у тому числі іноземною мовою.

Ключові слова: компетенції; міждисциплінарні програми; міжпредметний підхід; предметно-мовне інтегроване навчання; самостійна пізнавальна діяльність студентів; якість вищої освіти.

<https://doi.org/10.28925/1609-8595.2020.3.12>

Вступ. Сьогодні перед світовою спільнотою постала проблема забезпечення якості вищої освіти у відповідь на сучасні виклики (використання сучасних технологій, забезпечення якісної вищої освіти, трансформація суспільств, падіння фінансування через економічну кризу). Проблема є особливо актуальною для України, яка реформує вищу освіту в складних умовах.

Як зазначається у Паризькому Коміюке

міністрами вищої освіти країн Європейського простору вищої освіти, пріоритетним є сприяння та підтримка інституційних, національних та європейських ініціатив з педагогічної підготовки, безперервний професійний розвиток викладачів і пошук шляхів кращого визнання високої якості та інноваційного викладання в їх кар'єрах (Паризьке Коміюке, 2018).

З метою координації законодавчих та інших нормативно-правових актів України з європейськими у сфері вищої освіти імплементуються

найважливіші положення міжнародних документів, а також підтверджується пріоритетність норм міжнародних договорів України (Закон України «Про вищу освіту», 2014. Розділ XIII «Міжнародне співробітництво»).

У законі України «Про вищу освіту» зазначені стратегічні принципи вищої освіти, що ґрунтуються на сприянні сталому розвитку суспільства шляхом підготовки конкурентоспроможного людського капіталу та створення умов для освіти протягом життя; на міжнародній інтеграції та інтеграції системи вищої освіти України в Європейській простір вищої освіти, державній підтримці підготовки фахівців з вищою освітою для пріоритетних галузей діяльності, серед яких науково-педагогічна та педагогічна діяльності (Закон України «Про вищу освіту», 2014).

Отже, високий рівень вимог до фахівця зумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів забезпечення якості вищої освіти, одним з яких вважаємо застосування міжпредметних зв'язків у викладанні гуманітарних дисциплін.

Мета статті полягає у визначенні стратегічного напрямку оновлення процесу навчання, яким є інтеграція навчального матеріалу з різних дисциплін, а саме: історичних дисциплін та іноземної мови.

В умовах технологічного та інформаційного прогресу підвищуються вимоги до вищої освіти, серед яких стали відігравати не тільки традиційні (формування патріота кожної конкретної держави, отримання якісного диплома і високої професійної компетентності тощо), а й новопосталі – спроможність оперувати сучасними інформаційно-комунікаційними засобами, вміння займатися самонавчанням для збереження конкретного місця праці й кар'єрного зростання на ньому, володіння лідерськими якостями, готовність до колективної діяльності та до вимушеної зміни професії у зв'язку з появою технологічних інновацій (Дебич, 2014, с. 21).

Європейський вектор розвитку вищої освіти визначається підтримкою закладів вищої освіти в розробленні та покращенні їхніх стратегій щодо навчання та викладання, а також заохоченням їх пропонувати міждисциплінарні програми. Студенти повинні мати справу з дослідженнями або діяльністю, пов'язаною з дослідженнями й інноваціями, на всіх рівнях вищої освіти, щоб розвинути критичний та творчий образ мислення, який дозволить їм віднаходити інноваційні рішення щодо викликів, що виникають. У цьому проявляється синергія між освітою, дослідженнями й інноваціями (Паризьке Комюніке, 2018).

Загальною тенденцією професійної підготовки фахівців у країнах Європейського освітнього простору визначається впровадження міждисциплінарного підходу (Zaskaleta, 2019), тому застосування позитивного досвіду цих країн важливе

для розвитку вітчизняної університетської освіти. Так, наукова розвідка С. Сисоевої та Л. Козак (2017) акцентує міждисциплінарний характер професійної підготовки бакалаврів у Швеції.

Серед іноземних дослідників міждисциплінарному (міжпредметному) підходу присвятили свої дослідження А. Barry et al. (2008); S. M. Drake & R. C. Burns (2004). Орієнтиром стає розроблення предметного змісту навчання, що зумовлює особливу важливість науково обґрунтованого визначення межі та обсягів міжпредметних зв'язків та міжпредметної інтеграції.

Сьогодні університети занурені в сучасні процеси інтернаціоналізації, академічної мобільності та залучення до європейського контексту, що породжує численні опитування про передові педагогічні підходи, що відповідають рамкам загальної європейської політики вивчення мов. Перспективи студентів щодо спільного створення часових рамок у міждисциплінарних проєктах досліджував Р. Wallin (2020). Він зазначає, що студенти та викладачі повинні спільно створювати простори, які дозволяють розробляти альтернативні часові рамки через діалог, кидати виклик традиційним ролям та передбачувати шляхи розвитку освіти, а також відновити принципи та цінності автентичності, взаємності, бути більш відповідальним у вищій освіті.

Підходи дослідження. Для застосування принципу міжпредметних зв'язків важливо, на нашу думку, застосування на заняттях з іноземної мови підходу CLIL (Content and Language Integrated Learning), який пропонує Британська Рада. CLIL – інтегроване вивчення предмету й іноземної мови. Це підхід до академічного викладання, наприклад економіки, природничих наук, медицини, в якому академічний працівник або викладач бере на себе певну відповідальність за мову, яка використовується для викладання дисципліни, і намагається вирішити мовні проблеми студентів (порівняйте з ЕМІ – викладання фахових дисциплін англійською мовою) (Bolitho, West, 2017). Дослідники зазначають, що, незважаючи на існування широкої національної політики, яка дозволяє викладати фахові дисципліни англійською мовою в університетах, цей процес іде пасивно – як авторизація викладання англійською, а не його активна популяризація. Хоча законотворці в багатьох країнах наполягають на викладанні фахових дисциплін англійською мовою, оскільки вбачають у цьому чинник зростання економіки, престижу, інтернаціоналізації (Bolitho, West, 2017), адже основні питання глобалізації університетів – Болонський процес, мобільність студентів і викладачів, таблиці категорій університетів та їхні рейтинги, транснаціональна освіта тощо – невід'ємно пов'язані з підвищенням рівня англійської мови.

Н. Грицик (2016), розглядаючи проблему предметно-мовного інтегрованого навчання (ПМІН) приходять до висновку про те, що завдяки використанню підходу CLIL студенти отримують знання спеціальних дисциплін та одночасно вдосконалюють мовні навички та вміння. ПМІН ґрунтується на так званому принципі «4С», який включає зміст (content) (сприяє стимулюванню процесу засвоєння знань і розвитку вмінь з предмету); спілкування (communication) (допомагає навчати студентів використовувати засоби іноземну мову для отримання знань з предмету); мисленнєві здібності (cognition) (допомагають розвивати здатність студентів до кращого розуміння мови і предмету); культурологічні знання (culture) (розуміння особливостей, подібності та відмінності окремих культур, яке допоможе студентам ефективніше соціалізуватись у сучасному полікультурному суспільстві, краще зрозуміти власну культуру). Інтеграція зазначеного підходу в навчальний процес закладу вищої освіти потребує від викладачів і керівників закладів переосмислення традиційних уявлень про викладання англійської мови студентам немовних спеціальностей (с. 24).

Ідея застосування міждисциплінарних зв'язків набуває останнім часом все більшої популярності. Особливо це стосується використання іноземної мови під час вивчення фахових дисциплін, оскільки знання іноземної мови дає можливість опанувати їх, використовуючи інформацію з іноземних англомовних джерел. У Загальноєвропейських рекомендаціях з мовної освіти мовленнєва діяльність контекстуалізується в різних сферах: суспільній, освітній та професійній (Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти, 2003).

Як зазначає К. Шевчук (2007), для створення інтегрованих програм можливо поєднувати

- суміжні гуманітарні науки;
- іноземні мови та їхнє культурне середовище.

Міждисциплінарна інтеграція може відбуватися на різних рівнях, але при плануванні комбінованих програм та створенні моделей інтегрованого навчання, на думку М. Сови (2009), слід дотримуватися таких принципів, як цілісність, системність, структурність, багаторівневність, відповідність усім сферам суспільного та культурного життя. За умови дотримання перелічених принципів процес навчання набуває комплексного характеру, і студенти, усвідомлюючи взаємозв'язок вивченого з повсякденним життям, засвоюють знання швидше та надовше. Отже, такі результати значно оптимізують навчальний процес.

Як приклад впровадження цих принципів наведемо дослідження С. Salvador-García et al. (2020), в якому проаналізовано вплив CLIL на уроки фізичної культури. Для досягнення мети цього дослідження використовується змішаний методоло-

гічний підхід, заснований на послідовному дослідницькому проекті. На основі його аналізу виділено два фокуси: соціальні відносини та фізична активність.

Не викликає сумніву, що володіння іноземною мовою відкриває широкі можливості для складання інтегрованих курсів та використання англомовних джерел. Взаємопов'язане вивчення історичних дисциплін та іноземної мови особливо актуальне на факультеті, де іноземна мова дає можливість залучатися до зарубіжних джерел.

Результати дослідження. Знання з історичних дисциплін ґрунтуються значною мірою на володінні іноземною мовою, вмінні працювати з іншомовними документальними джерелами, що дає можливість активізувати самостійну пізнавальну діяльність студента. Це дає підстави зробити висновок про доцільність віднесення умінь і навичок самостійної пізнавальної діяльності студентів, яка включає самостійну роботу з іноземною фаховою літературою, до професійних якостей у складі компетентностей майбутніх істориків.

Розглянемо навчальну програму дисципліни «Нова історія країн Європи та Америки» (2019). Так, серед завдань навчальної дисципліни можна виділити такі, що передбачають володіння іноземною (англійською) мовою для роботи з сучасною науковою літературою, а саме: охарактеризувати основні напрями роботи з джерельно-документальною базою та історіографією курсу, в тому числі автентичною.

Отже, серед передумов для вивчення дисципліни є, окрім вивчення історичних дисциплін, і володіння іноземною мовою.

Очікувані результати навчання передбачають використання нових освітніх та інформаційних технологій, сучасних засобів навчання та використання їх у педагогічному процесі. Одним з яких може бути міжпредметний підхід.

Отже, володіння професійною англійською мовою студентами дає можливість використовувати її при виконанні самостійних робіт. Очікуваними результатами навчання є:

- здатність використовувати основи загально-теоретичних дисциплін в обсязі, необхідному для розв'язання педагогічних і дослідницьких завдань, успішного освоєння методологічних і прикладних питань спеціальності, питань фундаментальних загальноісторичних і спеціальних дисциплін; дисциплін психолого-педагогічного циклу: педагогіку, психологію, методику викладання історії, методику і організацію позакласної (позааудиторної) роботи, іноземну мову професійного спілкування;
- здатність застосування принципів редагування і підготовки матеріалів до публікації, складання рефератів, оглядів, рецензій, у тому числі іноземною мовою;

- обізнаність у наукових стандартах та відповідність їм щодо точності та обсягу локалізованої документації, використаної та процитованої в завданнях та висновках практичної підготовки;

- здатність працювати в групі продуктивно, відіграючи провідну роль в окремих випадках, головуючи під час дебатів та дискусій у міжнародній та мультикультурній групі, яка передбачає використання іноземної мови.

Серед *загальнопредметних компетенцій*, якими має оволодіти студент (згідно з вимогами ОПП), можна акцентувати такі:

- працювати самостійно,
- приймати ініціативу та керувати часом;
- працювати з іншими в мультидисциплінарному та мультинаціональному середовищі.

Серед *фахових компетенцій*, які передбачають знання іноземної мови виокремлено такі:

- використовувати фонову інформацію та інформаційно-пошукові навички для формування послідовної дискусії історичної задачі;

- здатність знаходити та використовувати інформацію з різних джерел, у тому числі автентичних (електронних, письмових, архівних та усних) згідно із задачею, формуючи цю інформацію критично в обґрунтовану розповідь;

- здатність використовувати відповідну термінологію та способи вираження дисципліни в усній та письмовій формах рідною та іноземною мовами.

Розглядаючи переваги інтегрованого підходу до викладання історичних дисциплін та іноземної мови як реалізації міжпредметних зв'язків, можна відзначити підвищення мотивації студентів, оскільки студенти на практиці використовують знання іноземної мови для вирішення завдань з профільюючої дисципліни.

Досліджуючи питання імплементації іноземної мови при викладанні історичних дисциплін, окрему увагу слід приділити рекомендованій літературі та роботі з нормативно-правовими документами. Так, позитивним моментом під час організації самостійної пізнавальної діяльності студентів є використання англомовного журналу «The American Historical Review (AHR)» («Американський історичний огляд») – академічне видання з науковими статтями та рецензіями. Завдяки роботі з іноземними англомовними джерелами студенти привча-

ються сприймати іншомовний матеріал, розуміти його та редагувати.

Саме тому доцільними є такі завдання, які передбачають використання іноземної літератури, сприяють комплексній активізації вмінь студентів. Значні перспективи у цьому відношенні відкриває читання англомовної фахової літератури, яке часто лежить в основі самостійної пізнавальної діяльності студентів.

Висновки та пропозиції. Європейський вектор розвитку вищої освіти визначається високим рівнем вимог до фахівця, що зумовлює необхідність пошуку ефективних шляхів забезпечення якості вищої освіти. Одним із напрямків оновлення процесу навчання є інтеграція навчального матеріалу з різних дисциплін, а саме: історичних дисциплін та іноземної мови.

Для імплементації принципу міжпредметних зв'язків важливо застосування на заняттях з іноземної мови підходу CLIL.

Актуальним на сьогоднішній день у вітчизняних університетах є викладання фахових дисциплін англійською мовою, оскільки це важливий чинник зростання престижу, інтернаціоналізації та підвищення якості професійної підготовки фахівців.

При створенні інтегрованих програм для активізації самостійної пізнавальної діяльності студентів історичного факультету важливо рекомендувати студентам англомовну літературу.

Використання міжпредметних зв'язків дозволяє студентам історичного факультету розкрити свій творчий потенціал та розвиватися як особистість.

Перспективи подальших досліджень. У процесі проведеного дослідження визначено перспективи подальших досліджень. Ними є:

- розроблення комбінованих програм та створення системної моделі інтегрованого навчання та алгоритму її реалізації;

- організація участі студентів у міжнародних освітніх програмах з метою забезпечення якості освіти, а також покращення знань з іноземної мови;

- організація самостійної пізнавальної діяльності студентів-істориків на заняттях з іноземної мови;

- застосування на заняттях з іноземної мови підходу CLIL (Content and Language Integrated Learning) – інтегрованого вивчення предмету й іноземної мови.

Література

- Дебич М. А. Оптимізація циклу суспільних та гуманітарних дисциплін у вищій освіті: міжнародний досвід. *Оптимізація циклу соціально-гуманітарних дисциплін у вищій освіті України в контексті євроінтеграції: монографія* / Б. А. Воронкова, М. А. Дебич, Н. М. Дем'яненко, Н. О. Дівінська та ін. За заг. ред. Г. В. Онкович. Київ: Інститут вищої освіти НАПН України, 2014. С. 21–32.
- Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / С. Ю. Ніколаєва (ред.). Київ: Ленвіт, 2003. 273 с.
- Закон України «Про вищу освіту». 2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18> (дата звернення: 20.05.2020).

- Паризьке Комюніке. 2018. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Новини/2018/06/06/12/paris-communicueenua2018.pdf> (дата звернення: 20.05.2020).
- Робоча програма навчальної дисципліни «Нова історія країн Європи та Америки». Миколаїв: Миколаївський національний університет ім. В. О. Сухомлинського, 2019.
- Сисоєва С., Козак Л. Особливості навчання бакалаврів у провідних країнах світу. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2017. № 1–2 (50–51). С. 99–109. DOI: [https://doi.org/10.28925/1609-8595.2017\(1-2\)99109](https://doi.org/10.28925/1609-8595.2017(1-2)99109)
- Сова М. О. Концептуальна модель інтегрованого навчання і технологія її впровадження у навчальний процес вищої школи. *Біоресурси і природокористування : Науковий журнал*. 2009. Т. 1. № 1/2. С. 169–177.
- Шевчук К. Інтегрований підхід до навчання: ретроспективний аналіз. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського. Сер. Педагогіка і психологія*. 2007. № 20. С. 50–55.
- Barry A., Born G., Wszkalnys G. Logics of interdisciplinarity. *Economy and Society*. 2008. Vol. 37 № 1. P. 20–49. DOI: <https://doi.org/10.1080/03085140701760841>
- Bolitho R., West R. The internationalisation of Ukrainian universities: the English language dimension. Kyiv: Stal, 2017. 134 p.
- Drake S. M., Burns R. C. Meeting Standards Through Integrated Curriculum. Alexandria, Virginia: Association for Supervision and Curriculum Development, 2004. 190 p.
- Grytsyk N. Content and language integrated learning: approach to teaching English for specific purposes. *Наука і освіта*. 2016. № 12. С. 22–28.
- Li Y. Language-content partnership in higher education: development and opportunities. *Higher Education Research and Development*. 2020. № 39 (3). P. 500–514. DOI: 10.1080/07294360.2019.1685947
- Salvador-García C., Capella-Peris C., Chiva-Bartoll O., Ruiz-Montero P. J. A Mixed Methods Study to Examine the Influence of CLIL on Physical Education Lessons: Analysis of Social Interactions and Physical Activity Levels. *Frontiers in Psychology*. 2020. № 11. DOI: 10.3389/fpsyg.2020.00578
- Wallin P. Student perspectives on co-creating timescapes in interdisciplinary projects. *Teaching in Higher Education*. 2020. № 25 (6). P. 766–781. DOI: 10.1080/13562517.2020.1777962
- Zaskaleta S. Implementation of principles of interdisciplinary links in professional training in EU countries. *Неперервна професійна освіта: теорія і практика*. 2019. № 1 (58). С. 68–72. DOI: <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.1.6872>

References

- Debych, M. A. (2014). Optimizaciya ciklu suspilnih ta gumanitarnih disciplin u vishij osviti: mizhnarodnij dosvid [Optimization of the cycle of social sciences and humanities in higher education: international experience]. In B. A. Voronkova, M. A. Debych, N. M. Demianenko, N. O. Divinska ta in.; H. V. Onkovych (Ed.), *Optimization of the cycle of social and humanitarian disciplines in higher education of Ukraine in the context of European integration: monograph* (p. 21–32). Institute of Higher Education of the NAES of Ukraine.
- Nikolaieva, S. Iu. (Ed.) (2003). *Zahalnoevropejski rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, Teaching, Assessment]*. Lenvit.
- Zakon Ukrainy «Pro vishchu osvitu» [Law of Ukraine On Higher Education]. <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
- Paris Communiqué (2018). <https://mon.gov.ua/storage/app/media/news/Novyny/2018/06/06/12/paris-communicueenua2018.pdf>
- Robocha prohrama navchalnoi dystsypliny «Nova istoriia krain Yevropy ta Ameryky» [Working program of the discipline «New History of Europe and America»] (2019). Mykolaiivskiy natsionalnyi universytet im. V. O. Sukhomlynskoho.
- Sysoieva, S., Kozak, L. (2017). Osoblyvosti navchannia bakalavriv u providnykh krainakh svitu [Features of studies of bachelors in leading countries of the world]. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 1–2 (50–51), 99–109. [https://doi.org/10.28925/1609-8595.2017\(1-2\)99109](https://doi.org/10.28925/1609-8595.2017(1-2)99109)
- Sova, M. O. (2009). Kontseptualna model intehrovanoho navchannia i tekhnolohiia yii vprovadzhenia u navchalnyi protses vyshchoi shkoly [Conceptual model of integrated learning and technology of its introduction into the educational process of higher education]. *Bioresursy i pryrodokorystuvannia : Naukovyi zhurnal*, 1 (1/2), 169–177.
- Shevchuk, K. (2007). Intehrovanyi pidkhid do navchannia: retrospektyvnyi analiz [An integrated approach to learning: a retrospective analysis]. *Naukovi zapysky Vinnytskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Seria Pedahohika i psykholohiia*, 20, 50–55.
- Barry, A., Born, G., Wszkalnys, G. (2008). Logics of interdisciplinarity. *Economy and Society*, 37 (1), 20–49. <https://doi.org/10.1080/03085140701760841>
- Bolitho, R., West, R. (2017). *The internationalisation of Ukrainian universities: the English language dimension*. Stal.
- Drake, S. M., Burns, R. C. (2004). *Meeting Standards Through Integrated Curriculum*. Association for Supervision and Curriculum Development.
- Grytsyk, N. (2016). Content and language integrated learning: approach to teaching English for specific purposes. *Nauka i osvita*, 12, 22–28.

- Li, Y. (2020). Language-content partnership in higher education: development and opportunities. *Higher Education Research and Development*, 39 (3), 500–514. 10.1080/07294360.2019.1685947
- Salvador-García, C., Capella-Peris, C., Chiva-Bartoll, O., Ruiz-Montero, P. J. (2020). A Mixed Methods Study to Examine the Influence of CLIL on Physical Education Lessons: Analysis of Social Interactions and Physical Activity Levels. *Frontiers in Psychology*, 11. 10.3389/fpsyg.2020.00578
- Wallin, P. (2020). Student perspectives on co-creating timescapes in interdisciplinary projects. *Teaching in Higher Education*, 25 (6), 766–781. 10.1080/13562517.2020.1777962
- Zaskaleta, S. (2019). Implementation of principles of interdisciplinary links in professional training in EU countries. *Continuing Professional Education: Theory and Practice*, 1 (58), 68–72. <https://doi.org/10.28925/1609-8595.2019.1.6872>

ПРИМЕНЕНИЕ МЕЖПРЕДМЕТНЫХ СВЯЗЕЙ ДЛЯ ОБЕСПЕЧЕНИЯ КАЧЕСТВА ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ

Заскалета Светлана, доктор педагогических наук, доцент,
профессор кафедры английского языка и литературы,
Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского,
ул. Никольская, 24, 54030 Николаев, Украина, zaskaletas1@gmail.com

Буглай Наталия, доктор исторических наук, доцент,
профессор кафедры истории,
Николаевский национальный университет им. В. А. Сухомлинского,
ул. Никольская, 24, 54030 Николаев, Украина, buglay@ukr.net

В статье освещены вопросы обеспечения качества высшего образования через призму применения межпредметных связей на примере изучения исторических дисциплин и иностранного языка. Анализ нормативно-правовой базы, а также научной литературы позволил выделить эффективные пути обеспечения качества высшего образования. Одним из них определено применение принципов межпредметных связей. Имплементация межпредметных подходов рассматривается как перспективный метод для профессиональной подготовки студентов исторического факультета с применением знаний по иностранному языку.

Предлагается создание интегрированных программ, преподавание специальных дисциплин на английском языке. Рекомендуется предлагать студентам англоязычную литературу. В контексте межпредметного подхода рассматривается интеграция профессиональных составляющих с использованием навыков лингвистической грамотности.

Ключевые слова: компетенции; междисциплинарные программы; межпредметный подход; предметно-языковое интегрированное обучение; самостоятельная познавательная деятельность студентов; качество высшего образования.

APPLICATION OF THE INTERDISCIPLINARY RELATIONS FOR HIGHER EDUCATION QUALITY ASSURANCE

Zaskaleta Svitlana, Doctor of Science in Pedagogy,
Professor of English Language and Literature Department,
Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University,
24 Nikolska Str., 54030 Mykolaiv, Ukraine, zaskaletas1@gmail.com

Buglay Natalia, Doctor of Sciences in History,
Associate Professor, Professor of History Department,
Mykolaiv V. O. Sukhomlynskyi National University,
24 Nikolska Str., 54030 Mykolaiv, Ukraine, buglay@ukr.net

The article highlights the issue of ensuring the quality of higher education through the prism of the use of interdisciplinary links on the example of the study of historical disciplines and foreign languages. The analysis of the legal framework, as well as the scientific literature made it possible to identify effective ways to ensure the quality of higher education. One of them is the application of the principles of interdisciplinary relations. The implementation of the interdisciplinary approach is considered as a promising method for the professional training of students of the Faculty of History with the use of knowledge of a foreign language.

It is proposed to create integrated programs, teaching professional disciplines in English. It is recommended to offer students English literature

In the context of the interdisciplinary approach, the integration of professional components using the skills of linguistic literacy is considered.

The concept of interdisciplinary research is based on the premise that concepts and facts are not studied in isolation from each other. Implementation of the disciplinary approach is considered as a promising method for professional training of students for the application of knowledge in other disciplines.

The European vector of higher education development is determined by the high level of requirements for the specialist, which necessitates the search for effective ways to ensure the quality of higher education. One of the directions of updating the learning process is the integration of educational material from different disciplines, namely: historical disciplines and foreign language.

To apply the principle of interdisciplinary links, it is important to use the CLIL approach in foreign language classes.

The teaching of professional disciplines in English is relevant today in domestic universities, as it is an important factor in increasing prestige, internationalization and improving the quality of professional training.

When creating integrated programs to enhance the independent cognitive activity of students of the Faculty of History, it is important to recommend students to English-language literature.

The use of interdisciplinary connections allows students of the Faculty of History to discover their creative potential and develop as a person.

Keywords: *competencies; interdisciplinary programs; interdisciplinary approach; subject-language integrated learning; independent cognitive activity of students; quality of higher education.*

Стаття надішла до редакції 21.05.2020

Прийнято до друку 24.09.2020

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ
до наукового журналу «Неперервна професійна освіта: теорія і практика»

Загальні вимоги до оформлення тексту статті

Формат сторінки: А4, книжкова.

Поля: верхнє, нижнє, лїве – 20 мм, правє – 10 мм.

Абзацний відступ: 10 мм.

Шрифт: Times New Roman.

Кегль: 14.

Міжрядковий інтервал: текст статті – 1,5, інше (інформація про автора, анотації, література) – 1,0.

Обсяг: від 4 до 6 тис. слів

Мова статті: українська, англійська.

Використання знаків та символів:

тире: –

апостроф: ’

лапки: «»

маркери: ·

нумерація: 1.

для нерозривних пробілів між ініціалами: Ctrl + Shift + пробіл.

Структурні елементи статті

УДК.

Автор (Ім'я Прізвище).

ORCID iD (персональний код, який можна отримати за відсутності, заповнивши анкету за посиланням:

<https://orcid.org/register>).

Інформація про автора.

Назва статті.

Анотація з ключовими словами.

© Прізвище та Ім'я, рік.

Власне стаття

(структура статті має включати такі елементи):

Вступ (з обов'язковим висвітленням актуальності та аналізом останніх досліджень і публікацій);

Мета / цілі, завдання статті;

Методологія дослідження;

Результати дослідження (можуть бути подані з підзаголовками);

Обговорення;

Висновки;

Перспективи подальших досліджень.

Література.

References.

Назва статті, Прізвище, Ім'я, інформація про автора, Анотація з ключовими словами (російською та англійською)

Вимоги до оформлення структурних елементів статті

Анотація з ключовими словами: (1800–2000 знаків);

Література:

- не менше 20 джерел,
- оформлення списку літератури за **ДСТУ 8302:2015**;
- оформлення посилань на літературу у тексті статті за **APA style 7**;

References:

- оформлення за **APA style 7**.

Таблиці та інші нетекстові об'єкти:

повинні бути пронумеровані, розміщуються в середині тексту,

в центрі – під рисунками (Рис. 1 ...);

над таблицею (Таблиця 1).

ДО ВІДОМА ЧИТАЧІВ

Благодійний фонд імені Антона Макаренка підтримує науково-освітні програми та проекти, сприяє розвитку теорії і практики освіти.

Юридичні та банківські реквізити благодійного фонду імені Антона Макаренка:

ЄДРПОУ 25917047

р/р UA603052990000026008026703825

МФО 380775

У АТ КБ «ПРИВАТБАНК»

Призначення платежу: благодійний внесок для підтримки статутної діяльності Благодійного фонду імені Антона Макаренка.

З повагою до Ваших благодійних намірів,

Голова благодійного фонду імені Антона Макаренка

С. О. Сисоєва

*Думки авторів не завжди збігаються з точкою зору редакції.
За достовірність фактів, цитат, імен, назв та інших відомостей відповідають автори.*

Підписано до друку 26.10.2020 р.
Формат 60x84/8. Гарнітура «PetersburgС»
Папір офсетний. Ум. др. аркушів - 13,5.
Обл.вид. - 12,5. Наклад 300 прим. Замовлення №
Друк: ТОВ «Видавниче Підприємство «Едельвейс»
Свідоцтво ДК №4249 від 29.12.2011
03170, м. Київ, вул. Зодчих, 74, тел.: (044) 361-78-68.